

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja õppetool

Aive Mandel

**Kirjanduse sovetiseerimine Eesti NSV-s aastatel 1944-1954
loominguliste komandeeringute näitel**

Bakalaureusetöö

Juhendaja dotsent Olaf Mertelsmann

Tartu 2009

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Eesti kirjanduse sovetiseerimise põhijooned	9
1.1. „Puhastamine“ kirjanduselus	9
1.2. Kirjanduse institutsionaalne juhtimine	11
1.3. Sotsialistlik realism	13
2. Loominguliste komanderingute rakendamine ja kontroll	18
2.1. Kirjanike suunamine loomingulistele komanderingutele Eesti Nõukogude Kirjanike Liidus	18
2.2. Loominguliste komanderingute rahastamine ja kontroll.	29
2.3. Ülevaade loomingulistest komanderingutest	34
3. Loomingulised komanderingud kirjanduse sovetiseerimise vahendina	39
3.1. Loomingulistest komanderingutest kirjaniku seisukohalt: piits või präänik?	39
3.2. Loominguliste komanderingude tulemused kirjanduses	50
Kokkuvõte.....	60
Summary.....	64
Lisad.....	68
Allikad ja kirjandus.....	74

Sissejuhatus

Teise maailmasõja käigus liideti Eesti Nõukogude Liiduga. Et lülitada vallutatud territoorium mitte ainult vormiliselt, vaid ka sisuliselt NSV Liidu koosseisu, alustati uutaladel ümberkorraldusi nõukogulikust mallist lähtuvalt ehk sovetiseerimist. See hõlmas kõiki elualasid poliitikast ja majandusest sotsiaal- ning kultuurivaldkonnani. Kehtestati kommunistliku partei ainuvõim ning seati sisse nõukogulikud institutsioonid ja kontrollimehhanismid, majanduses viidi läbi ulatuslik riigistamine ja maareform ning seejärel sundkollektiviseerimine. Uutel liidetud aladel võeti eesmärgiks ka ühtse nõukoguliku identiteedi juurutamine, rahva ümberkasvatamine kommunismi vaimus. Seetõttu haaras parteivõim enda kontrolli alla ka sotsiaalsfääri, hariduse ning kõik kultuurialad, sealhulgas kirjanduse. Kõige rängemad ja järsemad ümberkorraldused viidi läbi Stalini valitsusajal ning nendega kaasnes ulatuslik vägivald ja repressioonid. Hilisematel aegadel olukord mõnevõrra leevenes, kuid sõjajärgsel kümnendil üles ehitatud süsteemi põhilised alused jäid püsima kuni Nõukogude Liidu kokkuvarisemiseni.

Kirjanduselus on sovetiseerimise avaldustena käsitletud rea iseseisvas Eestis tegutsenud kirjanike represseerimist, nende kõrvaletõrjumist loomingulisest tegevusest, laialdast senise kirjanduspärandi keelamise, hävitamise ja ümberhindamise kampaaniat ning spetsiifiliste nõukogulike kirjandusinstituutide sisseseadmist, mis tegid võimalikuks kirjanike kontrollimise ja nõukoguliku kultuuripoliitika rakendamise. Ilukirjandusliku loomingu seisukohast tähendas sovetiseerimine sotsialistliku realismi kuulutamist ainsaks lubatud kirjandusmeetodiks. Kirjanikke ei aidanud võimule allutada mitte üksnes karistamine ja hirmutamine, vaid ka teatud positiivsed stiimulid nagu näiteks kõrged honorarid ja preemiad. Sellisel moel ühendati eesti kirjandus laiema nõukogude kirjandusega ning eesti kirjanik hakkas täitma samasuguseid funktsioone nagu kirjanik Nõukogude Liidus. Kõige üldisemas plaanis tähendas see kirjanduse ning kirjaniku muutumist vastavalt propagandaks ning propagandistiks.

Kuna propaganda üheks oluliseks eesmärgiks oli näidata rahvale parasjagu ühiskonnas toimuvaid protsesse võimule sobival viisil, sai ka kirjaniku üheks oluliseks kohustuseks kajastada oma loomingus just kõige värskemaid sündmusi, elu kaasaegses Nõukogude Eestis. Kirjanduses toimus seetõttu tuntav nihe ajakirjanduslikkuse suunas. Kirjanikke

hakati suunama loomingulistele komanderingutele, mille peamiseks eesmärgiks oligi kirjanike saatmine näiteks kolhoosidesse või tööstusobjektidele, et nad seal mõnda aega viibiksid, inimeste elu ja tööd jälgiksid ning seejärel nähtut-kogetut oma loomingus lugejaskonnani vahendaksid. Seejuures tuli muidugi mistahes temaatika kujutamisel lähtuda sotsialistliku realismi nõuetest ja partei juhistest, mille abil edasiantav pilt ühiskonnast viidi vastavusse valitseva nõukogude ideoloogiaga.

Käesoleva töö keskmes asubki loominguline komandering kui tavapärane praktika stalinismiperioodi ning laiemalt kogu nõukogude aja kirjandusloomes. Riigivõim on küll ka muudel aegadel püüdnud kirjandust teatud stiimulite abil mõjutada, sealhulgas näiteks kirjanike reise või ekskursioone rahastades. Kaudselt sarnast suundumust võis täheldada ka sõjaeelses Eestis, seda just 1930. aastatel. Stalinismiajal oli võimu haare siiski võrratult tugevam ja ka loominguliste komanderingute abil üritati aktiivselt suunata kogu kirjanikkonda, et nad oma loomingulistes valikutes lähtuksid kitsalt valitseva partei hetkevajadustest. See, et loomingulised komanderingud muutusid kiiresti suhteliselt igapäevaseks ja harjunud tegevuseks, on seletatav ka võimu sunnimeetoditega, kuid samas pakkusid sellised komanderingud ka kirjanikele mitmeid soodsaid võimalusi.

Loominguline komandering on vaadeldav kirjanduse sovetiseerimise ühe komponendina kui vahend, mille abil püüti tuua võimu seisukohalt oluline kaasajatemaatika kirjandusse. Töö eesmärgiks on loomingulistele komanderingutele keskendudes heita valgust kolmele kirjanduse sovetiseerimise aspektile: esiteks, millised olid nõukogude võimu poolt kirjanikule ja kirjandusele pandud kohustused ja kuidas need kohustused lõid omakorda vajaduse loominguliste komanderingute järele; teiseks, kuidas toimusid institutsionaalsed mehhanismid, mille abil kirjandust sovetiseeriti ning kuidas jõuti nende vahendusel komanderingute praktilise rakendamiseni; ja kolmandaks, mismoodi võeti taolised komanderingud vastu kirjanike poolt ning milline oli loominguliste komanderingute tegelik tähendus kirjanduse sovetiseerimisel, ehk kas sellisel moel sündinud looming vastas partei ootustele ja nõukogude eeskujudele. Nendest eesmärkidest lähtuvalt on ka töö jagatud kolmeks peatükiks.

Stalinismiperioodil kujunesid välja nõukogude režiimi iseloomujooned, mis jäid põhiosas püsima aastakümneteks. Nõukogude võimu esimesel aastal Eestis alustatud ümberkorraldused katkesid Saksa okupatsiooni tõttu. Siinse elu järjepidev allutamine

nõukogude eeskujudele algas nõukogude võimu taaskehtestamise järel 1944. a, mistõttu see aasta on sobivaks algpunktiks ka kirjanduse sovetiseerimise käsitlemisel. Perioodi lõpu määratlemine on keerulisem: mõningad muutused kirjanduselus, mis võisid viidata haarde lõdvenemisele, ilmnisid juba enne Stalini surma 1953. aastal, enamasti on stalinismiperioodi lõppu siiski nihutatud Stalini surmast mõni aasta edasi, sageli 1956. aastani. Käesolev töö piirneb aastaga 1954, lähtudes ennekõike 1954. aastal Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu kolmandal kongressil toimunud sõnavõttude senisest vabamast tonaalsususest, mis viitas kirjandusele seatud poliitiliste piirangute teatavale avardamisele. Kui ka stalinistlik kontroll veel inertsist mõnda aega jätkus, ei võinud järgnevad aastad enam kaasa tuua mingeid olulisi uusi arenguid stalinismi seisukohalt, välja arvatud selle süvenev sisemine lagunemine. Kümnest nõukogude võimu taastamisele järgnenud aastast piisab, et tuua esile peamised kirjanduse sovetiseerimist iseloomustavad jooned ning jälgida loomingulise komandeeringu kui sovetiseerimise ühe abivahendi toimimist.

Historiograafia

Loomingulisi komandeeringuid pole seni üheski varasemas uurimuses pikemalt käsitletud. Mõningaid viiteid on esinenud siin-seal lihtsalt üldteadmisesest lähtuvalt.¹ Seega tuginen loominguliste komandeeringute osas enamasti arhiiviallikatele. Arhiiviallikate mõistmiseks ja tõlgendamiseks on aga tarvilik ajastu konteksti tundmine. Stalinismiaegse nõukogude kirjanduse ja kultuuri üldkäsitlustest on siinkohal olulised kolm teost. Esimene neist, Gleb Struve „Russian Literature under Lenin and Stalin, 1917-1953“,² annab põhjaliku kirjandusloolise ülevaate nõukogude vene kirjandusest Lenini ja Stalini valitsusajal. Sotsrealistliku romaani analüüsimisele keskenduv raamatus „The Soviet Novel“ on Katerina Clark avanud kitsamate kirjanduslike analüüside kõrval ka nõukogude kultuuri

---

¹ Näiteks on Eve Annuk oma uurimuses luuletaja Ilmi Kollast pööranud tähelepanu ka tema kirjadele, mis on kirjutatud, viibides loomingulisel komandeeringul. Vt Eve Annuk. „Mul on nii palju tahet kirjutada...“: Ilmi Kollast ja tema kirjadest. Tuna 2007/3, lk 117-120; Ilmi Kolla viis kirja aastatest 1951-1954. Samas, lk 121-130; Naised ja kirjanduslugu: tuntud ja tundmatu Ilmi Kolla. Ariadne Lõng 2003/1-2, lk 80.

² Gleb Struve. Russian Literature under Lenin and Stalin, 1917-1953. Oklahoma 1971.

ning ühiskonda laiemalt.³ Oma nägemuse stalinismiaegse kultuuripoliitika olemusest on andnud Boris Groys („Stalin-stiil“).⁴

Eesti nõukogudeperioodi kirjanduse kohta põhjalikum tänapäevane üldkäsitlus puudub. Nõukogude ajal ilmunud töedes esitatud seisukohad kannavad paratamatult oma ajastu pitserit, mistõttu ideoloogiliselt moonutatud ning adekvaatse info eristamine nendes nõuab samasugust ajastu eripärade tundmist, nagu on tarvis omaaegsete dokumentide ja teiste allikate tõlgendamisel. Toonase kirjanduse ülevaadetena ning nõukogudeaegsete ametlike seisukohtade kajastajatena on nad siiski kasutatavad ka täna. Sellistest käsitlustest võib siinkohal nimetada kahte: esiteks „Eesti Kirjanduse ajaloo“ V köite 1. raamatut („Eesti nõukogude kirjandus“)⁵ ning teiseks Pärt Liase monograafiat „Eesti nõukogude romaan.“⁶ Mõnevõrra puudutab stalinismiperioodi ka uusim põhjalik eesti kirjanduse ülevaade „Eesti kirjanduslugu“.⁷

Põhiliselt jääb stalinismiaegse kirjanduse ning kirjandust ümbritseva poliitilise situatsiooni kajastamine praegu paljude eraldiseisvate artiklite, artiklikogumike ning kitsamatele temadele keskendunud uurimuste kanda. Sovietiseerimise kui eraldi teema seisukohalt on olulised kaks kogumikku: „Eesti NSV aastatel 1940-1953. Sovietiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis“⁸ ja „The Sovietization of the Baltic States, 1940-1956“.⁹ Palju tööd on toonase kirjanduse ning eriti selle poliitilise külje tutvustamisel ära teinud Sirje Olesk, kelle mitmed artiklid on koondatud ühte kogumikku „Tõdede vankuval müüril“.¹⁰ Kirjanduse ja kirjanike allutamine poliitikale, eesti kirjanduseliidile osaks saanud repressioonid ning võimu surve ongi seni olnud uurijate peamiseks huviobjektiks. Sellelt positsioonilt on lähtunud näiteks

---

³ Katerina Clark. *The Soviet Novel. History as Ritual*. 3rd ed. Bloomington 2000; *Utopian Anthropology as a Context for Stalinist Literature. – Stalinism. Essays in Historical Interpretation*. Robert Tucker (ed). New York 1977, lk 180-198.

⁴ Boris Groys. Stalin-stiil. – *Akadeemia* 1998/2-5.

⁵ Eesti nõukogude kirjandus. – *Eesti kirjanduse ajalugu*. V köide, 1. raamat. M. Kalda, K. Muru, H. Puhvel, E. Sõgel, A. Tamm, A. Vinkel (toim). Tallinn 1987.

⁶ Pärt Lias. *Eesti nõukogude romaan*. Monograafia. Tallinn 1985.

⁷ *Eesti kirjanduslugu*. Epp Annus, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep, Mart Velsker. Tallinn 2000.

⁸ *Eesti NSV aastatel 1940-1953. Sovietiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa kontekstis*. Tõnu Tannberg (koost). Tartu 2007.

⁹ *The Sovietization of the Baltic States, 1940-1956*. Olaf Mertelsmann (ed). Tartu 2003.

¹⁰ Sirje Olesk. *Tõdede vankuval müüril*. Artikleid ajast ja luulest. Tartu 2002.

ka Toomas Karjahärm ja Väino Sirk¹¹ ning Anu Raudsepp.¹² Veel on uurijate huvi äratanud tsensuur,¹³ kirjanduse juhtimise institutsionaalsetele mehhanismidele on keskendunud Tiiu Kreegipuu oma magistritöös.¹⁴ Suhteliselt vähem on pööratud tähelepanu sotsrealistlikule kirjandusele endale, selle teemaga on tegelenud näiteks Cornelius Hasselblatt,¹⁵ Veiko Märka¹⁶ ja Virve Sarapik.¹⁷ Toonasele kirjandusele on lähenetud ka kirjanike seisukohast, uurides nende kohanemist uue olukorraga, sellest vallast võiks mainida Sirje Oleski,¹⁸ Jaan Unduski¹⁹ ja Maie Kalda²⁰ töid, ka on sellele teemale pühendatud peatükk Tiiu Kreegipuu magistritööst.

Karistus- ja sunnimeetodite kõrval pole seni veel kuigivõrd käsitlemist leidnud positiivsete stiimulite osa kirjanike suunamisel sotsrealistliku loomismetodi juurde, nagu näiteks preemiade ja autasude süsteem, materiaalne toetus elutingimuste parandamises, honoraride maksmise põhimõtted ning muud võimalikud vahendid kirjanike mõjutamiseks. Selle valdkonna põhjalikum läbivalgustamine oleks oluliseks abiks kirjanike käitumise ja hoiakute hindamisel.

Allikad

Omaaegses ajakirjanduses ilmusid sageli poliitiliste ja kultuurijuhtide suundanäitavad kõned ning artiklid, mida on võimalik kasutada toonaste kirjanduspoliitiliste suundade selgitamisel. Konkreetsemat ja lähemat infot kirjanduselus toimunud annavad aga arhiiviallikad. Nendest olen kasutanud Kirjanike Liidu kui kirjanikele kõige lähemal seisva

---

¹¹ Toomas Karjahärm, Väino Sirk. Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940-1987. Tallinn 2007.

¹² Anu Raudsepp. Kirjandus ja stalinistlik kultuuripoliitika Eestis. – Muutuste mehhanismid. Marin Laak, Sirje Olesk (koost). Tartu 2000, lk 136-148.

¹³ Kaljo-Olev Veskimägi. Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn 1996.

¹⁴ Tiiu Kreegipuu. Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel. Magistritöö. Tartu 2005; Eesti kultuurielu sovetiseerimine: nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944-1954. – Eesti NSV aastatel 1940-1953..., Tartu 2007, lk 352-388.

¹⁵ Cornelius Hasselblatt. The Fairy Tale of Socialism: How “Socialist” was the “New” Literature in Soviet Estonia? – The Sovietization of the Baltic States..., lk 227-236.

¹⁶ Veiko Märka. Kala hakkas mädanema südamest. (Sotsialistlikust realismist ENSV kirjanduses 1945-1953). – Vikerkaar 1998/10-11, lk 81-111.

¹⁷ Virve Sarapik. Saar. – Kohandumise märgid. Virve Sarapik, Maie Kalda, Rein Veidemann (koost). Tallinn 2002, lk 207-237.

¹⁸ Sirje Olesk. Ühe kohanemise lugu: Johannes Semper. – Sirje Olesk. Tõdede vankuval müüril..., lk 89-101.

¹⁹ Jaan Undusk. Stalini müstilised ja maagilised märgid. – Akadeemia 1994/9, lk 1863-1889.

²⁰ Maie Kalda. Vana kaader järel-eesti ajal võimalusi proovimas. – Kohandumise märgid..., lk 55-66.

neid otseselt kontrolliva ja suunava institutsiooni materjalidele. Viimased võib omakorda jagada kolmeks.

1. Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu (ENKL) materjalid, mis asuvad osaliselt Eesti Riigiarhiivis (ERA, fond R-1765) ning osaliselt Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis (KM EKLA, fond 301 – ENKL ja fond 258 – ENKL-i Tartu osakond). Nendes fondides leiduvad kirjanike taotlused loominguliste komandeeringute saamiseks, kirjanike individuaalsed loomingulised plaanid ning aruanded, infot omaaegsete sündmuste ja hoiakute kohta annavad Kirjanike Liidu koosolekute protokollid.

2. NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna (ERA, fond R-2067) kohustuseks oli muu hulgas Kirjanike Liidu liikmete loomingulise tegevuse majanduslik toetamine, sh komandeeringute rahastamine.

3. ENKL-i parteialorganisatsiooni materjalid asuvad Eesti Riigiarhiivi Filiaalis (ERAF, fond 2473). Algoranisatsiooni kaudu teostati kirjanduse parteilist juhtimist. Selle koosolekute protokollides ilmneb kõige selgemalt kirjanikele avaldatud otsene poliitiline surve, mille abil kirjandust partei vajadustele vastavaks üritati kujundada.

Kirjanike reaktsioone toimuva suhtes on võimalik otsida ametlikest dokumentidest, nende aktiivsusest või passiivsusest teatud kampaaniatele reageerimisel või sõnavõttudest koosolekutel. Samas on aga oluline võrrelda neid reaktsioone vähem ametlikust retoorikast mõjutatud tekstidega. Konkreetsemalt olen sel puhul keskendunud kahele autorile, kes oma isiklikes kirjutistes ka loomingulisi komandeeringuid puudutanud on. Esimene neist on Oskar Luts, kes kajastab loominguliste komandeeringute temaatikat oma päevikus.²¹ Teine aga on noorelt surnud luuletaja Ilmi Kolla, kes stalinismiperioodil alles alustas oma loomingulist teed ning kes kirjeldas loomingulisel komandeeringul nähtud olustikku oma kirjades kodustele ja tuttavatele. Publitseeritud kirjade kõrval²² olen vähesel määral kasutanud ka Ilmi Kolla arhiivifondi EKLA-s (fond 220).

---

²¹ Oskar Luts. Viimane päevik (1944-1952). Tartu 1996.

²² Need kirjad on ka avaldatud, vt Eve Annuk. Ilmi Kolla viis kirja..., lk 121-130.

1. Eesti kirjanduse sovetiseerimise põhijooned

1.1. „Puhastamine“ kirjanduselus

Teise maailmasõja käigus liideti Eesti Nõukogude Liiduga ning edaspidi tuli kõrvuti muude eluvaldkondadega ka eesti kirjandus viia vastavusse nõukogude mudeliga. Kirjanduse sovetiseerimise²³ üheks eelduseks oli siinse kirjanduse puhastamine varasemast nõukogude võimule sobimatust pärandist, teiselt poolt aga sidemete katkestamine Nõukogude Liidust väljapoole jääva maailmaga.²⁴ Suur osa senisest kultuuripärandist keelati, organiseeriti raamatute massilist hävitamist, paljud teosed kõrvaldati raamatukogudest ja paigutati erifondidesse.²⁵ Väheste lubatuks jäänud klassikute loomingut tohtis edaspidi mõtestada ainult nõukogude ideoloogiast lähtuvalt.

Varasemate kultuuritraditsioonide katkestamine oli seda lihtsam, et enam kui kolmandik senistest juhtivatest kirjanduslikest jõududest põgenes Nõukogude okupatsiooni taaskoostamise eel 1944. aastal Läände.²⁶ Kojujäänute ees seisis aga valik: kas kohaneda uue võimu nõudmistega või loobuda oma teoste avaldamisest, kuna kogu kirjanduslikku tegevust piirasid nüüd kirjastamise riiklik monopol ning tsensuur.²⁷ Nõukogude võimu taastamisele järgnenud esimesed aastad kujunesid veel suhteliselt leebeteks,²⁸ nii mõnedki iseseisva Eesti silmapaistvamad kirjanikud (nt Oskar Luts, Hugo Raudsepp, Mait Metsanurk) üritasid kirjutada uuele situatsioonile vastavat kirjandust, teised jälle püüdsid hoiduda poliitilisematest teemadest ning keskendusid näiteks memuaaride kirjutamisele või tõlkimisele.²⁹ Samuti olid mitmed kultuurielu juhtpositsioonid selliste vabariigiaegsete kirjandustegelaste käes, nagu Johannes Semper, Paul Viiding ja Nigol Andresen.

Olukord halvenes järsult 1949. aastal. Kodanlike natsionalistide vastane kampaania, mille kulminatsiooniks oli Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee

---

²³ Mõiste “sovetiseerimine” tähendust on pikemalt selgitanud Olaf Mertelsmann. Vt “Sovetiseerimise” mõistest. – Eesti NSV aastatel 1940-1953..., lk 13-29.

²⁴ Sirje Olesk. Modernismist ja selle kontekstist. Kontekst kirjanduse tegijana. – Sirje Olesk. Tõdede vankruval müüri..., lk 15.

²⁵ Kaljo-Olev Veskimägi. Nõukogude unelaadne elu..., lk 157-172.

²⁶ Toomas Karjahärm, Väino Sirk. Kohanemine ja vastupanu..., lk 645.

²⁷ Sirje Olesk. Modernismist ja selle kontekstist..., lk 15.

²⁸ Sirje Olesk. Kirjandus ja kirjanduselu Eestis okupatsioonide ajal. – Kannatuste aastad. 1940-1991. Ülo Ennuste, Enn Tarvel, Peep Varju (koost). Tallinn 2008..., lk 97.

²⁹ Maie Kalda. Vana kaader..., lk 55-57.

(EK(b)P KK)³⁰ 8. pleenum 1950. aasta märtsis, tõukas positsioonilt nimetatud juhtivad kirjanikud. Lisaks said aga kannatada mitmed teisedki autorid, kes langesid alanud hüsteerilise nõukogude võimu vastaste ja lääne mõjudele alluvate kirjanike väljaselgitamise ja karistamise ohvriks: mõningate puhul piirduti väljaheitmisega Kirjanike Liidust, tehes sel moel võimatuks nende edasise loomingulise tegevuse kuni stalinismiperioodi lõpuni (nt August Sang, Kersti Merilaas, Betti Alver, Mait Metsanurk, Friedebert Tuglas), mõningad autorid sattusid vangis (Nigol Andresen, Leida Kibuvits, Marta Sillaots), mõned Siberisse (Herta Laipaik, Hugo Raudsepp).³¹ Sel moel puhastas Nõukogude võim pinna uue kirjanduse ning suures osas ka uute autorite tarbeks.

Repressioonid tabasid kirjanduseliidi kõrval peamiselt just neid kirjanikke, kes Saksa okupatsiooni ajaks olid jäänud kodumaale. Põhijõuks, kelle abil nüüd uus kirjandusdoktriin maksma panna taheti, olid Saksa okupatsiooni ajaks Nõukogude tagalasse evakueerunud kirjanikud, keda oli umbes veerand iseseisvusaegsesse Eesti Kirjanikkude Liitu kuulunud kirjanikest.³² Neil oli olemas kogemus ehedast nõukogude kultuurielust ning sellest, mida kujutab endast nõukogude kirjandusmeetod sotsrealism. Lisaks ei olnud neid kompromiteerimas mitmeaastane viibimine Saksa okupatsioonivõimu mõju all. Juhtpositsioonidele tõusid uued kirjanikud, uueks parteipoliitika elluvijaks kirjanduses sai partei poolt määratud Magnus Mälk, kelle enese kirjanduslik looming oli sisuliselt olematu. 1953. aastaks oli kirjandusringkonnis liidriks tõusnud Juhan Smuul.³³ Umbes kümne aasta jooksul pärast Teist maailmasõda uuenes eesti kirjanduslik kaader peaaegu täielikult. 1953. aastal EK(b)P KK pleenumil peetud kokkuvõtlikus ettekandes nõukogude eesti kirjandusest andis asjast ülevaate Kirjanike Liidu juhatuse esimees Smuul: “Ainult väike osa kirjanikest omab pikemat, kodanlikku aega ulatuvat kirjanduslikku staaži. Need on Jakobson, Hint, Sirge, Krusten, Raud, Hiir – kui loetleda ainult neid kirjanikke, kes praegu kirjutavad. Liidu kõik ülejäänud liikmed tulid kirjandusse kas sõja ajal või sõjajärgsetel aastatel.”³⁴

Võimu lähenemine kirjanikele oli samas kahetine, koosnedes mitte ainult karistamisest ning hirmutamisest, st „piitsast“, vaid ka „präänikust“, mis pidi kirjanikke meelitama

---

³⁰ 1952. aastast Eestimaa Kommunistlik partei (EKP).

³¹ Toomas Karjahärm, Väino Sirk. Kohanemine ja vastupanu..., lk 640.

³² Samas, lk 634.

³³ Sirje Olesk. Neljakümnendad I: murrang kodumaal. – Sirje Olesk. Tõdede vankuval müüril..., lk 81-83.

³⁴ Juhan Smuul. Eesti nõukogude kirjanduse olukorrast. – Looming 1953/12, lk 1439.

kirjutama võimule sobival viisil.³⁵ Sellisteks stiimuliteks olid nii austavad tiitlid ja nimetused (teeneliseks kirjanikuks või rahvakirjanikuks kuulutamine) kui ka preemiad (kõige prestiižsem ning ka kõige kopsakama auhinnarahaga oli Stalini preemia, mille Eestist said kolm kirjanikku: kahel korral August Jakobson ja ühel korral Hans Leberecht ning Juhan Smuul). Lisaks pidid kirjanikke tootlikkusele innustama kõrged honorarid ning tõlked vennasrahvaste keeltesse, millega kaasnesid suured tiraažid.³⁶

1.2. Kirjanduse institutsionaalne juhtimine

Kultuuripoliitika elluviimiseks rakendati tööle institutsioonide võrgustik, mis pidi vahendama kõrgemalt poolt tulevad juhised kirjanikeni.³⁷ Nõukogude võimuaparaadi iseloomulikuks tunnuseks oli see, et lõplik otsustusõigus oli kommunistlikul parteil. Samas aga oli üldine institutsionaalne skeem keeruline, käsuliinid sageli kattuvad ning raskesti jälgitavad, mille üheks tagajärjeks oli tunde tekkimine, nagu viibitaks pidevalt mitmest suunast lähtuva kontrolli all.³⁸

Parteilise juhtimise kõrgeimaks tasandiks oli Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee (ÜK(b)P KK)³⁹ eesotsas esimese sekretäri Staliniga, kultuurivaldkonnaga tegeles Keskkomitee aparaadis põhjalikumalt ÜK(b)P KK propaganda- ja agitatsioonivalitsus, mida kuni oma surmani 1948. aastal juhtis Andrei Ždanov. ÜK(b)P KK käskude vahendaja Eestis oli EK(b)P KK ning selle osakonnad, kultuuriküsimustes oli oluline selle propaganda- ja agitatsiooniosakond. Kohtadel tegelesid parteilise juhtimisega maakonna- ja linnakomiteed ning rohujuure tasandil asutuste algorganisatsioonid.

Kirjanike puhul oli esmaseks kõiki kirjanikke ühte koondavaks institutsiooniks Eesti Nõukogude Kirjanike Liit. Sisuliselt oli selleaegsete tegevate kirjanike loetelu kattuv Kirjanike Liidu liikmete ja liikmekandidaatide nimekirjaga. Et haarata võimu mõjuvälja ka

---

³⁵ Sirje Olesk. Kirjandus ja kirjanduselu..., lk 96.

³⁶ Mõnevõrra on preemiatest kirjutanud Pekka Lilja. Ždanovlusest sulailmadeni. Märkmeid nõukogude eesti kirjanduspoliitikast. Keel ja Kirjandus 1990/3-5, lk 290; honoraridest annab lühikese ülevaate Eve Annuk. Tekstid ja vastutekstid. Kirjavahetused Stalinismi kontekstis. – Keel ja Kirjandus 2003/11, lk 844-845.

³⁷ Nõukogude kultuuripoliitika institutsionaalsete mehhanismide kirjeldamisega on põhjalikult tegelenud Tiiu Kreegipuu, siinkohal toodud institutsioonide ülevaates olen põhiliselt lähtunud tema artiklist - vt Eesti kultuurielu sovetiseerimine..., lk 367-385.

³⁸ Raili Nugin. Institutsioonide roll nõukogude kunstipoliitikas ning neist lahtirakendamise mõjud 1990. aastatel. – Acta Historica Tallinnensia 2004 (8), lk 65.

³⁹ 1952. aastast Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei (NLKP).

alles alustavad autorid, kellel Kirjanike Liitu astumiseks puudus vajalik loominguuline pagas, loodi Kirjanike Liidu juurde Noorte Autorite Koondis (NAK). Väljaspool neid kahte organisatsiooni oli stalinismiaegsetes tingimustes loomingu avaldamine sama hästi kui võimatu. Kirjanike Liit pidi oma tegevuses juhinduma partei suunistest, mida peamiselt vahendas kirjaniken Kirjanike Liidu parteialgorganisatsioon, kuhu kuulusid parteiliikmetest kirjanikud. Algorganisatsiooni koosolekutel oli lisaks kirjanikele tihtipeale kohal ka tähtsamaid parteiliikmeid, kes esinesid seal ettekannete või suundanäitavate sõnavõttudega.⁴⁰ Teiselt poolt oli Eesti Nõukogude Kirjanike Liit üleliidulise Nõukogude Kirjanike Liidu allorganisatsiooniks ja pidi täitma ka sealt tulevaid juhiseid, lisaks alluti ka valitsusasutustest lähtuvatele suunistele. Kirjanduse nõuetelevastavuse kontrollimisel oli suur roll tsensuuriaparaadil.

Üheks nõukogude võimule omaseks taktikaks oli püüd inimesi võimalikult tihedalt partei kontrollitud nõukogulike institutsioonidega siduda, et neid oma mõjuväljas hoida.⁴¹ Ka kirjanikke püüti aktiivselt loomeliidu tegevusse kaasata. Kirjanike Liit polnud mingi formaalne ühendus, vaid kirjanike intensiivse ümberkasvatamise ja kontrollimise keskus, kust omakorda lähtus ülejäänud elanikkonna seas tehtav agitatsioon. Kirjanikud pidid osa võtma kõigist Kirjanike Liiduga seonduvatest tegevustest: koosolekutel käimine oli kohustuslik, eeldati kõikvõimalike ürituste korraldamist ning neil osalemist, nagu ettekandeõhtud, seminarid ja loengud, samuti esinemised tehastes ja kolhoosides. Põhiliselt olid need kirjanikud ise, kes pidid hoidma üleval kontrollsüsteemi kõigi Liidu liikmete üle: nii iga kirjanik individuaalselt kui ka Kirjanike Liit kui institutsioon olid kohustatud pidevalt esitama aruandeid ja tööplaanid, täita tuli kõikvõimalikke ankeete ja vastata ringkirjadele, teha neist omakorda kokkuvõtteid ning aruandeid, kõik valminud teosed tuli – sageli mitu korda – retsenseerida ja läbi arutada, samuti tuli läbi arutada ajakirjanduses ilmunud artikleid ning partei otsuseid. Valimiste aegu pidid kirjanikud tegutsema agitaatoritena, kirjanikud ise olid sunnitud pidevalt tegelema poliitõppusega kas õpperingides või individuaalse plaani alusel. Mitmed kirjanikud olid ka otsestes ametites Kirjanike Liidu juures näiteks kirjanduslike konsultantidena noortele kirjanikele, samuti tuli

---

⁴⁰ Tiiu Kreegipuu. Eesti kultuurielu sovetiseerimine..., lk 385.

⁴¹ Raili Nugin. Institutsioonide roll..., lk 65.

juhtida Kirjanike Liidu sektsioonide (proosa-, draama- lastekirjanduse jt sektsioonid) tegevust.

Kirjandusliku loomingu seisukohast tähendas sovetiseerimine seda, et nimetatud institutsioonide vahendusel suruti eesti kirjandusele peale siinmail võõras ning juurtetu kirjandusmeetod sotsialistlik realism, mille reeglid määras kindlaks kommunistlik partei. Kirjanikud olid küll ka ise sovetiseerimise objektiks, kuid ennekõike pidid nad saama selle läbiviijaiks ühiskonnas, luues kirjandust, mis aitaks kujundada ümber inimeste hoiakuid ja arusaamu. Nõukogude võim eesotsas Staliniga pööras kultuuriküsimustele suurt tähelepanu, kuivõrd mõistis selle valdkonna avaraid võimalusi elanikkonna arvamuse mõjutamisel. Kultuurialade seas oli olulise positsiooni haaranud just kirjandus, mida ilmestas seegi, et sotsrealismi doktriin, mis hakkas ühtviisi kehtima kõikidel kultuurialadel kirjandusest kujutava kunsti ning filmi, formuleeriti esmalt just kirjandusalastes aruteludes ning kanti pärast ilma muudatusteta üle teistele kunstiliikidele.⁴² Nägemus kirjandusest kui millestki kõikvõimsast oli põhjuseks, miks kirjanikku nimetati „inimhingede inseneriks“.⁴³

1.3. Sotsialistlik realism

Peamised nõukogude võimule iseloomulikud struktuurid kujunesid välja Stalini valitsusajal 1930. aastatel ning jäid seejärel suures osas muutumatutena püsima kuni Nõukogude Liidu kokkuvarisemiseni.⁴⁴ Kultuurivallas sai alates 1930. aastate esimesest poolest määravaks sotsrealistliku kirjandusmeetodi ainuvalitsus. 23. aprillil 1932 keelati ÜK(b)P KK otsusega Nõukogude Liidus iseseisvad kirjanduslikud ühendused ning moodustati kõigist kirjanikest ühtne Nõukogude Kirjanike Liit.⁴⁵ Sotsialistliku realismi termin ise oli 1932. aastal uhiuus: esimene jälg selle kasutamisest pärineb Katerina Clarki järgi 17. maist 1932.⁴⁶ Ametliku formuleeringu sai uus kirjandusmeetod alles 1934. aastal toimunud Nõukogude Kirjanike Liidu esimesel kongressil. Partei esindajana osales seal Ždanov, kes oma kõnes esitas definitsiooni, mis järgnevalt fikseeriti ka Nõukogude Kirjanike Liidu põhikirjas: sotsialistlikust realismist lähtuva kirjaniku kohustuseks oli kujutada „tegelikku elu selle

⁴² Boris Groys. Stalin-stiil..., lk 639.

⁴³ Katerina Clark. The Soviet Novel..., lk 281.

⁴⁴ Olaf Mertelsmann. „Sovetiseerimise“ mõistest..., lk 18.

⁴⁵ Gleb Struve. Russian Literature..., lk 253-255.

⁴⁶ Katerina Clark. The Soviet Novel..., lk 27.

revolutsioonilises arengus“, kunstilise kujutamise tõepära ja ajalooline konkreetsus pidi kombineeritama töötava rahva ümberkujundamise ja ümberkasvatamisega sotsialismi vaimus.⁴⁷

Sellisesse konteksti sattus pärast Teist maailmasõda ka eesti kirjandus. Paarile sõjajärgsele mõnevõrra leebemale aastale järgnes karmim poliitiline ja ideoloogiline surve alates 1946. aastast, uue ja rangema suuna sõnastamisel oli taaskord oluline Ždanovi nimi. Eesti tasandil esitas kirjanduse edasised arengusuunad kõige selgemal võimalikul moel EK(b)P KK esimene sekretär Nikolai Karotamm oma tervituses Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu teisele kongressile novembris 1946: „Nõukogude eesti kirjanike ja kirjanduse ülesanded, selle kirjanduse sisu ja eesmärgid määratakse ära kommunistliku partei ja nõukogude võimu poliitikaga, meie töörahva poliitikaga, ta sihtide ja eesmärkidega.“⁴⁸

Kirjanik muudeti propagandistiks, kelle teosed pidid näitama rahvale õiget suunda ja suhtumist kõigis aktuaalsetes küsimustes. Sotsrealistlikku kirjandust iseloomustas seetõttu rõhutatult lihtne ja konkreetne kujutamiskiis, mille eesmärgiks oli viia edastatav sõnum võimalikult laiade hulkadeni. Riigivõimu kasuks propaganda tegemise kohustusega seoses muutus ülimalt oluliseks ilukirjanduse teemavalik: kuna tarvis oli mõjutada rahva arvamust parasjagu toimuvate aktsioonide osas, läbis järgnevatel aastail võimuesindajate ning kultuurijuhtide kõnesid punase niidina nõue, et kirjanikud kujutaksid oma loomingus võimalikult palju kaasaegseid, aktuaalseid sündmusi.

Suur hulk sotsrealismi klassikasse kuuluvaid teoseid baseerub tõepoolest realselt aset leidnud sündmustel⁴⁹ ja kirjanikul oli sageli nendega mingi isiklikum kontakt. Näiteks Mihhail Šolohhov, kes oma romaanides kujutas kasakate kodusõjaaegset võitlust („Vaikne Don“) ning hiljem nende alade kollektiviseerimist („Ülesküntud uudismaa“) oli ise pärit samast piirkonnast ning tema ema oli poolenisti kasaka-päritolu.⁵⁰ Dmitri Furmanov, kelle „Tšapajev“ kinnistus kaanonisse nii raamatu kui filmina, osales kodusõjas oma peategelase prototüübiga kõrvuti.⁵¹ Lisaks autobiograafilistele momentidele võis autor olla käinud põhjalikult infot hankimas sündmuste toimumisaegselt (nii sündisid näiteks Maksim Gorki

⁴⁷ Gleb Struve. Russian Literature..., lk 262.

⁴⁸ EK(b)P KK sekretäri N. Karotamme tervitus EN kirjanike I kongressile. – Looming 1947/1-2, lk 4.

⁴⁹ Katerina Clark. The Soviet Novel..., lk 47.

⁵⁰ Gleb Struve. Russian Literature..., lk 135-136.

⁵¹ Samas, lk 94.

„Ema“⁵² ja Aleksander Fadejevi „Noor kaardivägi“⁵³). Reaalsete sündmuste kujutamisega käis aga kaasas tugev ideoloogiline moonutamine, et viia teoste sisu vastavusse sotsialistliku müüdiga.

Nõukogude režiimi alustaladeks olid kollektiviseerimine ning forsseeritud industrialiseerimine, mis pidid nüüd ülejäänud Nõukogude Liidu eeskujul läbi viidama ka Eestis. Seetõttu nõuti ka kirjanduselt tähelepanu pööramist põllumajanduse ja tööstuse suurtele projektidele. Samad kampaaniad olid Nõukogude Liidus toimunud juba 1930. aastail seoses esimese viisaastakuplaaniga (1928-1932) ning sellest lähtuvalt oli nõukogude kirjanduse keskmesse sel ajal tõusnud rida vastavasisulisi romaane. Nõukogude romaani analüüsides on Katerina Clark välja toonud kuus erinevat romaanitüüpi (sh ajalooline romaan, romaan Läänest, sõjast või revolutsioonist), rõhutades, et teiste seas oli selgelt kõige levinum tüüp nn tootmisromaan (*production novel*, romaan sellest, kuidas plaan sai täidetud, mõni ehitusprojekt ellu viidud vms).⁵⁴ Seoses esimese Eestis rakendatud viisaastakuplaaniga (1946-1950) pidid sarnased teemad jõudma ka siinsesse kirjandusse.

Kirjanike suunamine *nõukogude tegelikkusega* tutvuma lähtus kõige kõrgemalt tasandilt. Karotamm loetles septembris 1946 eesti kirjanduse põhipuuduste hulgas (milleks olid veel näiteks liiga nõrk ja pealiskaudne kriitika ja apoliitilisus) ära ka järgmised vead: esiteks ei olnud eesti nõukogude kirjanduses seni veel käsitlemist leidnud eesti rahva „pingeline töö rahvamajanduse taastamisel ja arendamisel sõja järel“ ning teiseks heitis ta ette, et „paljud kirjanikud tunnevad väga pealiskaudselt seda tööd, mida teeb praegu eesti rahvas kõigil aladel. Nad istuvad liiga palju oma kabinettides ja liiguvad vähe rahva hulgas.“⁵⁵

Inimesi ülesehitustööle innustava kirjanduse eelduseks oli aga, et kirjanik pidi oma kujutatava temaatikaga ka ise tutvuma. Spetsiifilise töökeskkonna kirjeldamine nõudis paratamatult kas või teatud oskussõnavara kasutamist, kujutamaks töövõtteid või miljööd. Enamikul eesti kirjanikel polnud seni olnud erilist kontakti tööstusega, paljud neist olid maapäritolu, mis aga samas ei andnud neile suurt eelist kolhoosikorra kirjeldamiseks – pigem võisid vanad muljed ja isiklikud seosed takistada muudatuste hindamist poliitiliselt

---

⁵² Katerina Clark. *The Soviet Novel...*, lk 52.

⁵³ Samas, lk 160.

⁵⁴ Samas, lk 255-256.

⁵⁵ Nikolai Karotamm. Märkmeid kirjanduslikest päevaküsimustest. – *Looming* 1946/9, lk 978.

soovitud viisil. Eriti just vanema generatsiooni kirjanikel nagu Oskar Luts või Hugo Raudsepp oli uue kirjanduse nõudmistega kaasaminek keeruline, isegi kui seda üritati.

Muutused ühiskonnas olid kiired ja järsud, kirjanik pidi kõigega kursis püsimiseks saama võimalikult kiiresti toimuvaga tutvuda, et seda siis lugejaskonnani vahendada. Põllumajandus- ja tööstuskeskkonna kujutamise kohustusest tulenes vajadus ka neid objekte kirjanikele tutvustada. Et üleskutse minna rahva hulka ei jäänud pelgalt retoorikaks, selle tunnistajaks ongi paari aasta jooksul hoo sisse saanud loomingulised komandeeringud.

Küsimus nõukogude kirjanduse sidemest tegelikkusega on muidugi tunduvalt keerulisem kui lihtsalt selle kohustus kajastada kaasaegseid sündmusi. Tegelikkuse jälgimine ja kirjeldamine pidi toimuma rangelt nõukogulikust ideoloogiast lähtuvalt, kuna just teooria oli see, mis pidi kirjaniku muutma toimivaks poliitiliseks propagandistiks. Nagu märkis Kirjanike Liidu juhatuse esimees Semper 1946. aastal, rääkides kirjanikele nende viisaastakuga seonduvatest ülesannetest, pidi kirjanik alles siis saama täiel määral aru elust enese ümber, „kui ta oma pilku on teritanud, tundma õppides marksismi-leninismi teooriat ja praktikat. Ilma selleta jääb talle paljugi mõistmatuks, paljust ta saab valesti aru, üksiknähtustest teeb ta valejäreldusi ja kogu ta kirjanduslik looming võib areneda vildakalt.“⁵⁶

See, millest kirjanik ilma õige poliitilise kasvatuseta võis „valesti aru saada“, oli ühiskonna reaalne olukord. Sotsialistliku realismi valitsemise haripunkt eesti kirjanduses langes kokku stalinistlike repressioonide kõrgajaga ühiskonnas, suurem osa rahvast elas pidevas hirmu ja ennustamatuse õhkkonnas, mis oli väga kaugel nõukoguliku ideoloogia poolt maalitud pildist. Kirjanduse ülesanne oli selgitada reaalsuse ja ideoloogia vastuolusid moonutatud viisil, probleeme kas maha salates või neid mahendades – näiteks väites, et raskused pole põhjustatud mitte režiimi, vaid selle vastaste poolt, et need on pigem erandlikud kui üldised, ning et igal juhul on need ajutised. Mida ennustamatumaks muutusid sündmused avalikus sfääris, seda enam peegeldas kirjandus stabiilset, korrastatud ja traditsioonidest lähtuvat maailma, kirjutab Katerina Clark.⁵⁷

Praktikas oli teoreetilistest juhenditest õige sotsrealistliku teose loomisel vähe abi. Sotsrealismi ametlik definitsioon nagu ka mitmed teised suusõnalised juhendid olid liiga

---

⁵⁶ Johannes Semper. Viisaastak ja kirjanikud. – Looming 1946/7-8, lk 785.

⁵⁷ Katerina Clark. Utopian Anthropology..., lk 197.

üldised, sageli isegi vastukäivad, et kirjanik oleks neist realselt võinud õppida. Tegelikult sündis sotsrealistlik kirjandus peamiselt jäljendades eelnevalt partei poolt õigeks tunnustatud teoseid. Katerina Clark on isegi defineerinud sotsialistliku realismi sellisest lähtuvalt, väites, et mitte teoreetilised kirjutised, vaid praktilised näidised olid need, mis määrasid ära sotsrealismi olemuse.⁵⁸ Juba 1932. aastast alates toodi ametlikes kirjandusalastes sõnavõttudes üldiste juhiste kõrval ära ka eeskujud, mida kirjanikud oma edasises loomingu jälgima pidid. Sellesse kaanonisse kuulusid näiteks Gorki „Ema“, Gladkovi „Tsement“, Šolohhovi „Ülesküntud uudismaa“, Ostrovski „Kuidas karastus teras“ jpt.⁵⁹ Eestis kujunes paralleelselt välja oma kohalik kaanon: siinsetele kirjanikele toodi eeskujuks vene autorite teoseid, aga kerkisid esile ka omad autoriteedid. Enim rõhutati positiivsete näidetena Venemaa-eestlase Hans Leberechti jutustusi ning Jakobsoni näidendeid, aga ka Smuuli ja Hindi teoseid.

Sotsrealismi printsiip asetas kirjaniku ette kahese ülesande: ühelt poolt kohustati teda kajastama reaalsust (ja eriti kaasaega), teiselt poolt aga tehti kohustuseks seda jõuliselt moonutada. Seetõttu esinesid ka ametlikus retoorikas peaaegu alati lähestikku kaks üleskutset: esiteks liikuda rahva hulgas ning õppida tundma tegelikkust, teiseks aga süveneda poliitilisse kirjandusse, et osata nähtut parteiliselt õigesti tõlgendada. Mõeldes sotsialistliku realismi loomispraktikale, mis suuresti lähtus heakskiidetud teoste jäljendamisest ning ideoloogilistest ettekirjutustest, võib tekkida ka küsimus, milleks üldse pidi kirjanik käima kohapeal kolhoosis või tehases, kuna vastavad näidisteosed olid juba suurest nõukogude vene kirjandusest võtta ja ideoloogilised juhised ette antud. Stalinismiaegne kirjandus ei pidanud kindlasti otseselt kirjeldama kolhoosides või tehastes toimuvat, kuna seal tegelikult toimunu oli ideoloogiliste printsiipidega teravas vastuolus. Kuid nii nagu paljudes muudes valdkondades, investeeris nõukogude võim siingi palju aega loomaks muljet sellest, et ideoloogia kehtib ka reaalsuses. Oskuslikult kujutatud kolhoosi- või tööstuskeskkond, töövõtted ja masinad pidid olema sellele aluseks. Samuti oli oluline näidata, et kirjanik oli tõepoolest ise näinud seda, millest ta kirjutab, lisamaks kirjutatule autoriteeti. Sellise võimaluse andis loominguuline komandeering.

---

⁵⁸ Katerina Clark. *The Soviet Novel...*, lk 3.

⁵⁹ Samas, lk 4 ja 261-263.

2. Loominguliste komanderingute rakendamine ja kontroll

2.1. Kirjanike suunamine loomingulistele komanderingutele Eesti Nõukogude Kirjanike Liidus

Stalinismiaegse võimuladviku püüd kõike ühiskonnas toimuvat kuni pisimate detailideni kontrollida oli aluseks nii mõnelegi tavale, mis teistsuguses poliitilises kontekstis tundunuks asjatu või isegi absurdseks. Selle aja enesestmõistetavaks kombeks sai, et riigi kõrgem juhtkond arutas poliitiliste, majanduslike ja kaitseküsimuste kõrval ka kunstiasju, andes juhtnõure romaanide ja skulptuuride tootmiseks.⁶⁰ Samaaegselt tuli Kirjanike Liidu juhatuse ja parteialorganisatsiooni koosolekutel arutada partei otsuseid põllumajandusest, tööstusest või kehakultuurist.

Eriti algusaegadel ei piisanud kirjanike suunamiseks ainult üldsõnalistest üleskutsetest mõnes ametlikus sõnavõtus või artiklis, kuna sellistele üleskutsetele reageerimine polnud veel kätte õpitud. Kujuka näite kunstivallast on toonud Raili Nugin. Kui Tallinna Riikliku Kunstiinstituudi parteialorganisatsioonis arutati 1947. aastal partei otsust põllumajanduse arendamisest, siis oldi üsna nõutud, millise seisukoha peaks instituut selles küsimuses võtma. Nenditi, et otsus tuleb heaks kiita, kuigi Kunstiinstituudil sellega midagi pistmist ei ole, ning soovitati üliõpilastel, kel on kontakte põllumajandusega seotud inimestega, neile partei otsust selgitada. Leiti ka, et instituudil võiks olla õppeasutuse viljaga varustamiseks lisapõllumaa.⁶¹

Käesolev peatükk keskendub just taoliste aruteludele Kirjanike Liidus, mille kohta ilma situatsiooni tundmata võiks öelda, et sel pole kirjandusega midagi pistmist. Arutati näiteks EK(b)P KK otsuseid kollektiviseerimisest, tööstuse arendamisest, ehitusest – sedalaadi küsimused olid Kirjanike Liidus kõne all küllaltki sageli ja just need teemad andisidki impulsi kirjanike suunamiseks loomingulistele komanderingutele. Nimetatud teemadest oli selgelt kõige sagedasem ja elavam põllumajandusküsimuste käsitlemine, püsisid aktiivselt päevakorral kogu vaadeldava aja. Selline kõrgendatud tähelepanu oli kooskõlas tähtsusega, mida põllumajandus omas poliitilises ja ühiskondlikus plaanis, ning

---

⁶⁰ Boris Groys. Stalin-stiil..., lk 638-639.

⁶¹ Raili Nugin. Institutsioonide roll..., lk 66.

nende raskustega, mida kohtas režiim, kui üritas lõhkuda senist elukorraldust maal ja asendada seda nõukoguliku kolhoosikorraga.

Kirjanike Liit ja põllumajanduspoliitika

Nõukogude võimu taastamise järgsed paar aastat kulusid ennekõike Kirjanike Liidu organisatsioonilisele korraldamisele ning pakiliste materiaalsete probleemide lahendamisele. Sellest räägivad Kirjanike Liidu 1944. ja 1945. aasta töö aruanded: tegeleti Kirjanike Liidule ruumide leidmise ning nende sisustamisega, kirjanike varustamisega eluks oluliste tööstuskaupade ja toiduainetega, Saksa okupatsiooni ajal Eestis olnud kirjanike arvelevõtmise ning nende asukoha kindlakstegemisega.⁶² Kirjanduse temaatiline suunamine toimus sel ajal rohkem retoorikas, konkreetsemate abinõudeni jõuti alles mõne aja jooksul. Selles mängis olulist rolli 1946. aastal alanud ideoloogiline pealetung kultuurile, mis nõudis kirjanduse intensiivsemat politiseerimist.

Esimene selgem katse majandusteemat kirjandusse suruda toimus 1946. aastal seoses Eesti jaoks esimese viisaastakuplaani (1946-50) vastuvõtmisega. Kirjanike Liidu juhatuse esimees Semper andis selleks puhuks kirjanikele juhiseid: „Nõukogude kirjanik peab praegust elu tundma kogu ta konkreetsuses. Ta peab liikuma inimeste keskel, maal, tehases, kaevanduses, jälgima inimesi tööl ja puhkusel. ... Ta ei saaks kujukalt ega veenvalt kirjeldada viie aasta plaani teostamiskäiku, kui ta pole näinud värtnate keerlemist, kuulnud masinate undamist, töölist tööpingi taga ega kogu oma hingega vastu võtnud töötaja indu plaani ületamisel.“⁶³

Viisaastakuplaaniga seoses saadeti kirjanikele ringkirjad, milles uuriti nende järgmise viie aasta loomingu liisi plaane,⁶⁴ viimaseid analüüsidis nentis Semper, et kaasajateemat sisaldus neis plaanides kaugelt liiga vähe – näiteks ainult üks kavandatav romaan põlevkivitööstusest, kolm teost seoses maareformiga. Seejuures on kujukas, et Semper paigutas „mineviku“ alla ka kõige hiljutisemad, ainult mõne aasta tagused sündmused.⁶⁵ Samu loomingu liisi plaane mõni aeg hiljem Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu teisel kongressil kommenteerides märkis Semper, et nendega rahule jääda ei saa ning tarvilik on

---

⁶² Vt nt Ülevaade ENKL-i tegevusest 1.10.1944-1.04.1945, ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe sekretariaadile. KM EKLA 301-m63-1, l 53-55.

⁶³ Johannes Semper. Viisaastak ja kirjanikud..., lk 790.

⁶⁴ ENKL-i liikmete tööplaan viisaastakuks 1946-1950. KM EKLA, 301-m6-6.

⁶⁵ Johannes Semper. Viisaastak ja kirjanikud..., lk 787.

vahelisegamine ja reguleerimine, kuna „küsimus on rahva, eriti noorsoo kasvatamisest.“⁶⁶ Kirjanike Liidu sekretär Paul Viiding märkis samas, et õhus on kavatsus organiseerida kirjanikele kas pikemaajalisi loomingulisi komanderinguid või lühemaajalisi ühiseid õppekäike keskustesse, mis „seisavad meie aktuaalsete huvide tulipunktis.“⁶⁷ Suunamispuudu oli tunda, kuid veel küllalt ebakonkreetses vormis. Kirjanike ebarahuldavatest vastustest ringkirjale, mille juurde tulen põhjalikumalt tagasi kolmandas peatükis, nähtub, et neile polnud veel selge, kuidas peaks viisaastakuplaanile reageerima, ning ka Kirjanike Liidu poolt olid praktilised meetmed, sealhulgas loomingulised komanderingud, alles kavandamisel.

Suhteliselt pehmem joon iseloomustas ka sõjajärgse perioodi põllumajanduspoliitikat, kus peamiseks suunaks oli aeglaselt ja suhteliselt edutult kulgev maareform.⁶⁸ Siinsete alade kiire kollektiviseerimine ei olnud kuni 1947. aastani Moskval veel otseselt plaanis, ometi levisid rahva seas juba alates okupatsiooni taastamisest jutud peatset kollektiviseerimisest, millele lisasid negatiivset värvingut Venemaalt saabunud näljahädaliste kirjeldused kolhoosikorra viletsusest. Elu maal pingestas ka metsavendade partisanivõitlus uue võimu vastu. Selliste pakiliste probleemidega pidi võitlema nõukogude propagandamasin, mille üheks osaks oli kirjandus.

Moskva põllumajanduspoliitikas toimus pööre 1947. aasta kevadel, mil ÜK(b)P KK võttis vastu salajase otsuse Baltikumi kollektiviseerimisest.⁶⁹ Surve tugevnemine põllumajandusele avaldub otseselt ka Kirjanike Liidu parteialgorganisatsiooni koosolekute protokollides. Vahemikus 1947. aasta märtsist kuni septembrini tuli seal põllumajandus teemaks kokku viiel korral. Algtõuke sai see 1947. aasta veebruaris Moskvast toimunud esimesest sõjajärgsest ÜK(b)P KK pleenumist, mis oli pühendatud põllumajandusele.⁷⁰ Ilmselt sama pleenumi otsuseid arutati ka eelpoolmainitud Kunstiinstituudi algorganisatsiooni koosolekul. Et kirjanike viisaastakuplaanile reageerimist kritiseerides oli juba mõista antud, mismoodi seostub nõukogude kirjandus põllumajandusega, osati 1947. aasta kevadel partei otsustele juba ootuspärasemalt reageerida.

---

⁶⁶ Johannes Semper. Eesti nõukogude kirjanduse arenguteed ja ülesanded. – Looming 1947/1-2, lk 29.

⁶⁷ Paul Viiding. Kirjanduse aktuaalsusest. – Looming 1946/7-8, lk 899.

⁶⁸ Olaf Mertelsmann. Turumajanduselt käsumajandusele. – Eesti NSV aastatel 1940-1953..., lk 469-470.

⁶⁹ Samas, lk 470.

⁷⁰ Olev Liivik. EKP Keskkomitee rahvamajanduse valitsemisel. – Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991. Enn Tarvel (koost ja toim), lk 224.

Parteialgorganisatsiooni koosoleku otsuses nõuti reaalselt tegutsemist: Kirjanike Liidu juhatust kohustati võimaldama kirjanikele loomingulisi komanderinguid Eesti NSV ja NSV Liidu põllumajanduskeskustesse, et need saaksid materjali kirjatöödeks.⁷¹ Kokku kolmel korral kontrolliti selle koosoleku otsuste täitmist ning konkretiseeriti ülesandeid. Teisel kontrollkoosolekutest andis Aadu Hint vahepeal toimunud ülevaate ning tunnistas otsuste täitmise nõrgaks: Loomingus oli vähe ilmunud vastavasisulisi kirjutisi, Kirjanike Liit omalt poolt ei olnud aga seni kedagi maale komandeerinud. Kirjanike abi põllumajandusvallas oli Hindi sõnul aga hädasti vaja: uusmaasaajad kõhklesid kolhooside osas, ehitustegevus oli loid, kuna levisid kuulujutud uuest sõjast. „Kirjanikel tuleks maarahvale anda olukorda objektiivselt selgitavaid ja kõhkklusmeeleolusid hajutavaid teoseid,“ oli Hindi nõuanne.

Seniste tegematajätmistest tõttu esitati kirjanikele seekord juba väga konkreetsed nõudmised: hetkel maal puhkusel olnud kirjanikud August Alle ja Minni Nurme pidid kumbki kirjutama luuletusi, juhatuse sekretär Paul Viiding tegi Hindile ülesandeks sõita maale ning kirjutada selle põhjal novell uusmaasaajast, kirjanikud Eduard Männik ja Rudolf Sirge lubasid sõita eesti kolhoosi Kaukaasias ja kirjutada selle põhjal ilukirjandusliku teose. Viiding ise lubas kirjutada olukirjelduse ja Eestis elav vene kirjanik Ilja Amurski jutustuse Hiiumaast. Loomingut ning Sirpi ja Vasarat kohustati pidevalt avaldama töid põllumajanduse eesrindlastest, uusmaaharijatest, viljavarumisest.⁷² Uute ja täpsemate kohustuste täitmist kontrolliti veelkord septembris,⁷³ sedapuhku osutusid ülesanded enam-vähem täidetuks: enamik plaanitud töid olid kas valmis või valmimas.

Ühel varasemal koosolekul olid kirjanikud kaevanud selguse puudumist selles, kuidas tuleks käsitleda maaelu.⁷⁴ Ilmselt oli kurtmiseks alust, kuna leiti vajalik olevat korraldada kirjanikele põhjalikum konsultatsioon. Selleks tuli parteialgorganisatsiooni koosolekule Aleksander Aule, EK(b)P KK propaganda- ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitja,⁷⁵ kes esines ettekandega ning vastas kirjanike küsimustele. Mõningaid näpunäiteid, mida ta küsimustele vastates andis: banditismi võivat küll kujutada, aga kui, siis ainult üksikut bandiiti ja mitte süžee pealiinina – Aule pani kirjanikele südamele, et nende teoseid

⁷¹ ENKL-i parteialgorganisatsiooni koosoleku otsus. 21.03.1947. ERAF 2473-1-2, l 18.

⁷² ENKL-i parteialgorganisatsiooni protokoll nr 18, 16.07.1947. Samas, l 39-43.

⁷³ ENKL-i parteialgorganisatsiooni protokoll nr 21, 10.09.1947. Samas, l 49.

⁷⁴ ENKL-i parteialgorganisatsiooni koosoleku protokoll nr 11, 21.03.1947. Samas, l 17-18.

⁷⁵ Olev Liivik. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945-1953. Tartu 2006, lk 172.

võidakse lugeda ka välismaal ja seepärast ei olevat sellise teema käsitlemine praegu kasulik; veel küsisid kirjanikud, kas ja kuidas kujutada kolhoose, millest Aule käskis hoiduda, öeldes resoluutselt: „Praegu veel kirjanike jaoks meil kolhoosi ei ole.“⁷⁶ Küll aga soovitas ta teostes rõhutada talupoegade iseeneslikku püüdu kollektiivsuse poole, näiteks kujutades talguid.

Kirjandus liikus tihedalt kõrvuti poliitikaga, võttes arvesse põhilisi suundumusi, mille määrasid partei otsused ning suunised: esialgne kollektiviseerimise plaan nägi ette selle läbiviimist mõne näidiskolhoosi eeskujul ning kõrgete maksude sunnil nii-öelda vabatahtlikult, samas üritades vältida liiga tugevat kollektiviseerimispropagandat, kuna talupoegade hulgas levisid niigi hirmujutud sundkollektiviseerimisest. Seetõttu oli ka näiteks Rudolf Sirgele ette heidetud, et see oma novellis „Lohu perenaine“ oli asunud kolhooside eelpropageerimisele.⁷⁷ Ometi oli otsus kollektiviseerimisest juba vastu võetud.

1947. aasta jooksul algas selgem liikumine kolhoosikorra suunas, aegamööda süvenes ka selle kasuks tehtav propaganda. 1948. aasta kevadel, 20. aprillil, võeti Kirjanike ja Kunstnike Liidu parteialorganisatsioonide ühisel koosolekul vastu resolutsioon, kus nüüd vastupidiselt pool aastat varasemale keelule kutsuti üles nii kunstnikke kui kirjanikke sügavalt kujutama ülesehitustööd kolhooside alal Eestis, „sellel alal, mis määrab kindlaks eesti maaelu tuleviku.“⁷⁸ Sel kevadsuvel pöörati juba põhjalikumalt tähelepanu ka loominguliste komanderingute korraldamisele. Osvald Toominga suust kõlas koguni üleskutse lähetada suveks kõik kirjanikud loominguliste ülesannetega nii linna kui maale⁷⁹ ning mai lõpus tehti Kirjanike Liidu juhatusele (isikuliselt Semperile) kohustuseks töötada välja konkreetne kava kirjanike komanderingute kohta nii Eesti NSV kui ka teiste liiduvabariikide kolhoosidesse, põlvkivikaevandusse ja mujale.⁸⁰ Semper esines vastava kavaga juunikuus, loetledes ühtekokku 15 kirjanikku, kes kavatsesid suvel sõita erinevatesse ENSV kolhoosidesse (kaheksa kirjanikku), põlvkivitööstusega tutvuma (kolm kirjanikku), teistesse liiduvabariikidesse (Donbassi, samuti kolm kirjanikku). Hiiumaale pidi sõitma üks kirjanik, neile lisaks olid maaeluteemaga juba iseseisvalt tegelemas veel

---

⁷⁶ ENKL-i parteialorganisatsiooni protokoll nr 21, 10.09.1947, ERAF 2473-1-2, l 49.

⁷⁷ ENKL-i parteialorganisatsiooni koosoleku protokoll nr 18, 16.07.1947. ERAF 2473-1-2, l 40.

⁷⁸ ENKL-i ja Eesti Kunstnike Liidu parteialorganisatsioonide ühise koosoleku protokoll nr 6, 20.04.1948. ERAF 2473-2-1, l 24.

⁷⁹ ENKL-i parteialorganisatsiooni koosoleku protokoll nr 8, 17.05.1948. Samas, l 32.

⁸⁰ ENKL-i parteialorganisatsiooni koosoleku protokoll nr 9, 22.05.1948. Samas, l 37.

kolm autorit. Lubati aru pärida ka kõigilt neilt, kes oma plaanidest veel teada andnud ei olnud.⁸¹ Otsuste täitmist kontrolliti 18. oktoobri koosolekul, kus märgiti ära, et side kolhooside, põlevkivikaevanduste ja Donbassiga on loodud, teisalt aga kurdeti, et ette näidata olid vaid lühemad proosapalad või luuletused.⁸²

Kõigest hoolimata kulges aga ka 1948. aastal kollektiviseerimine aeglaselt, kuna ei üksikud kehvasti toimivad näidiskolhoosid ega ka intensiivne propaganda ei suutnud talunikke veenda kolhooside rajamisega kaasa minema.⁸³ Propaganda ja majanduslike survemeetmete läbikukkumine tingis selle, et põllumajanduse sovetiseerimine jõudis 1949. aastal massilise vägivallani. Märtsiküüditamise käigus saadeti Siberisse ligikaudu kakskümmend tuhat peamiselt maapäritolu inimest, misjärel kohalejäänud ühinesid uue küüditamise hirmus kolhoosidega isegi partei juhtkonna jaoks ootamatu kiirusega.⁸⁴

Paralleelselt jõudis kollektiviseerimisküsimuste käsitlemine Kirjanike Liidus haripunkti. Erineva süvenemisastmega puudutati, küll alati mitte peateemana, 1949. aastal põllumajandust juhatuse ja algorganisatsiooni koosolekutel kokku umbes kümnel korral. Aprillis 1949 toimus näiteks Kirjanike Liidu töökoosolek, kus agronoom A. Talvoja pidas loengu „Kolhoosikorra võimas läbimurre ENSVs“,⁸⁵ veel oli põllumajandus põhjalikult käsitlemisel algorganisatsioonis 29. juunil. Arutati EK(b)P KK 3. pleenumi otsust 1949. a. külvitööde tulemustest ning valmistumisest saagikoristuseks, millele lisandus aruanne „Kirjanikud ja kollektiviseerimise teema“.⁸⁶ Sellega seoses võeti vastu otsus „juhtida kõigi kirjanike tähelepanu sellele, et põllumajanduse kollektiviseerimine on keskne teema meie kirjandusele pikemaks ajaks,“ organiseerida kohustuslik kolhoositeemaline seminar, kontrollida loominguliste komanderingute tegelikku toimumist ning korraldada mõnepäevane ringsõit eesrindlikesse kolhoosidesse.

Kokkuvõtteid 1949. aasta jooksul saavutatust tehti Kirjanike Liidu vabariiklikul konverentsil 1950. aasta alguses.⁸⁷ Märgiti ära, et on küll loodud olukirjeldusi kolhooside elust (ka kolhoositöötajate eneste sulest), tunnistati, et jõupingutusi teema edendamiseks on

---

⁸¹ ENKL-i parteialgorganisatsiooni koosoleku protokoll nr 11, 19.06.1948. Samas, lk 42.

⁸² ENKL parteialgorganisatsiooni kinnise üldkoosoleku koosoleku protokoll nr 13, 18.10.1948. Samas, lk 47-50.

⁸³ Olaf Mertelsmann. Turumajanduselt käsumajandusele..., lk 471.

⁸⁴ Samas, lk 472.

⁸⁵ ENKL-i töökoosoleku protokoll, 15.04.1949. ERA R1765-1-37, lk 5-8.

⁸⁶ ENKL-i parteialgorganisatsiooni lahtise koosoleku protokoll, 29.06.1949. ERAF 2473-3-3, lk 47-51.

⁸⁷ ENKL-i vabariikliku konverentsi resolutsioon. 16.01.1950. KM EKLA 258-m18-5, lk 38-45.

tehtud, sealhulgas suunatud kirjanikke loomingulistele komanderingutele. Kuid tulemused jäid endiselt ebarahuldavateks: 1949. aasta jooksul ei ilmunud ühtegi algupärast romaani. Seepärast võeti vastu otsus kontrollida kirjanike individuaalplaane ning „senisest suuremal määral juhtida kirjanikke „tegelikku ellu“, tööstusesse, kolhoosidesse, sovhoosidesse, sotsialistliku ülesehituse igasse valdkonda selle põhjalikuks tundmaõppimiseks.“

Kollektiviseerimise tagajärjel loodud kolhoosid kannatasid kõige elementaarsemategi masinate, sööda ja väetise puuduse käes ning kuna riiklikud kokkuostuhinnad eriti vilja osas olid väga madalad, ei teeninud kolhoosid ka raha, et töötajatele inimväärset palka maksta. Seetõttu kannatasid kolhoosid tööjõupuuduse käes: vähesed noored mehed lahkusid kurnavalt vähetasuvalt töölt, põhiline raskus jäi naiste ja vanurite kanda.⁸⁸ Kõigi nende probleemide keskele sattus paratamatult ka kirjanik loomingulises komanderingus. Kirjanike sõnavõttudes koosolekutel avalduvad selgelt kirjanike nähtud probleemid, mille all tegelik kolhoosielu kannatas. Hint juhtis tähelepanu Venemaalt tulnute kolhoosivastasele propagandale, kui koos Aleksander Aulega arutati kolhoositeema õige kajastamise küsimusi 1947. aastal,⁸⁹ Egon Rannet kirjeldas olukorda Pärnumaa kolhoosides 1949. aastal nii: „Tööjõuliste kolhoosnike enamus koosneb seal naistest. Mehed aga on olukorras, mis nõuab suurt poliitilist selgitustööd. Seal töötulekul peab brigadiir pidevalt taga sundima. On pugunud sisse tüüpe, kes igasuguste ettekäänetega tööst hoiduvad.“⁹⁰ Arutelul Kirjanike Liidu tööst šeflusalustes kolhoosides märkis vene kirjanik Rozanov seal valitsevat trööstitut olukorda, kus vili mädaneb kuhilais ja töödistsipliin on nõrk, Mihkel Jürna rääkis sarnastest oludest Viljandimaal.⁹¹ Stalinismiaegse kirjanduse lahenduseks ülimalt teravate probleemide vastu oli aga radikaalne tegelikkusemoonutus ning taolised probleemid ja üldse kogu põllumajandust tabanud katastroof kirjandusse ei jõudnud.

1949. aasta viimaste kuudeni olid kolhoosi- ja maaparanduse küsimused Kirjanike Liidus väga jõuliselt päevakorral, seejärel aga toimus pööre teistsuguste küsimuste poole, seda seoses alanud kodanlike natsionalistide vastase kampaaniaga. Osalt ehk ka seetõttu, et kollektiviseerimisele oli 1949. aasta jooksul pööratud nii suurt tähelepanu, märgati 10. septembri algorganisatsiooni koosolekul järsku, et võitlus kosmopolitismi ja formalismi

---

⁸⁸ Olaf Mertelsmann. Turumajanduselt käsumajandusele..., lk 473-474.

⁸⁹ ENKL-i parteialorganisatsiooni protokoll nr 21, 10.09.1947. ERAF 2473-1-2, 149.

⁹⁰ ENKL-i parteialorganisatsiooni lahtine koosolek, 29.06.1949. ERAF 2473-3-3, 148.

⁹¹ ENKL-i parteialorganisatsiooni kinnise koosoleku protokoll nr 16, 09.01.1951. ERAF 2463-5-1, 14.

vastu oli algorganisatsioonist lubamatul kombel mööda läinud.⁹² Edaspidi see „viga“ parandati ja mõneks ajaks kadus igasugune muu temaatika kirjanike personaalküsimuste arutamise alla, võimust võttis vastastikuste süüdistuste ning ennast kaitsvate ja samas tuhka pähe raputavate sõnavõtude massiiv.⁹³

Siiski käsitleti edaspidigi vähemalt paaril korral aastas, sageli ühes taktis põllumajandusaastaga (kevadepäevade ülesandeid, sügisel kontrolliti nende täitmist), ka kolhoosi- ja muud maateemat, kusjuures arutluse alla tulid üha uued aspektid: 1951. aasta jaanuaris toimunud koosolekul rõhutati EK(b)P KK 10. pleenumi otsuste mõjul kolhooside ühendamist suuremateks üksusteks ning kirjanike õlule pandi osa selleteemalisest selgitustööst rahva seas.⁹⁴ Nõuti tähelepanu pööramist spetsiaalselt masina- traktori jaamadele, mis seni oli täiesti kirjandusest välja jäänud,⁹⁵ mõne aja möödudes märgiti ära sovhooside ja loomakasvatuse käsitlemise vähesus. 1952. aasta sügisel olid arutluse all NLKP 19. kongressi direktiivid NSV Liidu viienda viisaastaplaani kohta (1951-1955), mille puhul kirjanikele esitatud nõudmised ei erinenud varasematest,⁹⁶ rituaalid olid sisse töötatud ja toimusid ilma tõrgeteta.

Teistest Kirjanike Liidus arutatud partei otsustest.

Kollektiviseerimise kõrval arutati parteiotsuste valgusel veel muidki sarnaseid küsimusi, kuid need (välja arvatud tööstusega seonduv) jäid pigem ühe-kahekordseteks ettevõtmisteks. 1947. aasta maikuu võeti näiteks ühe varasema taolise aktsioonina vaatluse alla ehitus,⁹⁷ 1949. aastal maaparandustööd. Viimase puhul, kuna selleks ajaks olid kirjanike suunamise mehhanismid juba välja kujunenud, toimus maaparandusteema propageerimiseks igati põhjalik aktsioon. Kirjanik Ants Saar pidas ettekanne looduse ümberkujundamise stalinistlikust plaanist ja sellega seonduvast maaparanduse küsimusest,⁹⁸ milles sisaldasid juhised kirjanikele maaparandusteema käsitlemiseks: antud

---

⁹² ENKL-i parteialorganisatsiooni aruandlus-valimiskoosolek, 10.09.1949. ERAF 2473-3-3, l 68-69.

⁹³ Ühe niisuguse koosoleku protokoll on Sirje Olesk ka avaldanud. Vt Sirje Olesk. Võim kirjanduse kallal: dokument eesti kirjanduse juhtimisest 1950. aastal. – Võim & kultuur. Arvo Krikmann, Sirje Olesk (koost). Tartu 2003, lk 481-525.

⁹⁴ ENKL-i parteialorganisatsiooni kinnise koosoleku protokoll nr 16, 09.01.1951. ERAF 2473-5-1, l 1-6.

⁹⁵ Samas, l 6.

⁹⁶ ENKL-i parteialorganisatsiooni koosoleku resolutsioon, 8.09.1952. ERAF 2473-6-2, l 102.

⁹⁷ ENKL-i parteialorganisatsiooni koosoleku protokoll nr 16, 22.05.1947. ERAF 2473-1-2, l 36.

⁹⁸ ENKL-i parteialorganisatsiooni koosoleku protokoll nr 6, 29.08.1949. ERAF 2473-3-3, l 58-64.

juhul oli kirjaniku konkreetseks ülesandeks rõhutada tööde mehhaniseeritust ja näidata, kuidas lõviosa kuivendustöödest tehakse ära masinate abil. See pidi aitama hajutada inimeste hulgas levivat negatiivset meelestatust ja passiivsust maaparanduse suhtes.⁹⁹

Ettekandes rõhutati, et kirjaniku ülesandeks on maaparandusega seonduvat tööprotsessi tundma õppida, milleks soovitati tarvitusele võtta kindlaid „organisatsioonilisi abinõusid“: nõuti, et Kirjanike Liidu juhatus selgitaks välja, kellel kirjanikest on kavas kirjutada maaparanduse teemadel, „kui ei ole – siis tuleb taotleda, et niisuguseid teoseid planeeritakse,“¹⁰⁰ samuti pidi samal sügisel lähetatama kaks-kolm kirjanikku maaparandustöödega tutvumiseks ja teoste kirjutamiseks maale. Eesti Kultuuriloolises Arhiivis on säilinud ka juhatuse poolt kirjanikele saadetud küsitluslehed, milles uuriti nende senist tutvumist maaparandustöödega, edasisi tutvumiskavatsusi ning plaanitavaid töid.¹⁰¹ Analoogne koosolek toimus kuu aega hiljem ka Kirjanike Liidu Tartu osakonnas,¹⁰² kus Peeter Tiido (EK(b)P Tartumaa komitee esimene sekretär)¹⁰³ pidas loengu „Looduse ümberkujundamise stalinistlikust plaanist“. Maarahva harimise ja ümberkasvatamise seisukohast pidas ettekandja oluliseks, et kirjanikud propageeriks talunike seas uusi nõukogulikke töövõtteid, kasutades veenvate faktide ja näidete abi.

Korraks kerkis teemana esile ka sport ja kehakultuur. 1949. aastal EK(b)P KK otsuse järel kehakultuuri ja spordi olukorrast ning ülesannetest Eesti NSV-s toimus Kirjanike Liidus nädalase vahega kaks koosolekut selles küsimuses. Semperi sõnade kohaselt kohustas partei otsus Kirjanike Liitu ning ENSV Ministrite Nõukogu juures asuvat kehakultuuri ja spordi komiteed välja töötama plaani kehakultuuri- ja sporditeemaliste ilukirjanduslike teoste väljaandmiseks, mispuhul taaskord olid arutluse all juba eelpool kirjeldatud teemad „organisatoorsed abinõud“: samas arutati läbi konkreetsemad teemad, millest oleks sobilik kirjutada (maadlus, sport kolhoosides, portreed meistersportlastest) ning kellega kirjanikest sel puhul arvestada. Andestamatuks peeti Ralf Parve ükskõikset suhtumist spordisse, kõne all oli umbes kümne kirjaniku võimalik

---

⁹⁹ Samas, l 59.

¹⁰⁰ Samas, l 60.

¹⁰¹ ENKL-i liikmete vastused ringkirjale maaparandustööde alustega tutvumise kohta ja kavatsetavast tööst sel teemal. September 1949. KM EKLA 301-6-9.

¹⁰² ENKL-i Tartu osakonna koosoleku protokoll, 22.09.1949. KM EKLA 258-m6-3, l 33-39.

¹⁰³ Olev Liivik. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat..., lk 171.

kaastöö,¹⁰⁴ lõplik saak jäi oodatust siiski kesisemaks: Hint lubas minna koos sportlaste grupiga Kasaritsa valda maadleja Johannes Kotkase nimelisse kolhoosi, kuhu otsustati kaasa võtta ka kunstnikke ja heliloojaid, kuna neilgi puudus seni sporditeemaline looming; Egon Rannet oli kavandanud spordiainelise komöödia, kaaluti mõnele noorele autorile selleks tarbeks loomingulise komandeeringu andmist.¹⁰⁵

1950. ja eriti 1951. aastal aktualiseerus senisest enam tööstuse propageerimine. 16. märtsil 1951. aastal algorganisatsiooni koosolekul¹⁰⁶ peetud ettekandes „Temaatika küsimusi nõukogude eesti kirjanduses“ toodi välja, et seni on eesti nõukogude kirjandus veel liiga vähe pööranud tähelepanu tööstusele ja eriti põlevkivitööstusele. Heideti ette, et enamik kirjanikke pole kuigivõrd käitisi külastanud ja et Kirjanike Liidu juhatus polnud neile konkreetseid selleteemalisi ülesandeid andnud. Uudse võimalusena mainis Kirjanike Liidu sekretär Eesti NSV Ametiühingute Nõukoguga sõlmitud kokkulepet, mis tagas kirjanikele, kes seda soovivad, võimaluse pikema aja vältel töötada ühes või teises käitises niisugusel ametikohal, „kus nad saavad kõige paremini tundma õppida käitiste töötajate elu.“¹⁰⁷

Aja jooksul käis arutelu alt läbi veel palju pisemaid impulsse, mõnel koosolekul soovitati näiteks erilist tähelepanu pöörata aktiivsetele parteilastele, teistel jälle käsitleda nõukogude eesti intelligentsi, üliõpilaste või pioneeride tegevust. Laias laastus järgisid kõik sedalaadi arutelud sarnast skeemi: aluseks oli mõni kõrgemal pool, tavaliselt EK(b)P KK-s vastu võetud otsus (mis omakorda võis põhineda Moskvast tulnud otsusel), mida käsitleti kõigepealt ettekande korras, seejärel arutati läbi senine vastavateemaline looming, mis üldjuhul leiti kas täiesti puuduvat või siis ebapiisav olevat. Edasi uuriti välja kirjanike vastavasisulised tulevikuplaanid, neid vajadusel suunates. Aeg-ajalt korraldati kas spetsiaalne loeng või seminar kirjanikele mõne oma eriala asjatundja poolt, teemaga tutvumiseks soovitati kasutada peamiselt loomingulisi komandeeringuid, mõnikord ka ajakirjandust ja erialakirjandust, vastavasisulist loomingut avaldama kohustati Loomingut ning Sirpi ja Vasarat. Mõne aja möödudes toimus uus koosolek, kus kontrolliti seatud ülesannete täitmist.

¹⁰⁴ Protokoll nõupidamisest ENKL-is, 22.06.1949. ERA R1765-1-37, 19-10.

¹⁰⁵ Protokoll nõupidamisest ENKL-is, 29.06.1949. Samas, 151-52.

¹⁰⁶ ENKL-i parteialorganisatsiooni lahtine koosolek, 16.04.1951. ERAF 2473-5-1, 167-69.

¹⁰⁷ Samas, 169.

Alates 1952. aastast on siiski tunda juba mõnevõrra teistsugust hingust. Kirjanike Liidu draamasektsiooni koosolekul¹⁰⁸ peetud Paul Kuusbergi ettekandes eesti dramaturgia olukorrast¹⁰⁹ käsitles aruandja mitmeid probleeme, mis varem poleks kõne allagi tulnud, leides näiteks, et pole õige käsitleda nõukogude asutusi või käitisi nii, nagu neis ei esinekski vigu,¹¹⁰ nõudis komöödiate elluäratamist ning armastusteema adekvaatsemat ja usutavamalt käsitlemist, heideti ette lihtsustamist ja idealiseerimist. Niisugused arengud käisid kooskõlas Nõukogude Liidus toimuvaga, ka Kuusbergi ettekanne tulenes ÜK(b)P KK häälekandja Pravda algatatud debatist, mis sai tuntuks nn konfliktituse teooriana. See suunas kriitika teraviku liigse idealiseerimise, lihtsustamise ja lakeerimise vastu kirjanduses, mis olevat jätnud mulje, nagu nõukogude ühiskonnas ei olekski enam vigu, mille vastu võidelda.¹¹¹ Kuusberg kritiseeris 1952. aastal sama tendentsi, mida Kirjanike Liidu juhatuse esimees Smuul 1953. aastal EK(b)P KK pleenumil eesti nõukogude kirjandusest ülevaadet andes nimetas „idiotseks jaotussüsteemiks“: mõlemad kritiseerisid temaatika absurdset lihtsustavat jaotamist näiteks tööstus- ja kolhoositeemaks, mistõttu nii elavast inimesest kui ka kunstimeisterlikust kujutamisest ettepoole oli tõusnud töökeskkonna, masinate ja töövõtete kirjeldamine.¹¹²

1953. ja 1954. aasta kohta võib juba öelda, et nii massiliselt põllumajandus- ega muid taolisi küsimusi enam ei arutata, pigem jõuab aruteluring kas või kaudseltki reaalse probleemideni kirjanduses, mida kõige paremini kajastab Smuuli ettekanne parteipleenumil 1953. aastal, samuti tema kõne Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu kongressil 1954. aastal. Probleemiks oli kujunenud, et sisulisi suuremaid teoseid ei olnud eriti viimastel aastatel peaaegu üldse sündinud, igasugune tootlikkus oli allpool arvestust.¹¹³

Kogu stalinismiperiood liikus kirjandus pidevalt kaasa poliitikaga ning selle suunamiseks tehti olulisi jõupingutusi. Niisuguse suunamise käigus kujunes välja ka loominguliste komandeeringute praktika. Eelpoolkirjeldatud arutelud Kirjanike Liidus ja

---

¹⁰⁸ ENKL-i koosoleku protokoll dramaturgia olukorrast, 7.05.1952. ERA R1765-1-96, l 1-31.

¹⁰⁹ Paul Kuusbergi ettekanne “Eesti draamakirjanduse olukorrast”. Samas, l 46-75.

¹¹⁰ Samas, l 58-59.

¹¹⁰ Samas, l 46-75.

¹¹⁰ Samas, l 58-59.

¹¹¹ Gleb Struve. Russian Literature..., lk 393.

¹¹² Samas, l 71-72; Juhan Schmuul. Eesti nõukogude kirjanduse olukorrast..., lk 1435.

¹¹³ Juhan Schmuul. Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu tööst ja meie kirjanduse ees seisvatest ülesannetest. – Looming 1954/7, lk 844-861.

vastuvõetud otsused näitavad selgelt, kuidas toimis ja kui oluline oli parteiline suunamine kirjanduses: arutelude aluseks olid partei otsused, nende põhjal kohustas Kirjanike Liidu parteialgorganisatsioon juhatust tegutsema. Kirjanikele otseste ülesannete andmiseni jõuti siiski harva, kuigi vajadust selle järele mitmel korral rõhutati. Peamiselt toimus kirjanike suunamine vajalike teemade käsitlemisele nii-öelda kollektiivse suunamise teel: koosolekutel ning ringkirjades mõjutati kirjanikke ise endale vastavaid kohustusi võtma.

2.2 Loominguliste komanderingute rahastamine ja kontroll.

Loominguliste komanderingute rahastamine

Loominguliste komanderingute propageerimiseks või lausa nende pealesurumiseks oli 1948. aastal ja 1949. aasta alguses, mil senisest enam aktiveerus kirjanike suunamine kaasajateemade käsitlemisele, tehtud tõhusat tööd. Seda näitab asjaolu, et hakates 31. mail 1949. aastal läbi vaatama kirjanike avaldusi loominguliste komanderingute saamiseks, oli Kirjanike Liidu juhatus sunnitud nentima, et avaldusi oli mahult umbes 6-7 korda rohkem kui raha selleks otstarbeks.¹¹⁴ Kui kirjandusele esitatud nõudmised kooskõlastati küllalt kiiresti uuenevate poliitiliste vajadustega, siis rahaliste vahendite eraldamine nende nõudmiste täitmiseks jäi mõnevõrra sündmuste käigust maha.

Loominguliste komanderingute rahastamisega tegeles Kirjaniku Liidu majandusorganisatsioon, NSVL Kirjandusfondi Eesti osakond,¹¹⁵ (edaspidi kasutan lühiduse huvides selle Eesti osakonna kohta nimetust Kirjandusfond ning vastava üleliidulise organisatsiooni kohta NSVL Kirjandusfond). Osakonna tegevuse aluseks oli 1935. aastast pärinev NSVL Kirjandusfondi põhikirj,¹¹⁶ mille kohaselt oli Kirjandusfondi ülesandeks muuhulgas ka kirjanike loomingulisele tegevusele kaasa aitamine. Üheks põhikirjas märgitud kohustuseks oli organiseerida ning finantseerida „sõite kirjanduslike materjalide kogumiseks“. NSVL Kirjandusfondi rahalisi vahendeid tarvitati vastavalt eelarvetele, mille kinnitas NSVL Kirjandusfondi juhatus.

Loomingulised komanderingud määrati kirjanike avalduste alusel Kirjanike Liidu juhatuse otsusega ning need kinnitati Kirjandusfondi juhatuse koosolekutel.

---

¹¹⁴ ENKL-i juhatuse koosoleku protokoll nr 13, 31.05.1949. ERA R1765-1-36b, l 66.

¹¹⁵ kõnekeeles venekeelse eeskuju järgi ka *Litfond*.

¹¹⁶ NSVL Kirjandusfondi põhikirj (eestikeelne tõlge). ERA R2067-1-1, l 2-7.

Loomingulisteks komanderinguteks võimaldatud summasid kajastavad NSVL Kirjandusfondile esitatud aruanded, mis on arhiivis säilinud alates 1949. aastast, ajaloolise õiendi kohaselt on varasemad ilmselt kolimise käigus kaduma läinud.¹¹⁷ Mõningase ülevaate loomingulistest komanderingutest saab siiski näiteks Kirjandusfondi juhatuse koosolekute protokollidest, kuna seal toimus juhatuse poolt määratud loominguliste komanderingute kinnitamine, aga ka juhatuse protokollidest ning kirjanike endi avaldustest ja aruannetest loominguliste komanderingute kohta.

Kirjanike Liidu tööplaanid ja aruanded aastaist 1944. ja 1945. näitavad, et sel ajal tegeleti Kirjanike Liidus peamiselt organisatoorsete ja eluoluliste küsimustega.¹¹⁸ Kirjandusfondi juhatuse koosolekute protokollidest selgub, et 1947. aastal võimaldati kirjanikele juba ka mõned reisirahad: Ilja Amurskile anti loomingulise puhkuse toetust Hiiumaale sõiduks (1000 rubla)¹¹⁹ ja Tartu osakonna 6-8 kirjanikule kokku 2000 rubla loomingulise komanderinguna kollektiivseks ekskursiooniks,¹²⁰ samuti August Sangale 1500 rubla sõiduks Kaukaasiasse.¹²¹ 1948. aasta protokollides on kinnitatud ühtekokku kuue kirjaniku loomingulised komanderingud, kellele Kirjanike Liit maksis päevaraha viiskümmend rubla ning hüvitas sõidukulud.¹²² Selline rahastamiskord jäi kestma ka edaspidi, kaugemate või pikemaajaliste sõitude puhul võidi anda lisasummasid näiteks majutuskulude katmiseks. Kuuajalise loomingulise komanderingu kohta võis kirjanik seega arvestada umbkaudu 1500 rublaga. Võrdluseks olgu öeldud, et näiteks 1950. aastal oli Kirjanike Liidu juhatuse esimehe palk 2125 rubla kuus,¹²³ keskmine palk tööstussektoris aga 714 ning haridus-, teadus- ja kultuurivaldkonnas 691 rubla kuus.¹²⁴ Kui arvestada, et päevarahale lisandusid reisirahad ja pikemate sõitude puhul ööbimiskulud, lühemate puhul aga ööbiti sageli näiteks kolhooside ruumes tasuta, oli tegemist igati arvestatava summaga.

Alates 1949. aastast saab teada kogusumma, mis NSVL Kirjandusfondi poolt Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu liikmete loomingulisteks komanderinguteks määrati. Need

---

¹¹⁷ NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna fondi ajalooline õiend. ERA R2067-1, 1 1.

¹¹⁸ Ülevaade ENKL-i tegevusest 1.10.1944-1.04.1945 ENSV Ülemnõukogu presiidiumi esimehe sekretariaadile. KM EKLA 301-m63-1, 1 53-55.

¹¹⁹ NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna juhatuse koosoleku protokoll nr 5, 30.06.1947. ERA R2067-1-7, 1 2.

¹²⁰ NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna juhatuse koosoleku protokoll nr 6, 22.07.1947. Samas, 1 3.

¹²¹ NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna juhatuse koosoleku protokoll nr 8, dateerimata. Samas, 1 6.

¹²² NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna juhatuse koosolekute protokollid aastast 1948. ERA R2067-1-9.

¹²³ Kirjanike Liidu koosseisude nimestik (töötasu määrad). 30.03.1950. ERA R1765-1-70, 1 6.

¹²⁴ Olaf Mertelsmann. Der stalinistische Umbau in Estland: Von der Markt- zur Kommandowirtschaft. Hamburg 2006, lk 150.

summad on antud tabelis 1. 1949. aastal oli loomingulisteks komandeeringuteks ette nähtud 8000 rubla, kokku tähendas see, arvestades päevarahaks 50 rubla, umbes viit kuud loomingulisi komandeeringuid ilma sõidukuludeta. Kirjanike Liidu juhatuse koosoleku protokoll järgi jäi sellest kirjanike soovide rahuldamiseks kaugelt liiga väheks. Järgnevat aastail loomingulisteks komandeeringuteks määratud rahalised vahendid suurenesid, püüdes edaspidi 15-20 tuhande rubla tasemel. Need summad ei olnud Kirjanike Liidu juhatuse meelest siiski piisavad kõigi soovide rahuldamiseks. 1953. aastaks koostatud eelarveprojekti taotleti summa suurendamist 25 000 rublani, mis juhatuse arvates oluks optimaalne.¹²⁵ Sellest rahast soovinuks juhatuse plaani kohaselt võimaldada kirjanikele kuus 30-päevast, seitse 20-päevast ning viis 10-päevast komandeeringut, kokku seega 18 komandeeringut aastas, kusjuures 50-rublase päevaraha kõrval arvestati lisakuludeks inimese kohta vastavalt komandeeringu kestusele 500, 400 ja 140 rubla. 1953. aastal niisugust taotlust siiski ei rahuldatud, vaid saadav summa langes hoopis 15 000 rublale.

Tabel 1. ENKL-i liikmete loomingulisteks komandeeringuteks mõeldud summad 1949-54.

Aasta	Summa (rbl)
1949	8000
1950	15 000
1951	21 000*
1952	18 500
1953	15 000
1954	20 000

*Aruande järgi suudeti ära kulutada 16 800 rubla, kuna mõningate kirjanike loomingulisest komandeeringutest loobumise tõttu eelarveaasta lõpul ei jõutud enam uusi komandeeringuid määrata.

Allikad: Объяснительная записка к балансу Эстонского отделения Литфонда СССР, 31.12.1949. ERA R2067-1-11, 1 1; Объяснительная записка к отчету Эстонского отделения Литфонда СССР за 1950 г. 25.01.1951. ERA R2067-1-14, 1 13; Объяснительная записка к отчету Эстонского отделения Литфонда СССР за 1951 г. ERA R2067-1-16, 1 9-11; Смета эксплуатационных расходов по материально-бытовому обслуживанию писателей на 1952 год. 2.06.1952. ERA.R-2067.1.19, 1 2; Отчет о выполнении сметы по основной деятельности за 1953 г. ERA R2067-1-23, 1 8; Отчет о выполнении сметы по основной деятельности за 1954 г. 1.01.1955. ERA R2967-1-27, 1 7.

Et selgitada loomingulisteks komandeeringuteks määratud summade osakaalu Kirjanike Liidu kulutustes, tuleb vaadata tervet rahastamise süsteemi, mis otseselt loomingulise tegevuse toetamiseks oli mõeldud. Selleks otstarbeks olid Kirjandusfondi eelarves ette nähtud veel kirjutamisperiodiks antavad loomingulised laenud, mille kirjanik pidi hiljem

¹²⁵ Объяснительная записка к проекту сметы Эстонского отделения Литфонда СССР на 1953 г., 25.07.1952. ERA R2067-1-22, 1 16.

tagasi maksuma näiteks saadud honorarist, ning loomingulised toetused, võimaldamaks kirjanikul pikemat aega ilma muude töökohustusteta kirjutamisele pühenduda. Selle kõrval olid eraldi summad määratud veel ka noorte autorite abistamiseks, kusjuures ka nendest vahenditest läks osa komanderinguteks. Võrreldes teiste toetusvormidega olid loomingulised komanderingud perioodil, mida eelarvete põhjal on võimalik jälgida, pidevalt kõige suuremaks kuluartikliks kirjanike loomingulise tegevuse rahastamise seisukohalt, moodustades kohati kuni poole selleks otstarbeks ette nähtud raha kogusummast. Loomingulisteks laenudeks anti samade aruannete põhjal tavaliselt umbes 10 000, otsesteks loomingulisteks toetusteks keskestlābi 7000 ning noorte autorite toetusteks samuti 6000-7000 rubla. Rahastamispehimotted kinnitavad komanderingute tēhtsust selleaegses loomingulises tegevuses, millele viitavad ka Kirjanike Liidu ja selle parteialorganisatsiooni protokollid, kuigi materiaalse vahendite kasv tuli hilinemisega nōudmiste kasvu järele.

Kontroll loominguliste komanderingute üle

Kirjanike Liidu parteialorganisatsiooni koosolekuil heideti eriti varasematel aastatel juhatusele ette, et see ei ole piisavalt aktiivselt organiseerinud loomingulisi komanderinguid, kuigi parteialorganisatsiooni otsusega oli Kirjanike Liidu juhatus selleks kohustatud.¹²⁶ Ilmselt oli siin omaette takistuseks ka rahaliste vahendite puudumine. Eriti 1947. ja 1948. aastal tuli ette, et kohustus loomingulisi komanderinguid korraldada oli küll edastatud, kuid pärast ilmnes, et komanderingud olid kas üldse toimumata jäänud¹²⁷ või polnud nende kasutamist juhatuse poolt kontrollitud.¹²⁸ Hiljem oli loominguliste komanderingute korraldamise mehhanism juba välja kujunenud, kirjanikud esitasid omal algatusel avaldusi komanderingute taotlemiseks ning aruandeid komanderingute tulemuste kohta, juhatusel olid avalduste rahuldamiseks kasutada kindlalt selleks otstarbeks ette nähtud summad. Võib öelda, et loominguliste komanderingute korraldamise mehhanism oli kümnendi lõpuks enam-vähem sisse tōötatud.

---

¹²⁶ ENKL-i parteialorganisatsiooni protokoll nr 18, 16.07.1947. ERAF 2473-1-2, l 39.

¹²⁷ Samas, l 39-43.

¹²⁸ ENKL parteialorganisatsiooni kinnise üldkoosoleku koosoleku protokoll nr 13, 18.10.1948. Samas, l 47-50.

Kirjanikud esitasid oma loominguliste komanderingute aruanded Kirjandusfondile. Selliseid aruandeid leidub Kirjandusfondi materjalide hulgas alates aastast 1948.¹²⁹ Komanderingute aruandeid on siin käsitletavast perioodist kokku viiekümne ringis, mõned aruanded on dateerimata ja nende hulgas leidub ka üksikuid NAK-i liikmete aruandeid. Tegelikult aset leidnud komanderinguid oli selle aja jooksul kindlasti mõnevõrra rohkem. Aruanded jälgivad üldiselt ühtset malli: antakse komanderingu kestus ja sihtkoht või -kohad, kirjeldatakse lühidalt, milliseid muljeid või materjale koguti, milliseid kirjatöid selle põhjal kavandatakse ning millal on oodata nende ilmumist, mõnikord on lisatud aruanne tehtud kulutuste kohta. Ühe taolise tüüpilise aruande on esitanud näiteks Smuul 1952. aastal (vt lisa 1, lk 68). Teisest küljest varieerub aruannete maht mõnest reast kuni mitme leheküljeni, nende seas leidub ka mõningaid elavamaid kirjeldusi, omapärase aruande on 1951. aastal esitanud NAK-i liige, tulevane ajaloolane Juhan Kahk (vt lisa 2, 69-71).

Kirjandusfondil endal oli aruandekohustus NSVL-i kirjandusfondi ning Nõukogude Kirjanike Liidu ees. 1950. aastate algusest on arhiivimaterjalide seas olemas ka Nõukogude Kirjanike Liidule saadetud koondaruanded loominguliste komanderingute ning nende tulemuste kohta Eesti NSV-s. Sellised aruanded olid selgelt tulemustele orienteeritud: 1954. aastal nõuti Moskvast põhjalikku aruannet aastail 1950-53 toimunud loominguliste komanderingute kohta, eesmärgiga hinnata tegevuskulusid liiduvabariikides. Esitada tuli kirjanike nimed, komanderingute sihtkohad, seal viibimise aeg ning lisada konkreetsed loomingulised tulemused iga komanderingu kohta ehk millised teosed on realselt loodud ja avaldatud.¹³⁰

Selles Moskvasse saadetud aruandes torkab silma, et ainult kahe autori puhul oli tulemuste lahtrisse märgitud „результатов нет“.¹³¹ Esimene neist oli Osvald Toominga komandering põlevkivibasseini 1950. aastal, teine Arnold Tuliku komandering Põltsamaale, Viljandisse, Tartusse ja Elvasse 1951. aastal. Ühtlasi olid need kaks autorit ainsad, kes kõigist aruandes toodud autoritest olid Kirjanike Liidust välja visatud – Toominguga juhtus see 1951. aastal, põhjuseks Saksa okupatsiooni ajal ilmunud kirjutiste varjamine partei eest, Tulikuga 1954. aastal – küll alles pärast nimetatud aruande esitamist,

¹²⁹ Kirjanike aruanded loominguliste komanderingute kohta 1948-1958. ERA R2067-1-10.

¹³⁰ NSVL NKL-i juhatuse sekretär K. Simonov ENKL-i juhatuse esimees Juhan Schmuulile, 18.05.1954. ERA R1765-1-156, l 14.

¹³¹ Отчет об использовании творческих командировок ССП Эстонии за 1950-53 г.г., 5.06.1954. ERA R1765-1-156, l 10-13.

tema alkoholiprobleem oli aga Kirjanike Liidu parteiorganisatsioonis lahkamisel olnud juba aastaid. Tuliku loomingulise komanderingu kohapealt on üsna tõenäoline, et see oligi tulemusetu, kuivõrd tema komanderingute üleüldist viljatust arutati ka näiteks juhatuse koosolekul 1952. aastal.¹³² Osvald Toomingalt ilmus 1950. aastal tegelikult koguni kaks romaani, „Roheline kuld“ ning „Pruuni katku aastail“, kuid selle komanderinguga ilmselt polnud tõesti kummalgi tegemist, vaid eelmiste aastate omadega. Loomingulise komanderingu aruande kohaselt kogus ta 1950. aastal materjali „Rohelise kulla“ teise osa ning uue põlevkivi ainelise romaani jaoks,¹³³ et ta aga 1951. aastal nimetatud ebaseeldivate paljastuste tõttu koguni arreteeriti, jäi tema tegevus seejärel mitmeks aastaks pooleli.

Üldiselt piisas küllaltki lühikestest teostest, et loominguline komandering tunnistataks asja ette läinuks, kuivõrd nende esmane eesmärk oli saada võimalikult kiiresti kirjutisi hetkel nõutaval teemal, millele viitab ka komanderingutele suunamine hooti ja kampaania korras. Vaid mõnel korral tulid juhatuse koosolekutel arutluse alla probleemid seoses kirjanikega, kes komanderingutel endale võetud ülesandeid ei täitnud. Üks neist oli juba kirjeldatud Arnold Tuliku juhtum. Teiseks heideti sarnast kohustuste täitmata jätmist ette ka vene kirjanikule Fjodor Einbaumile, kelle kohta Smuul vastaval koosolekul ütles, et see komanderingul olles „jalutas rohkem Tallinnas ja Pärnus, vähem seal, kuhu komandering anti.“ Naljatumisi soovitati anda teine komandering sellele, kes sõidaks kontrollima, kas Einbaum on komanderingus.¹³⁴ Sellistel puhkudel lihtsalt keelduti järgnevaid komanderinguid andmast.

2.3. Ülevaade loomingulistest komanderingutest

Mõeldud peamiselt küll tööelu, esmajoones kolhooside ning tööstuse tutvustamiseks kirjanikele, oli loomingulist komanderingut võimalik saada põhimõtteliselt igale poole, kui vaid eesmärk suudeti ideoloogiliselt õigesti ära põhjendada. Üheks selliseks näiteks on ehk ka eelpool juba viidatud Juhan Kahki komandering. Seega võib öelda, et loominguline komandering oli laiemalt võttes lähetus, mille jooksul kirjanik pidi tutvuma mõnega nõukogude elu erinevatest aspektidest, et nähtut seejärel ideologiseeritult oma loomingus kajastada.

---

¹³² ENKL-i juhatuse koosoleku protokoll nr 10, 2.06.1953. ERA R1765-1-113a, l 75-76.

¹³³ Osvald Tooming, loomingulise komanderingu aruanne, 27.09.1950. ERA R1765-1-66, l 9.

¹³⁴ ENKL-i juhatuse koosoleku protokoll nr 4, 15.04.1954. ERA R1765-1-137b, l 81-82.

Üldpildi loomingulistest komanderingutest, nende sihtkohtadest ning neid kasutanud autoritest saab erinevate materjalide kõrvutamisel. Arvesse lähevad Kirjanike Liidu juhatuse protokollid, kirjanike aruanded komanderingute ning individuaalse töö kohta, Moskvasse saadetud koondaruanded. Kirjanike Liidu ametlikus asjaajamises kajastuvad loomingulised komanderingud ei pruugi täielikult kattuda kirjanike endi aruannetega selles küsimuses: juhatuse koosolekute protokollides ei esine näiteks kõik Eesti NSV-st väljapoole tehtud sõidud, kuna neid võidi taotleda ja rahastada otse Moskvast, samas võisid ka loomingulise toetuse nime all välja antud summad olla sisuliselt eraldatud sõitude rahastamiseks. Võis ka olla, et kirjaniku komanderingut otseselt Kirjanike Liidu poolt ei rahastatudki, kuid anti välja vastav komandeerimistunnistus sõiduks autori omal kulul. Mõnel juhul on aimatav, et kirjanik on aastaaruandes „komanderinguna“ märkinud lihtsalt maal suvitamise, kas siis teadmatusel või soovist nii-öelda linnukest kirja saada. Lisaks hägustab pilti see, et ka ajalehed ja ajakirjad võisid kirjanikele loomingulisi komanderinguid pakkuda, saamaks neilt kaastööd, kirjanikud aga märkisid needki komanderingud ära ka Kirjanike Liidule esitatud aruannetes. Seega on raske anda kindlat arvulist ülevaadet konkreetselt Kirjanike Liidu rahastamisel toimunud komanderingutest ning kui ma edaspidi arve ka nimetan, on need pigem suundumustnäitavad kui absoluutsed, ent igal juhul saab kõigi nimetatud materjalide põhjal anda teatud ülevaate.

Külastamissageduselt paistsid teiste seas silma kolme tüüpi sihtkohad. Kõige rohkem käidi põllumajandusega seonduvates paikades (peamiselt kolhoosides, aga ka sovhoosides, masina-traktorijaamades, maaparandustöödel, aiandites). Teisel kohal olid tööstusobjektid, sealhulgas enamasti põlevkivitööstus ning Kohtla-Järve ja Kiviõli, mis konkreetsete geograafiliste paikadena olid kõige levinumad lähetuskohad üldse. Mai Talvest (kodanikunimega Klara Lumet) külastas aga näiteks ka Kohtla-Järve–Tallinna gaasitrassi ehitust,¹³⁵ Narva Kreenholmi manufaktuuri ning Leningradi tekstiilitööstust.¹³⁶ Kolmanda olulisema sihtkohana eristuvad selgelt saared ja rannik ning nendega seonduvad paigad nagu kalurikolhoosid, kalatööstus või traallaevastik.

Kas üksikult või grupiviisiliselt käidi NSV Liidu erinevates piirkondades, eelmistest sihtmärkidest küll märksa harvem. Selliseid reise rahastati tavaliselt otse NSVL

---

¹³⁵ Mai Talvesti loomingulise komanderingu aruanne, 30.01.1953. ERA R2067-1-10, l 32.

¹³⁶ Mai Talvesti aruanne loomingulise komanderingu kohta, 13.09.1951. Samas, l 11.

kirjandusfondi rahadest.¹³⁷ Suurema ürituse korras sõitsid 1951. aastal viis kirjanikku komanderingule erinevate kommunismi suurehituste juurde, kirjanikud külastasid näiteks Turkmeenia peakanali ehitust (Debora Vaarandi ja Valeeria Villandi) ning Volga-Doni kanali ehitust (Paul Rummo). Eri aegadel käidi veel teisteski kohtades vaatlemas nõukogude tööstust, „stalinlikku looduse ümberkujundamist“, Nõukogude Liidu „eesrindlike kolhoose“ või mujal NSV Liidus asuvaid eesti kolhoose, erinevaid linnu (Kiiev, Moskva) ja nende kultuurielu. Ühe tavalise eesmärgina käidi selliste pikemate reiside puhul välja plaan kirjutada „rahvaste sõprusest“.

Sellised olid tavalisemad sihtkohad. Aga komanderingul võidi käia ka pioneerilaagris (näiteks Juta Kaidla sõitis sinna pioneerilaulude kirjutamiseks),¹³⁸ koolides (Leida Tigane külastas Antsla keskkooli¹³⁹ ning Paul Rummo Kehtna kolhoosiesimeeste ettevalmistamise põllumajanduskeskkooli),¹⁴⁰ Helju Rammo viibis kaks nädalat Viiratsi lastekodus.¹⁴¹ Loomingulise komanderingu raames tegeleti ka lihtsalt materjalide hankimisega arhiivides või raamatukogudes nii Eestis kui ka kaugemal.

Vähemalt korra või paar kasutasid loomingulist komanderingut peaaegu kõik autorid, kes loominguliselt aktiivsed olid. Kõrvale jäid pigem vanemad kirjanikud (nagu August Alle või Hugo Raudsepp), ilmselt mitte kordagi ei kasutanud niisugust võimalust poliitiliselt hõivatud August Jakobson, samuti kultuurielus 1949. aastani juhtpositsioone hoidnud Semper. Mõned kirjanikud paistsid seevastu silma teistest suurema aktiivsusega. Kõige loomuosasem paistis taoline ringireisimine olevat Smuulile, kelle kohta näiteks aastaist 1948-1952 leidub andmeid vähemalt seitsmest komanderingust. Aadu Hindil oli samal perioodil vähemalt neli komanderingut, aktiivne oli ka Eestis elav vene kirjanik Ilja Amurski. Agaralt sisenes kirjandusse noor autor Egon Rannet, kes alates 1951. aastast (Kirjanike Liidu liige samast aastast) käis komanderingul igal aastal.

Taalised autorite või paikade loetelud ei anna edasi tervikpilti, kuivõrd loominguliste komanderingute kõrval leidis veel teisigi võimalusi sarnasel viisil ja sarnastel eesmärkidel ringi liikuda. Kirjanike Liit organiseeris omalt poolt näiteks grupiekskursioone: Kirjanike

---

¹³⁷ Vt nt M. Mälgu kiri ENKL-i liikmetele, 12.05.1951. ERA R1765-1-90, l 3.

¹³⁸ ENKL-i juhatuse koosoleku protokoll nr 10, 02.06.1953. ERA R1765-1-113a, l 79.

¹³⁹ Leida Tigase aruanne, 16.12.1953. ERA R2067-1-10, l 57.

¹⁴⁰ Paul Rummo aruanne loomingulisel komanderingul viibimisest, 16.12.1953. ERA R2067-1-10, l 42.

¹⁴¹ NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna juhatuse koosoleku protokoll, 28.12.1951. ERA R2067-1-19, l 1-3.

Liidu Tartu osakonna päevikus on märke ekskursioonist põlevkivitööstuse ja Narva tööstusrajooniga tutvumiseks 1951. aasta suvel,¹⁴² 1953. aastal toimus ekskursioon Leetu.¹⁴³ Selliste ekskursioonide sisust annab ülevaate näiteks Kirjanike Liidu juhatuse poolt Lätist tuleva kirjanike grupi vastuvõtuks paika pandud programm 1952. aastast: esimesel päeval Tallinna vanalinna tutvustamine ja bankett, teisel kolhoosi ja teatri külastamine ning kolmandal päeval Tootsi turbatööstuse ja Pärnu kalatööstusega tutvumine.¹⁴⁴ Loomingulised komandeeringud olid seega osa laiemast Kirjanike Liidu toetuste ja ürituste süsteemist, mis võimaldasid kirjanikel tutvuda aktuaalsete teemadega. Teiselt poolt aga toimus sarnane suunamine ka näiteks ajalehtede toimetustes. Nii sõitis Smuul 1947. aastal Noorte Hääle kirjasaatjana Võrumaale, kus kommunistlike noorte ühisüritusena taastati Võhandu jõel väikest Leevaku hüdroelektrijaama. Kohalviibimine kujunes pikemaajaliseks ning selle põhjal valminud poem „Järvesuu poiste brigaad“ ilmus esmakordselt 1948. aastal samuti Noorte Hääles.¹⁴⁵

Lähetusega käis enamasti kaasas rahaline toetus, kuid mõnel juhul reisisid kirjanikud ka omal kulul, saades Kirjanike Liidult vaid komandeerimistunnistuse. See tõendas, et kirjanik on komandeeringule suunatud Kirjanike Liidu poolt, mis lihtsustas ligipääsu kirjanikku huvitavatele objektidele. Lisaks abistas Kirjanike Liit oma liikmeid ka tegelike juurdepääsulubadega näiteks rannikule ja saartele, mis kuulusid piiritsooni. Nii rääkis Rudolf Sirge Kirjanike Liidu juhatuse koosolekul 1949. aastal, et kavatseb suvel kirjutada rannajutu, selleks oleks aga vaja „mereõhku ja soolast vett käega katsuda“ ning palus abi rannale juurdepääsuks.¹⁴⁶ NAK-i liige Jüri Piik soovis, et Kirjanike Liit aitaks teda miilitsavalitsuse eriloa saamisel Keila-Joa kalakasvatusega tutvumiseks, mis kuulus keelupiirkonda, et kirjutada noorsoojutustust kalakaitse ja -kasvatuse teemal.¹⁴⁷ Eraldi load pidi hankima ka NSV Liidu suurehituste juurde minekuks.¹⁴⁸

---

¹⁴² ENKL-i Tartu osakonna päevik 1945-1958. KM EKLA 258-9-1, l 60.

¹⁴³ Отчет об использовании творческих командировок ССП Эстонии за 1950-53 г.г., 5.06.1954, ERA R1765-1-156, l 13.

¹⁴⁴ ENKL-i juhatuse koosoleku protokoll nr 4, 28.04.1952. ERA R1765-1-95b, l 26-28.

¹⁴⁵ Ülo Tonts. Juhan Smuul. Lühimonograafia. Tallinn 1979, lk 97.

¹⁴⁶ ENKL-i juhatuse koosoleku protokoll nr 6, 02.03.1949. ERA R1765-1-36b, l 29.

¹⁴⁷ Jüri Piigi avaldus ENKL-i juhatusele, 28.09.1950. ERA R1765-1-66, l 32.

¹⁴⁸ Juhan Schmuul ENSV Siseministeeriumi Miilitsavalitsuse poliitosakonnale, 30.08.1951. ERA R1765-1-90, l 4.

Loomingulist komandeeringut on võimalik vaadelda kirjanikele peale surutud praktikana, mis oli mõeldud nende loometegevuse suunamiseks. Sellest annab tunnistust viis, kuidas sellised komandeeringud loomeprotsessi osaks muudeti: harvem esines otsest ülesannete jagamist, kuid see-eest toimus pidevalt kaudne sund. Enamik kirjanikke loomingulist komandeeringut ka kasutas ja põhiosas just nende objektide külastamiseks, mida juhtkriitika hetkel nõudis. See on tõendiks, et võimupoolne suunamine toimus. Kuid selle kõrval seostus taoliste sõitudega mõndagi kirjanike seisukohalt positiivset: loomingulised komandeeringud avardasid tõepoolest kirjanike liikumisruumi, võimaldades pääsu erinevate tavainimese jaoks suletud objektide juurde, samuti makstes reise eest nii Eesti NSV-s kui kaugemal. Loominguliste komandeeringute funktsioon oli kahetine: mõeldud võimu vajaduste rahuldamiseks, suutis ta mõndagi vajalikku pakkuda ka kirjanikule, millest tuleb pikemalt juttu järgmises peatükis.

3. Loomingulised komanderingud kirjanduse sovetiseerimise vahendina

3.1. Loomingulistest komanderingutest kirjaniku seisukohalt: piits või präänik?

Loomingulised komanderingud olid osaks stalinismiaegsest loomekeskkonnast, neid iseloomustasid omad reeglid ja kindlad eesmärgid. Teisalt ei olnud niisugune võimupoolne püüd suunata kirjanikke teatud teemasid kajastama midagi nõukogude võimule täiesti ainuomast, kuivõrd kaudselt sarnaseid suundumusi võis leida ka sõjaelsest Eestist. 1938. aastal toimus nimelt peaminister Kaarel Eenpalu organiseeritud kolmepäevane ringreis kirjanikele Põhja- ja Kirde-Eesti tööstuspiirkonda. Antud reisile on oluline korraks tähelepanu pöörata, kuivõrd sellest võtsid osa mitmedki hiljem nõukogude kontekstis tegutsenud kirjanikud. Neile pidi vabariigiaegne kogemus olema oluliseks lähtekohaks, millelt uut situatsiooni hinnata. Ringsõidu kohta avaldati ajakirjanduses ka kirjanike endi muljeid.¹⁴⁹ Toonases stalinismiaegsest oluliselt vabamas situatsioonis avaldasid kirjanikud arvamust sellise reisi otstarbekuse kohta ning väljendasid oma suhtumist tööstuskeskkonda kui kirjanduslikku teemasse. Pärast sõda sellised arvamused enam võimalikud ei olnud, mistõttu on need vahetult enne sõda antud hinnangud üheks võimaluseks selgitada kirjanike üldist meelestatust niisuguste teemade ja reiside suhtes.

Külalastavate objektide hulgas olid Kiviõli ja Kohtla-Järve õlivabrikud ning põlevkivikaevandused, Narva tekstiilitööstus jms, aga ka presidendi Oru loss. Reis võeti ette küll kirjanike endi ettepanekul, nagu märkis tollane ajakirjandus,¹⁵⁰ kuid riigivõimul olid niisuguse ürituse suhtes kahtlemata ka omad huvid. Mitmestki asjaolust võib järeldada, et selle reisi sihtgrupiks polnud ainuüksi kirjanikud, vaid rahvas laiemalt, ning et selle vahendusel taheti tõmmata tähelepanu riigi arenevale tööstusele. Huvisõit oli korraldatud nii, et see toimuks igati rahva silma all. Osales 32 kirjanikku, kogu reisi vältel oli nendega kaasas ajakirjanik ning Kultuurfilmi operaator,¹⁵¹ ajakirjanduses ilmus reisi kestel pidevalt artikleid, kus kirjanike igas järjekordses tehases või kaevanduses käimist hoolega kirjeldati, edastati tehasejuhtide sõnavõtte kirjanikele, avaldati ka karikatuure. Lõpetuseks olid kõik osavõtjad palutud vastuvõtule peaministri juurde, kes kõneles Eesti tööstuse edusammudest

¹⁴⁹ P[edro] Kr[usten]. Meie bussimatk. – Päevaleht nr 265-267, 30.09.-2.10.1938; Vastukajasid kirjanike ringreisist Põhja-Eesti tööstuspiirkonda. – Looming 1938/8-9, lk 929-936 ja lk 1041-1047.

¹⁵⁰ Peaminister korraldab kirjanikele tutvumisreisi Eesti tööstusrajoonidesse. – Päevaleht nr 259, 24.09.1938.

¹⁵¹ Kirjanike ringreis lõppes. – Päevaleht nr 266, 1.10.1938.

ning tulevikulootustest, tehes ühtlasi ettepaneku, et kirjanikkond järgmise suve alul tutvuks samal viisil põllumajanduse saavutustega.¹⁵²

Enamik kirjanikest märkis reisi järel ära, et nad seni taolistesse kohtadesse nagu tehased või kaevandused sattunud ei olnud. Kultuurkapital rahastas sel ajal küll mõnevõrra ka kirjanike reise, toetamaks kirjanike enesetäiendamist,¹⁵³ kuid tegemist ei olnud kahtlemata mingi riigipoolse suunamisega, vaid sellised võimalused olid küllalt piiratud ning nende kasutamine sõltus kirjanike endi initsiatiivist. Teadaolevalt olid vaid üksikud kirjanikud varem omal käel mõnd tööstusettevõtet külastanud: need olid August Mälk, Juhan Sütiste, Rudolf Sirge¹⁵⁴ ning Paul Viiding.¹⁵⁵ Et selles oli toona pigem midagi erandlikku, mis vääris omaette tähelepanu, näitab kas või seegi, et August Mälgu retk leidis palju humoorikat meenutamist ka siinvaadeldaval reisel, tema kaevanduseskäigule viidati ajakirjanduses ka följetoni ning karikatuuri vormis.¹⁵⁶

1938. aasta ringreisi puhul oli tegemist pigem autoritaarse korra näidisüritusega, mitte niivõrd loomingulise ettevõtmisega, millest oleks oodatud kiiret reaalselt tulemust peale ajakirjanduses esitatu. Küll aga näitab sellise reisi toimumine toonase autoritaarse riigivõimu kasvavat huvi kirjanduse suunamiseks riigi jaoks tähtsate teemade juurde. Kirjanike seisukohalt võib öelda, et reisel olnute arvamused suures jaos kattusid. Esiteks rõhutati, et tutvus oli väga põgus ja selle põhjal mingit ilukirjanduslikku loomingut niipea ei sünni, kuid kinnitati teema olulisust ja huvipakkuvust, mitmelgi korral kinnitati soovi Põhja-Eesti tööstuspiirkonnas võimalusel pikemat aega kohapeal viibida, et siis juba realselt nähtut kirjanduslikku vormi valada. Nagu kirjutas Pedro Krusten, ei võivat sellise reisi põhjal veel oodata, et “nüüd kõik need kirjanikud tahavad kirjutada romaane, novelle ja poeeme kaevandusest ja tehastest. Seda esialgu mitte. Meie tahame ahnelt näha elu, kuid meie ei tea, millal me ära kasutame seda, mida me nähtust talletame. See jääb esialgu me vaimu varamusse seisma. Ühel ilusal päeval läheb seda aga vaja.”¹⁵⁷ Paul Viiding andis siiski edasi mitmete kirjanike arvamuse, öeldes, et üldiselt oli „oleviku näitamine selle

---

¹⁵² Kirjanikud peaministri juures. – Päevaleht nr 265, 30.09.1938.

¹⁵³ Jüri Uljas. Eesti Kultuurkapital 1921-1941. Tallinn 2005, lk 68.

¹⁵⁴ P[edro] Kr[usten]. Meie bussimatk..., – Päevaleht nr 266, 01.10.1938.

¹⁵⁵ Vastukajasad kirjanike ringreisist..., lk 935.

¹⁵⁶ Vt nt Kirjanik ja kaevandus. – Kratt nr 34, 4.09.1938; Kirjanike ringreis lõppes. Karikatuur. – Kratt nr 38, 2.10.1938.

¹⁵⁷ P[edro] Kr[usten]. Meie bussimatk..., – Päevaleht nr 265, 30.09.1938.

ekskursiooni suuremaid väärtusi“ ning nentis, et tavaolukorras ei ole kirjanikul enamasti võimalik niisugustesse kohtadesse pääseda, kuna tegemist pole just turismiobjektidega.¹⁵⁸

Stalinismiaegsetes tingimustes olid võimu nõudmised kirjanikele märksa konkreetsemad, loomingulises komandeeringus käinud kirjanikult oodati reaalset tulemust ja võimalikult kiiresti, kusjuures ideoloogiline surve kirjandusele oli võrreldamatult tugevam. Situatsioon oli teine ning kirjanike varasemad kogemused ja arvamused pole sellesse kuidagi otseselt üle kantavad. Ometi annab see teatud taustateadmise, näidates et iseenesest oli ligipäas tööstuspiirkondadele ja teistele suletud paikadele kirjanike jaoks midagi, millest tunti puudust. Nõukogudeaegsed loomingulised komandeeringud seda ligipääsu suuresti ka võimaldasid, omades seega teatud positiivset, kirjanike liikumisruumi avrdavat mõju, kuid et see toimus pooleldi sunniviisiliselt ning kirjanike vabadus nähtu edasiandmise osas oli oluliselt piiratud, siis ei saa võimuvahetuse käigus tekkinud olukorda loomulikult kuidagi kirjanike soovide täitumiseks pidada.

Kirjanike hoiakute selgitamiseks konkreetselt stalinismiaegsete loominguliste komandeeringute osas tuleb pöörduda omaaegsete dokumentide poole, mille tõlgendamine on aga lisaks tavapärastele raskustele seotud veel mitmete spetsiifiliselt nõukogude ajale iseloomulike probleemidega. Kui mitte enama, siis vähemalt enesetsensuuri vahendusel tungis stalinismiperioodil võimu kontroll ka privaatsfääri,¹⁵⁹ seetõttu on tavapärasest rohkem ettevaatlikust vaja ka kirjanike isiklike märkmete tõlgendamisel. Veelgi raskem on anda hinnangut näiteks ametlike ringkirjade vastustele või protokollides jäädvustatud sõnavõttudele: üksikute eraldatud mõtteavalduste puhul on keeruline teha vahet, kust läheb piir võimumeelsuse või hoopis ironia, infosulust tekkinud teadmatus, enesealalhoiu või karjerismi vahel. Ka reageeringutest nagu passiivsus või aktiivsus teatud kampaaniate suhtes on raske välja lugeda, kas tegemist oli entusiasmiga võimu programmi osas või suutis kirjanik leida pakutavast midagi temale isiklikult kasulikku, kas toodud vabandused kehvast tervisest või tööga koormatusest vastasid tõe, tulenesid inimlikust laiskusest või vastuseisust võimupoolsele suunamisele.

---

¹⁵⁸ Vastukajasid kirjanike ringreisist..., lk 935.

¹⁵⁹ Eve Annuk. Totalitarismi ja/või kolonialismi pained: miks ja kuidas uurida nõukogude aega. – Võim & kultuur. Arvo Krikmann, Sirje Olesk (koost). Tartu 2003, lk 22.

Kirjanike hoiakud ametlike dokumentide põhjal

Nii mõnegi uue parteiotsuse vastuvõtmisel saadeti kirjanikele küsitluslehti selle kohta, millised on nende kirjanduslikud plaanid vastava otsuse valgusel. Selliseid on leida näiteks aastast 1946 viisaastakuplaani puhul ning aastast 1949 maaparandustööde osas.¹⁶⁰ Huvitav on neid kõrvuti vaadelda just seetõttu, et nad pärinevad erinevatest aegadest: esimene ajast, mil taolised aktsioonid olid alles algusjärgus, teine aga ajast, mil poliitiline surve kirjandusele oli haripunktis.

Viisaastakuplaani (1946-50) vastuvõtmisega seoses saadeti kirjanikele ringkirjad nende isiklike viie aasta plaanide väljauurimiseks.¹⁶¹ Partei arusaama sellest, kuidas kirjanik peaks viisaastakule reageerima, esitas Semper: „Võidakse ehk küsida: mis puutub viisaastaku plaan kirjanikesse, see on ju majandusmeeste asi? Majanduslikku ülesehitust võib ju kirjanik kujutada, nagu igasugust teistki aega ja olukorda, sest kirjaniku fantaasia on vaba. Nii võidakse vastu väita. Kuid selline seisukoht on ekslik. Loova fantaasia vabadus on illusioon. See, mida kirjanik ütleb või ütlemata jätab, see mida ta reaalsusest valib või valimata jätab, reedab ta klassikuuluvust.“¹⁶² On märgata, et kirjanikud sel ajal veel päris hästi ei teadnud, mida ütelda ja valida või ütlemata ning valimata jätta, kuivõrd nad suhtusid kohustusse oma viie aasta tööd ette planeerida suhteliselt pealiskaudselt ja vabalt. Neli kirjanikku (Sirge, Kotta, Raudsepp ja Merilaas) ütlesid neis ankeetides otse välja oma arvamuse, milles kajastus harjumatus ja arusaamatus, taolise planeerimise kohapealt. Felix Kotta näiteks lubas küll kolme luulekogu vastavalt aastatel 1947, 1948 ja 1950, kuid lisas: „Luuletuste temaatikat ette planeerida on muidugi võimata.“¹⁶³ Rudolf Sirge kirjutas muus osas küllalt korrektse plaani lõppu: „Inimene kavandab ja jahib – mis ja kuidas täpselt juhtub, see ei olene ju ainult inimese heast tahtest või ette nähtud plaanist.“¹⁶⁴

Kaudselt esitasid taolist suhtumist veel mitmed kirjanikud, kes märkisid küll ära näiteks teoste kavandatavaid žanre või pealkirju, kuid ei täpsustanud sisu, mitmel piirdusid plaanid vaid paari järgneva aastaga. Nagu Semper hiljem neid plaane oma kõnes analüüsisid mainis, olid vaid vähesed teosed pühendatud „kaasaegsetele“ teemadele.¹⁶⁵ Smuul lubas

---

¹⁶⁰ Samu ankeete on uurinud ka Anu Raudsepp. Kirjandus ja stalinistlik kultuuripoliitika..., lk 141-142.

¹⁶¹ ENKL-i liikmete tööplaan viisaastakuks 1946-1950. KM EKLA 301-m6-6.

¹⁶² Johannes Semper. Viisaastak ja kirjanikud..., lk 781.

¹⁶³ ENKL-i liikmete tööplaan viisaastakuks 1946-1950. KM EKLA 301-m6-6, l 9-10.

¹⁶⁴ Samas, l 20.

¹⁶⁵ Johannes Semper. Viisaastak ja kirjanikud..., lk 787.

küll kirjutada täiesti asjakohase pealkirjaga poemi „Minu stalinistlik viisaastak“ 1947. aastaks, kuid sellest aastast edasi ei planeerinud temagi.¹⁶⁶ Vajalik distsiplinaarne retoorika, nagu seda nimetab Raili Nugin,¹⁶⁷ ei olnud veel omandatud. Isegi puhtformaalsel tasandil ei täitnud kirjanikud neile esitatud nõudeid, oli selle põhjuseks siis teadmatus neist nõudeist või sisemine vastuseis.

1949. aastal saadeti seoses EK(b)P KK maaparandusosalase otsusega välja ringkiri, kus uuriti kirjanike senist ning kavandatavat tutvumist maaparandusega ja plaanitavaid teoseid antud teemal. Küsiti ka, kas Kirjanike Liidu juhatus saaks selles vallas abiks olla. Seekord vastas vaid kaks kirjanikku kolmeteistkümnest vastanust, et pole asjaga kursis (Krusten ja Sikemäe), kolm kirjanikku olid tutvunud maaparandusega põgusalt mõnes kolhoosis (Hint, Nurme, Veetamm) ning üks autor, Osvald Tooming, oli sellega tegelenud juba väga põhjalikult nii tööde toimumiskohas kui ka vastavates ametiasutustes.¹⁶⁸ Tulevikuplaanide osas märkisid seitse kirjanikku kas soovi või kindlat kavatsust minna kohapeale töödega tutvuma, paar autorit plaanisid piirduda ajakirjanduse ja loengutega. Erni Krusten kirjutas tutvumisplaanide lahtrisse küll „Ei tea,“ kuid vastuseks küsimusele juhatuspoolse abi kohta märkis siiski, et peaks kindlasti tutvuma maaparandust teostavate masinatega ja nende tööga, ning soovis komandeeringut või ekskursiooni maaparandusjaama.¹⁶⁹

Peale paari ilmselt tõele vastava vabanduse maaparandusega tutvumisest loobumise põhjenduseks (Agnes Taari haigus ning Minni Nurme perekondlikud asjaolud) esitas aga Hint otsese protesti sellise jäiga suunamise vastu, kirjutades, et 1950. aasta suvel tuleb küll sõita maaparandustöödest osa võtma, „kuigi mul see maa värk üldiselt on võõra võitu ja palju meelsamini tutvusin uusimate saavutuste ja tehnikaga ... merelaevanduse alal,“ ning lisas: „Arvan, et meil on väga palju kirjanikke, kes on pärit otse maa südamest ja kellele maaparandustööd alati on seisnud väga südamelähedal ... Mina kõige parema meelega viibaksin tuleval suvel kuu või kaks mõnel suurel aurikul, moodsa tehnikaga varustatud kaugsõidulaeval ja kirjutaksin paar olukirjeldust meie laevameestest.“¹⁷⁰ Ka plaanitavate teoste märkimisel jäi ta endale kindlaks ning nimetas ainult pooleliolevat „Tuulise ranna“

---

¹⁶⁶ ENKL-i liikmete tööplaan viisaastakuks 1946-1950. KM EKLA 301-m6-6, l 23.

¹⁶⁷ Raili Nugin. Institutsioonide roll..., lk 66.

¹⁶⁸ ENKL-i liikmete vastused ringkirjale maaparandustööde alustega tutvumise kohta ja kavatsetavast tööst sel teemal. September 1949. KM EKLA 301-m6-9.

¹⁶⁹ Samas, l 7.

¹⁷⁰ Samas, l 4.

esimest osa. Kuigi leidus mõningaid autoreid, kes aktiivselt kampaaniaga kaasa ei läinud, ning Hint, kes otseselt tõrkus, olid vahekorrad muutunud võrreldes 1946 aastaga vastupidiseks: mittereageerimine oli pigem erand, enamus autoreid lubas nõutud teemaga tutvust teha ning paar küsisid selleks ka otseselt loomingulist komanderingut (Metsanurk, Krusten) ning loomingulist puhkust (Hiir ja Tooming).

Sarnast muutust kajastavad ka kirjanike loomingulised plaanid ja aruanded, mille esitamist Kirjanike Liit oma liikmetelt pidevalt nõudis. Selle tarvis saadeti kirjanikele igal aastal spetsiaalsed küsimustelehed. Alates 1948. aastast on küsimustikes peaaegu alati sees küsimused sellest, millistel loomingulistel komanderingutel kirjanik möödunud aastal viibis ning kuhu, kui kauaks ja millise teosega seotult soovib kirjanik komanderinguid eeloleval aastal.

1948. aasta kohta¹⁷¹ märkis 32-st aruande esitanud kirjanikust vaid viis, et oli käinud loomingulisel komanderingul (Hint, Metsanurk, Smuul, L. Tigane, Vaarandi), neist Smuul paistis silma erilise aktiivsusega, olles viibinud kolm korda Saaremaal, lisaks veel Võrumaal ja Kiviõlis. 1949. aasta aruandes¹⁷² nimetas mõnd loomingulist komanderingut juba 11 kirjanikku 35-st. Kirjanike plaanidest samade aastate kohta: 1949. aastal soovis 27 kirjanikust komanderingut 16, tavapärase kolhooside ning kaevanduste ja tehaste kõrval sooviti minna ka Velikije Lukisse (Mart Raud), ENSV Riiklikku kalakasvandusse (Smuul), Aleksander Tassa tahtis kahekuulist komanderingut Leningradi ja Moskvasse raamatukogudesse ja arhiividesse, Aino Tigane aga Krimmi poolsaarele Arteki pioneerilaagrisse. 1951. aastal soovis komanderingut 23 kirjanikku 33-st, kusjuures paljud esitasid soove mitmetesse eri kohtadesse sõiduks (Hint Kalinini sünnikohta ja muuseumi Moskvast, kirjutamaks näidendit Kalininist, ning Saaremaale kalurikolhoosidesse; Egon Rannet hobusekasvandusse, põlevkivikaevandustesse, kalurikolhoosidesse ja Tootsi turbakombinaati; Smuul Orissaarde ning merele mõnele kaubalaevale). Kõigi kavandatavate reisisihtide õigustuseks viidati mõnele sobival teemal plaanitavale teosele. 1952. aasta plaanid on sarnased: 32-st kirjanikust 20 soovis komanderingut.

Ühest küljest näitab taotluste vorm, et oli omandatud ajastule kohane käitumine: taotleti sõite ootuspärastesse kohtadesse ning pakuti vastu konkreetseid teoseid. Kuid et avalduste

---

¹⁷¹ ENKL-i liikmete loomingulised aruanded 1948-1949. KM EKLA 258-m18-2.

¹⁷² Samas, I 48-49; ENKL-i liikmete loomingulisi aruandeid 1949. aasta kohta ja loomingulisi plaane 1950. aastaks. KM EKLA 301-m6-10.

arv ületas hiljemalt alates 1949. aastast pidevalt võimalusi, on selge, et loominguline komandering ei olnud ainult võimu vahend kirjanike suunamiseks, vaid et ka kirjanikud kasutasid seda võimalust meeleldi ära. Millised olid kirjanike tegelikud huvid, sellest ametlikud paberid siiski kuigi head ülevaadet ei anna. Kaks omaaegset autorit, nimelt Oskar Luts ja Ilmi Kolla on aga loominguliste komanderingute teemat ka oma isiklikes ülestähendustes maininud.

Kirjanike hoiakud isiklike märkmete põhjal

Oskar Lutsu mälestused, mis pole küll kuigi järjepidavad, annavad nappusest hoolimata pildi olukorraga kohaneda püüdvast kirjanikust, kelle oluliseks sissetulekuallikaks oli tema kirjanduslik tegevus ning kes seetõttu püüdis uusi nõudmisi arvesse võtta. Kuuludes vanemasse kirjanike generatsiooni, oli Luts üks neist, kellel uue sotsrealismi koodeksiga kohanemine lõppkokkuvõttes ei õnnestunud, loomingulisele tegevusele avaldas paraku negatiivset mõju ka alkoholism. Lutsu puhul oli tegemist omamoodi pragmaatikuga, kes küll tegi nagu oskas seda, mida talt oodati, kuid igatses siiski taga vanu aegu, kui sai „laulda nii nagu see nokk oli kasvanud.“¹⁷³

Stalinismiaja kirjanikud pidid teose valmimisel pidevalt muretsema, kas see ikka läheb läbi arutelude ja retsensioonide ning tsensuuri kadalipust ja kas positiivne hinnang jääb püsima ka pärast avaldamist, mis polnud sugugi kindlustatud. Nii oli ka Oskar Lutsu jutustus „Jüri Pügal“ (1945) sattunud koos Erni Krusteni romaaniga „Pekside raamat“ (1946) ning Richard Rohu romaaniga „Kaks perekonda“ (1947) selliste näidete hulka, mida kogu vaadeldava perioodi jooksul ebaõnnestumistena ära märgiti, samas siiski hukka mõistmata nende autoreid.

Oma mälestustes mainib Luts mitmelgi juhul vajadust kolhoose vaatama minna. Et Lutsu soov komanderingu abil kolhoosidega tutvuda oli tõsine, seda kinnitavad ka päevikusissekanded, kus Luts kurtis mitmelgi korral, et maaelu muutub kiiresti ning ilma kohapeal käimata on raske sellest midagi aru saada. 1948. aasta 30. oktoobril kirjutas ta: „„Jüri Pügalat“¹⁷⁴ polegi edasi kirjutanud, sest uusmaasaajate aeg on möödas ning järjekindlasti asutatakse kolhoose. Peaksin põhjalikult tutvuma kolhooside ja sovhooside

---

¹⁷³ Oskar Luts. Viimane päevik..., lk 41.

¹⁷⁴ Luts mõtleb „Jüri Pügala“ teist osa, esimene osa ilmus 1945.

eluga, kui veel midagi kirjutada tahan. Aga millal? – Ega enne vist saa, kui tuleval suvel, sest mis seal talvisel ajal ikka näha on.¹⁷⁵ Nõukogude võimu poolt läbiviidud muudatused maaelus tingisid tõesti olukorra, kus vanadest kogemustest kirjutamiseks ei piisanud. 1950. aasta kevadel märkis Luts, et kavatseb kirjutada pikema jutu kolhoosidest – „Künkla omad“.¹⁷⁶ Järgmise aasta jaanuaris 1951. aasta kohta esitatud loomingulises plaanis pöörduski ta Kirjanike Liidu poole, et saada loomingulist komanderingut sama teose tarbeks (vt lisa 3, lk 72). 1951. aasta augustis on Luts saatnud Kirjanike Liidu juhatusele ka eraldi avalduse, paludes toetust sõiduks loomingulisel otstarbel Palamusele, kirjutamiseks ümber oma noorsoojutustust „Teekond Palamusele“,¹⁷⁷ kuna Kirjanike Liidu Tartu osakonnas oli käsikirja läbivaatamisel leitud, et „teoses liiga vähe on tähelepanu pühendatud Palamuse praeguse olukorra kirjeldamisele, nagu kollektiviseerimise läbi tekkinud muutused talurahva elus.“

Seega oli Lutsul sel ajal veel plaanis veel mitmeid pikemaid teoseid. Üritused jooksid aga liiva. Sama aasta sügisel kirjutas ta: „Jutustus kolhoosidest, mida algasin suure hooga ja kirjutasin kasvõi pooleni, vist ei näe iialgi päevavalgust. Liiga raske teema minule. Kolhooside elu läheb nii kiiresti edasi, et ma ei jõua järele,“ (22.09.1951)¹⁷⁸ aasta hiljem aga: „Kogu selle aja olen ainult lugenud ja lugenud, ... kirjutanud aga mitte ridagi. Kuhu ja kellele sa kirjutad? Ma ju ei mõista kirjutada nii, nagu nõutakse praegusel ajal. – Needki jupikesed, mis olen kuhugi saatnud, kas „ei lähe“ või tehakse põhjalikult ümber. Nüüd tuleb teha lõplik rist minu kirjanduslikule tegevusele. Tunnen küll, et võiksin veel teha nii mõndagi, aga milleks? – Niikuinii ei trükita.“ (5.10.1952, päeviku viimasest sissekandest).¹⁷⁹

Kas Luts kunagi ka realselt loomingulisel komanderingul käis, seda arhiivimaterjalid ei ütle. Palamuse-sõiduks talle tol hetkel raha ei võimaldatud, kuna vastavad summad olid otsas. Lutsul soovitati sõita omal kulul, lubati aga väljastada talle komandeerimistunnistus ning tasuda kulud hiljem.¹⁸⁰ Abikaasa sõnul olevat Luts paaril korral siiski käinud kolhoose

---

¹⁷⁵ Oskar Luts. Viimane päevik..., lk 34.

¹⁷⁶ Samas, päevikusissekanded 30.04-16.05.1950, lk 44-46.

¹⁷⁷ Abikaasa Valentina Lutsu teadete kohaselt pidi ta seal kujutama, kuidas elavad „Kevade“ tegelaste järeltulijad, teos jäigi käsikirja. Valentina Luts. Niisugune oli Oskar igapäevases elus. – Mälestusi Oskar Lutsust. M. Kahu ja E. Teder (koost). Tallinn 1966, lk 194.

¹⁷⁸ Oskar Luts. Viimane päevik..., lk 47.

¹⁷⁹ Samas, lk 56.

¹⁸⁰ Juhan Schmuuli kiri Oskar Lutsule, 30.08.1951. ERA R1765-1-90, l 6.

vaatamas, kuid sealne elu ei meeldinud talle.¹⁸¹ Oskar Lutsu mälestused annavad igal juhul edasi seda aspekti loomingulistest komanderingutest, mida rõhutas ka võimuretorika: sellist praktikat oli otseselt vaja, et kiiresti muutuvat olukorda loomingus käsitleda, ning selle järele tundsid ilmselt vajadust ka kirjanikud. Sõltumata ideoloogilise moonutamise vajadusest ja etteantud eeskujudest oli kirjanikul vaja ka mingisugust sidet enda kujutatava materjaliga.

Oskar Luts oli vanema generatsiooni kirjanik, kes uue võimukorralduse saabudes pidi nägema ränka vaeva uute nõuetega kohanemiseks, mis lõpuks ei õnnestunudki. Ilmi Kolla seevastu oli noor luuletaja, kes vaatamata lühikesele elule¹⁸² suutis end kirjutada rahva kultuurimälusse.¹⁸³ Põhjalikult on viimasel ajal Ilmi Kolla elu ja loomingu erinevate külgede uurimisega tegelenud Eve Annuk.¹⁸⁴ Kolla kirjutas rahateenimiseks teadlikult konformistlikku, iseenda jaoks aga sisemisest vajadusest lähtunud ja sotsialistlikust realismist kaugel seisvat luulet.¹⁸⁵ 1950. aastast alates oli Kolla NAK-i liige ning 1951. aastal sai ta Kirjanike Liidu kaudu loomingulise komanderingu Jõhvi.¹⁸⁶ Seal lähedastele saadetud kirjades kirjeldas ta oma ajastu kontekstis vägagi vabalt ja kriitiliselt Jõhvi olusid, teiseks annavad tema mitmed märkused aimu kirjaniku võimalusest loomingulisi komanderinguid enda huvides ära kasutada.

Jõhvi olud ei jätnud Kollale head muljet. Seal kodustele saadetud kirjas (22. novembril 1951) kirjeldas ta nähtut nii: „Kaevandusteraajooni jõudsin öösel. ... Palju olevat siin igasugu bandiite ja vargaid. Pori on terves linnas põlvini. ... Toalettruume pole siin üldse, peseme koridoris, ja jäle peldik on õuel kesk pori järvesid. ... Rahva arvult on 85% siin venelased. Kõikjal tuleb rääkida vene keelt. ... Söökla ja ühtlasi restoranihoone on ilus ja kuninglik – isegi Pärnus pole sellist maja. Aga sisemus! Laualinad 3 kuud vist juba laual. Ettekandjad räpased, toidud õudsed. ... Aga sinne seltskond pole paremat saanud. Kaevurid ei käigi selles sööklas. Neil on oma kõrts, nimega „Korea“. Sellepärast, et seal tapetakse ja

---

¹⁸¹ Valentina Luts. Niisugune oli Oskar..., lk 194.

¹⁸² Ilmi Kolla suri 1954. aasta detsembris 21-aastasena pärast rasket operatsiooni, mis võeti ette kopsutuberkuloosi ohjeldamiseks.

¹⁸³ Eve Annuk. „Mul on nii palju tahet kirjutada...“, lk 117.

¹⁸⁴ Ilmi Kollale keskendub Eve Annuki doktoritöö. Ilmi Kolla ja tema aeg. Biograafilise lähenemisviisi võimalusi nõukogude aja uurimise kontekstis. Doktoritöö. Tartu 2006.

¹⁸⁵ Eve Annuk. „Mul on nii palju tahet kirjutada...“, lk 117.

¹⁸⁶ Samas, lk 118-119.

kakeldakse nagu Koreas. Sinna mul ei soovitatud ilma tugeva saatjata minna. Siis on veel „Tünn“ – ümmargune putka, kus tantsitakse. Rohkem siin „kultuuriasutusi“ pole.¹⁸⁷

Umbes sarnaselt jätkas Kolla edaspidigi, sama tonaalsust kannab ka tema teine kiri koju, lisades küll mõningaid positiivseid nähtusi: näiteks olevat enamik maju peale tema „hotelli“ uued. Kuid keskkond oli sellest hoolimata porine ja tahmane, ning kaevurite töö, mida ta vaatamas käis, väga raske. „Ma mõtlen, et just neile rasketöötegijaile oleks vaja siin kultursemat õhkkonda, kvaliteetsemaid toite ja viisakamat teenindust,¹⁸⁸ arvas Kolla teises, 27. novembril koju saadetud kirjas.

Kehvad olud ei muserdanud Kollat ilmselt siiski üleliia. Eve Annuk on juhtinud tähelepanu Kolla boheemlaslikule elustiilile, mis muu hulgas kätkes endas seiklus- ja reisihimu.¹⁸⁹ Nii kirjutas Ilmi Kolla vahetult enne Jõhvi-sõitu sõbranna Irene Jürnale: „Ma ise olen küll jälle lennus, täitsa peatumatult. Elan küll Tallinnas, küll Viljandis, küll mulgimaa kolhoosides, küll Kiviõli kaevandustes ja randades kaevurite juures. Osalt mind komandeerib Kirjanike Liit, osalt sõidan omal algatusel, sest mul on tarvis palju, palju näha.¹⁹⁰ Reisimisvõimalusena loominguine komandeeering lihtsalt vastas teatud inimeste vajadustele.

Teise sellise näitena võib välja tuua Smuuli, kes loominguiliste komandeeeringutega külastas koduse ranna- ja saartemiljöö kõrval ka muid Eestimaa paiku põlevkivikaevandustest Kagu-Eestini, hiljem käis ära Antarktise-ekspeditsioonilgi. Smuuli pärast tekkis parteialgorganisatsioonis isegi probleem, kui arutati kirjanike poliithariduse küsimusi. Semperi sõnadel ei teadvat nemad Smuuli poliitõppusest midagi: „Ta on tihti Tallinnast eemal, loominguilise töö seisukohast on see ühelt poolt muidugi kasulik, kuid kas sm Schmuul nende komandeeeringute ajal ennast poliitiliselt täiendab?“¹⁹¹ Tõesti on protokollide juures tihti märgitud, et koosolekult puudub Smuul, kuna viibib komandeeeringus. Reisimise osas oli oluline, et Kirjanike Liit rahastas reise ka kaugemale, makstes seejuures kinni nii sõidu- kui ööbimisraha ja andes lisaks veel päevaraha. Selle ärakasutamise võimalusest isiklikes huvides oli loomulikult teadlik ka Kirjanike Liidu

---

¹⁸⁷ Eve Annuk. Ilmi Kolla viis kirja..., lk 121.

¹⁸⁸ Samas, lk 123.

¹⁸⁹ Samas.

¹⁹⁰ Ilmi Kolla kiri Irene Jürnale, 1.11.1951. KM EKLA 220-m11-5, l 7.

¹⁹¹ ENKL-i parteialgorganisatsiooni koosoleku protokoll nr 7, 10.09.1949. ERAF 2473-3-3, l 66.

juhatus, kes üritas seda taksitada. Nii lükati 1951. aastal tagasi näiteks Villem Grossi taotlus põhjendusel, et see on „turistliku loomuga“.¹⁹²

Teisena tulebki eelnevaga seotult ka Ilmi Kolla kirjadest selgelt välja loominguliste komanderingute rahaline külg. Ilmi Kolla majanduslikud võimalused olid kolhoosis töötavate vanemate raske olukorra tõttu piiratud, raha pidi ta endale aga ka koju perele saatmiseks teenima ise kas töötades või avaldamiseks luuletusi kirjutades, ja seda juba küllalt noorest east.¹⁹³ Rahasumma, mis Kollale komanderinguks määrati, oli aga igati arvestatav, 700 rubla kahe nädala eest, samas kui ajalehe Säde korrespondendina oli tema kuupalk 790 rubla.¹⁹⁴ Ilmi Kolla oli saanud kulutamiseks tavapärase päevaraha Kirjanike Liidu loominguliste komanderingute puhul, 50 rubla päevas.

Ja viimaks, kuigi sisuliselt oli kirjanikul kohustus loomingulise komanderingu põhjal ka midagi kirjundada, näitab reaalsus, et sel puhul oli pahatihti tegemist pigem väikesemahuliste töödega, kusjuures sellist suundumust soodustasid ka partei- ja kultuurijuhtide antud juhised kogu vaadeldava perioodi vältel: juba 1946. aastal ütles Nikolai Karotamm, loetledes eesti kirjanduse põhipuuduste hulgas veana kaasajateemalise kirjanduse puudumise, et sõjast möödunud vähene aeg polevat seejuures vabanduseks, kuna „ega’s suured romaanid ei ole ainuke kirjanduslik žanr!“¹⁹⁵ Sellist rõhuasetust võis kohata peaaegu iga järjekordse kirjanike kas kolhoosidesse, tööstusesse või mujale suunamise kampaania korral: kirjanikud andku kiiresti teoseid lühižanrides, ka publitsistikat, mis avaldataks ajakirjades. Niisugust suundumust ilmestab ka Ilmi Kolla komanderingu tulemus, milleks oli üks luuletus (vt lisa 4, lk 73). Mõni aeg hiljem, tõsi küll, kirjutas Kolla siiski veel ühe luuletuse kaevuritest, millel ilmselt oli ka seos varasema komanderinguga.

Lisas toodud luuletus ei vastanud ilmselt päris hästi stalinismiaegsetele nõudmistele, kuivõrd kaldus pigem lüürilisse laadi ja oli küll mõningase spetsiifiliste kaevanduselementide ning tööpaatose abil sotsrealistlikumaks kohendatud, kuid ometi jäi

---

¹⁹² Juhatuse koosoleku protokoll, 26.06.1951. ERA R1765-1-73b, l 24. Ilmselt samast taotlusest oli juttu Kirjanike Liidu parteialorganisatsiooni koosolekul, kus Gross rääkis, et kavatseb eeloleval suvel sõita ringreisile vennasvabariikidesse, külastada kommunismi suurehitusi ja avaldada kogumiku reisikirjeldusi. ENKL-i parteialorganisatsiooni lahtise koosoleku protokoll nr 7, 16.04.1951. ERAF 2474-5-1, l 68.

¹⁹³ Eve Annuk. Naised ja kirjanduslugu..., lk 82-83.

¹⁹⁴ Eve Annuk. “Mul on nii palju tahet kirjutada...”, lk 119.

¹⁹⁵ Nikolai Karotamm. Märkmeid kirjanduslikest päevaküsimustest..., lk 978.

kõlama teatud hell, tundeline ja poliitiliselt vähevõitluslik laad, mida Kollale ka toonases kriitikas oli ette heidetud.¹⁹⁶

Veiko Märka on Priit Kajari (kodanikunimega Friedrich Kõll) näitel väitnud, et kui juba sotsrealismi hästi sätestatud reeglite ja juhtnõõride järgmisega toime ei tulnud (kuigi üritati), oleks muul ajal veelgi haledamalt läbi kukunud.¹⁹⁷ Ometi näitavad kirjanike kogemused midagi muud. Oskar Lutsu raskustest selles vallas oli eespool juba juttu. Ka Ilmi Kollale, kes oleks ometi pidanud olema noor ja kohanemisvõimeline autor, liiatigi et ta ise oli vägagi valmis puhtalt saadava tasu nimel võimumeelseid luuletusi kirjutama, polnud sotsrealismi viljelemine kõige lihtsam ülesanne, mida näitab tema vastu suunatud kriitika. Sotsrealismi poolt nõutav reaalsuse moonutamine kindlate ideoloogiliste reeglite põhjal ei pruukinud olla kuigi kerge. Et see moonutamine pidi olema tõsine, näitavad ka Kolla Jõhvist saadetud kirjad.

Kirjanike isiklikes märkmetes ning ametlikes dokumentides kirjutatu kinnitab, et loomingulised komandeeringud sisaldasid endas elemente nii „piitsast“ kui ka „präänikust“. Kampaanialik sunniviisiline suunamine häiris peale Hindi ilmselt mitmeid teisigi kirjanikke. Samuti võib oletada, et sarnaselt Oskar Lutsuga tundsid nii mõnedki autorid, et ilma nende komandeeringuteta võimule sobivat kirjandust produtseerida ei ole võimalik. Ka otsese kontakti puhul oli kirjutamine siiski keeruline, kuivõrd käärid elu ja ideoloogia vahel olid tohutud, võimu nõudmised ideoloogilise puhtuse koha pealt aga üliranged. Kompromisslahenduseks selkohal oli kirjanikule jäetud võimalus (aga sageli isegi nõudmine) kirjutada suhteliselt lühikesi töid, ilma et loomingulist komandeeringut oleks tulemusetuks kuulutatud. Samas võimaldasid komandeeringud kirjanikule siiski nii mõndagi meelepärast: reisimisvõimalust, ligipääsulubasid erinevatele paikadele ning küllalt suuri summasid reisirahaks.

3.2. Loominguliste komandeeringude tulemused kirjanduses

Selle kohta, kuivõrd edukas oli eesti kirjanduse sovetiseerimine, on uurijad andnud erinevaid hinnanguid. Sirje Olesk kasutab stalinismiaegsete kirjanduslike tekstide kohta määratlust „nõukogude kirjandus eesti keeles“, leides, et see ei kujutanud endast midagi

---

¹⁹⁶ Eve Annuk. Naised ja kirjanduslugu..., lk 76.

¹⁹⁷ Veiko Märka. Kala hakkas mädanema südamest..., lk 101.

enamast kui nõukogude diskursuse tõlget eesti keelde.¹⁹⁸ Selle mõtte kohaselt loodi Eestis sotsrealismi juurutamise käigus senisest täielikult lahus seisev uus kirjandus, millele olid omased uus keel ja mütoloogia, kehtestati uus ajalookäsitlus ja toodi sisse uued kangelsed. Maksma pandi poliitilistest vajadustest tulenevad reeglid, kirjandus aga oli nende väliste reeglite all „just niisugune, nagu need reeglid eeldasid ja kujundasid.“¹⁹⁹

Cornelius Hasselblatt seevastu on leidnud, et tõsipuhas sotsialistlik realism piirdus eesti kirjanduses vaid üksikute teostega,²⁰⁰ muudel juhtudel aga olid „sotsialistlikud“ elemendid tekstile mehhaaniliselt ja pinnapealselt juurde lisatud (Aadu Hindi „Tuuline rand“ I, Erni Krusteni „Pekside raamat“) ning isegi sotsrealistlikeks peetavate teoste puhul võib kohati leida puhtast realistlikku kirjeldust (nt Osvald Toominga „Pruuni katku aastail“). Hasselblatt rõhutab vajadust selle aja tekste uuesti ja hoolikalt üle lugeda ning ennustab, et nad „osutuvad mitte ainult vormilt, vaid ka sisult rahvuslikeks.“²⁰¹

Käesoleva töö eesmärgiks on hinnata loominguliste komandeeringute kui sovetiseerimise vahendi tulemuslikkust, hoides silme ees neid ülesandeid, mida nõukogude kirjandus pidi täitma. Ühest küljest oli kirjandus asetatud pelgalt propagandavahendi rolli ning kõik tema omadused olid allutatud sellele vajadusele. Kuid sotsialistliku realismi doktriini sõnastajad plaanisid ühtlasi kujundada uut ja *suurt* nõukogude kirjandust, mis vastaks oma grandioossuselt eesmärkidele ja ideaalidele, mida nende arvates nõukogude ideoloogia endas kandis.²⁰² NSV Liit võistles kõiges Läänega ja seda ka kultuuriliselt. Sotsialistliku realismi vormijatel oli silme ees suur, universaalne ja samas lihtne kirjanduslik vorm, mis vastanuks võimu vajadustele kultuurilise prestiiži seisukohalt. Ka eesti kirjanduse sovetiseerimise tulemusi on võimalik hinnata kahest seisukohast: esiteks, kuivõrd suudeti rakendada kirjandus propaganda teenistusse, ja teiseks, kuivõrd suudeti ellu kutsuda seda suurt, vähemalt nõukogude mõistes väljapaistvat kirjandust, mille eeskujudeks olid nõukogude vene sotsrealistlikud klassikud.

Kirjandusele antud propagandistlikud ülesanded hägustasid piire kirjanduse ja ajakirjanduse vahel. Sotsialistliku realismi raames pidi kirjandus lakkama olemast esteetiline, individuaalne looming oma eripärase keelega, kirjanik pidi muutuma loojast

---

¹⁹⁸ Sirje Olesk. Kontekst kirjanduse tegijana. – Sirje Olesk. Tõdede vankuval müüriil..., lk 27.

¹⁹⁹ Sirje Olesk. Neljakümnendad I., lk 83-84.

²⁰⁰ Cornelius Hasselblatt. The Fairy Tale of Socialism..., lk 227-236.

²⁰¹ Samas, lk 235-236.

²⁰² Katerina Clark. The Soviet Novel..., lk 36.

informaatoriks ning agiteerijaks.²⁰³ Ajakirjandus oli ideoloogia levitamisel teistest valdkondadest operatiivsem, kuna seda sai kontrollida ja suunata igapäevaselt.²⁰⁴ Ka kirjandus lähenes olemuselt ajakirjandusele, et muutuda vahedamaks, kiiremini reageerivaks propagandarelvaks.

Võimupoolne nõudmine operatiivsete ilukirjanduslike lühižanride järele oli intensiivne. Eelpool kirjeldatud parteiotsuste aruteludel, mis peaaegu alati lõppesid kirjanike suunamisega loomingulistele komanderingutele, anti kirjanikele enamasti kaasa ka soovitus kirjutada kiiresti ja lühidalt. Üleskutsed lühivormides kiiresti reageerida kõlasid ka partei ja kirjanduselu liidrite kõnedes. Samal ajal kui Nikolai Karotamm tuletas kirjanikele 1946. aastal meelde, et suured romaanid pole mitte ainus žanr, milles kaasajateemat käsitleda saab,²⁰⁵ soovitas lühivormidele keskenduda ka Semper, tuues omataoliste seas erilisena välja *olukirjelduse*, mida eestis ei olnud seni kasutatud, kuid mille oli „osanud väga eluliseks välja arendada nõukogude kirjandus.“²⁰⁶

Just olukirjeldused omasid tähtsat kohta kolhoosides või mujal komanderingutel käinud kirjanike loomingulistes tulemustes. Lisaks sellele, et seda soosis võim, oli ilmselt ka kirjanikel kergem kirjutada taolisi „publitsistikanuppe“,²⁰⁷ kui keskenduda põhjalikele kaasajateemalistele proosateostele keerulistes kiiresti muutuvates oludes ning võõras sotsrealistlikus vormis. Toonases nõukogude eesti kirjanduses valitses eriti 1950. aastate alguses kaasaja-ainelise proosa defitsiit, selle peamiseks esindajaks oligi olukirjeldus.²⁰⁸

Olukirjelduse puhul oli tegemist omalaadse publitsistika ning ilukirjanduse vahel asuva žanriga, mis sellise asetuse tõttu näis eriti hästi sobivat propagandaeesmärkideks.²⁰⁹ Eestis olukirjelduse analüüsimisega põhjalikumalt tegelenud Juhan Peegel on märkinud, et olukirjelduse puhul on tegemist publitsistlikel eesmärkidel („avaliku arvamuse mobiliseerimine antud momendi kõige aktuaalsemate, kõige teravamate ühiskondlike

---

²⁰³ Samas, lk 183-184.

²⁰⁴ Tiiu Kreegipuu. Nõukogude kultuuripoliitika..., lk 44.

²⁰⁵ Nikolai Karotamm. Märkmeid kirjanduslikest päevaküsimustest..., lk 978.

²⁰⁶ Johannes Semper. Viisaastak ja kirjanikud..., lk 789.

²⁰⁷ Maie Kalda. Vana kaader..., lk 56.

²⁰⁸ Eesti nõukogude kirjandus..., lk 95.

²⁰⁹ Maksim Gorki kui üks nõukogude kirjanduse juhtivaid teoreetikuid selgitas olukirjeldust järgmiselt: olukirjelduse eesmärgiks pidi olema „kultuurilis-revolutsioonilise ehitustöö mitmepalgelise ja kõikjal toimuva protsessi kujutamine, hulkade pöörase töö, rühmade ja üksikisikute kangelasikkuse, töö kujutamine, mis on edukas, hoolimata visadest ja õelatest taksitustest igasuguste loodrite, idiootide, oma kasu tagaajajate saboteerijate, passiivsete ja aktiivsete kahjurite ja igasuguste lurjuste poolt.“ Maksim Gorki. Kirjandusest. Artiklid ja kõned 1928-1935. Tallinn 1948, lk 49.

probleemide ümber, lugejate ... kirglik veenmine teatud suunas“) loodud kirjutisega, mille erilise löövuse pidi tagama tegelikkuses esineva fakti veenvuse ühinemine kunstilise sõna emotsionaalsusega.²¹⁰ Tänapäevane kirjanduslugu hindab olukirjeldust vähem optimistlikult, tutvustades seda kui uut eesti kirjanduses juurutama hakatud spetsiifiliselt nõukogulikku žanri,²¹¹ mis „loovis ebakindlalt faktoloogia ja seda siluva ideoloogia vahel ega osutunud elujõuliseks.“²¹²

Selle nõukogudepärase žanri vohamist stalinismiperioodi eesti kirjanduses võib pidada sihikindla sovetiseerimise üheks tulemuseks. Publiksistika osakaal selle aja ilukirjanduses oli erakordselt suur,²¹³ mis tulenes otseselt kirjanikele esitatud nõudmisest kiiresti reageerida poliitilistele nõudmistele. Kuid olukirjelduse puhul oli kummatigi tegemist vastuolulise žanriga: asudes ajakirjanduse ja ilukirjanduse piirimail, rõhutati tema puhul rohkem kui ülejäänud ilukirjanduses kohustust jääda truuks faktidele, samaaegselt oli ta aga selge propagandažanrina kohustatud tegelikkust ideoloogiliselt moonutama.

Üldjuhul ununesid olukirjeldused ajakirjanduse veergudele ning kadusid kiiresti tähelepanu alt. Erandiks sel puhul olid Egon Ranneti, kes oligi selle žanri üks peamisi viljelejaid, mahukad olukirjeldused või ka nn dokumentaaljutustused. Kaks tema olukirjeldust ilmusid eraldi raamatuna, „Seltsimehed Torist“ (ilmus raamatuna 1953) kajastas Tori hobusekasvanduse tegevust ning „Tugevate tee“ (raamatuna 1954) elu Udeva sovhoosis, neist eriti viimane arenes lausa romaani mõõtmetesse. Mõlemas paigas oli Rannet olnud loomingulisel komandeeringul pikemat aega ning mõlemad kirjutised võeti esialgu vastu suure entusiasmiga kui teosed, millest oli tunda „tõelist elu hingust“, kiideti Ranneti kohalike olude tundmist, süvenemist reaalsesse elulisse materjali ja teravate konfliktide esiletoomist.²¹⁴

Esialgsetele kiidusõnadele järgnesid aga paraku skandaalid, kui selgus, et suur hulk mõlemas teoses kujutatud konfliktidest olid siiski kirjaniku fantaasia. Olukirjelduses „Seltsimehed Torist“ oli Rannet idealiseerinud hobusekasvanduse uut direktorit Martin Pärna ja maha teinud endist, 1951. aastal surnud teadlast Mihkel Ilmjärve, kes Ranneti

---

²¹⁰ Juhan Peegel. Olukirjeldus kui žanr. – Looming 1960/8, lk 1242-1243.

²¹¹ Võõrast päritolu näitas seegi, et eestikeelne žanrinimetus varieerus esialgu (olukirjeldus, olustikujutt jne), selle kõrval kasutati aga sageli ka vene keelest üle võetud sõna *otšerk*, vastava žanri viljeleja kohta aga sõna *otšerkist*.

²¹² Eesti kirjanduslugu..., lk 382.

²¹³ Eesti nõukogude kirjandus..., lk 67.

²¹⁴ ENKL-i parteialorganisatsiooni koosoleku protokoll, 18.12.1953. ERAF 2473-11-1, l 73-74.

käsitluse järgi oli kammitsetud kodanlikest iganditest. Lähemal uurimisel olid aga ilmnunud mitmed häirivad asjaolud: Pärn oli oma teadustöös plagieerinud Ilmjärve uurimust ning juhtinud hobusekasvandust ebapädevalt, samas autoritaarselt endavastast kriitikat mahasurudes. Sellest kõneles ministri käskkiri, millega muu hulgas pandi Kirjanike Liidu juhatusele kohustus arutada Egon Ranneti „pealiskaudset suhtumist materjali kogumisse olukirjelduse jaoks.“²¹⁵

Sarnane saatus tabas faktide moonutamise tõttu ka „Tugevate tee“ 4. ja 5. osa. Raamatu esimesed kaks osa jäid kriitika alt välja, kuna kujutasid minevikusündmusi, jõudes välja aastani 1944. Kolmas osa, mis jõudis 1947. aastani, tekitas juba küsimusi ning täiesti kaasaegsed neljas ning viies osa olidki kogu tüli peapõhjuseks. Rannetile pandi süüks, et ta oli tegelikkust pealiskaudselt tundma õppinud ning hinnanud fakte subjektiivselt oma teose vajadustest lähtuvalt, Lembit Remmelgas oma ettekandes märkis, et Rannet „võttis ühtedelt miinused ja teistelt plussid, ning joonistas mingi värvipimedusega ühelt poolt ainult negatiivsed kujud, kes on mustad kui kuradid ja teiselt poolt ainult positiivsed kujud, kes on valged kui inglid. Nii on tal Udeva sovhoosi halvad töötajad kõik lausa kahjurid.“²¹⁶

Mõeldes sotsrealistlikule kirjandusmeetodile, oligi Rannet teinud just seda, mida ilukirjanduses tegema pidi, mis oli ka esmase kiitva kriitika põhjuseks. Probleem tekkis sellest, et antud juhul serveeris Rannet oma raamatute tegelasi ja sündmustikku eheda tõena, mida eeldas dokumentaaljutustuse žanr, see aga tähendas otseseid ja tõsiseid süüdistusi konkreetsete inimeste vastu. Selles küsimuses oli Kirjanike Liit sunnitud korraldama avaliku koosoleku, millest registreerimislehe andmeil võttis osa 75 inimest, sealhulgas lisaks kirjanikele Sovhooside ministeeriumi, Kultuuriministeeriumi ning ENSV Ministrite Nõukogu esindajad, kohal olid ka Udeva sovhoosi partiorganisatsiooni sekretär, direktor ning mitmed teised raamatus kujutatud töötajad, samuti erinevate ajalehtede ja ajakirjade esindajad.²¹⁷ Eelnevalt oli saadetud teose käsikirjad tutvumiseks nii sovhooside ministeeriumile²¹⁸ kui ka EKP KK teaduse ja kultuuri osakonnale.²¹⁹ Kirjanike Liidu poolt

²¹⁵ ENSV põllumajanduse ja varumise ministri käskkiri nr 536, 10.11.1953. ERA R1765-1-114, l 193-195.

²¹⁶ ENKL-i parteialgorganisatsiooni koosoleku protokoll, 18.12.1953. ERAF 2473-11-1, l 74.

²¹⁷ Egon Ranneti „Tugevate tee“ arutluskoosolekust osavõtjate registreerimisleht, 4.11.1953. ERA R1765-1-114, l 35-37.

²¹⁸ ENKL-i juhatuse sekretäri Lembit Remmelga kiri ENSV Sovhooside ministeeriumi sm Klementile, 14.10.1953. ERA R1765-1-114, l 34.

²¹⁹ ENKL-i juhatuse sekretäri Lembit Remmelga kiri sm Inti'le, 13.10.1953. Samas, l 32.

oli kirjanik Uno Laht saadetud uue loomingulise komanderinguga Udeva sovhoosi, kontrollima Ranneti loomingulise komanderingu põhjal sündinud teose tõlevastavust.²²⁰

Enamik loominguliste komanderingute põhjal sündinud olukirjeldusi ei omandanud taolist mahtu ega kõlapinda nagu Ranneti teosed. Et sellistele väikestele vormidele veidi väärikamat ilmet anda, koondati neid aeg-ajalt koguteostesse. 1952. aastal ilmus näiteks koguteos 1951. aastal kommunismi suurehituste juures komanderingul käinud kirjanike luuletustest ja olukirjeldustest, 1949. aastal kollektiviseerimiskampaania haripunktis anti välja kolhoositeemaline kogumik „Uued sihid“.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et väikevormide osas õnnestus nõukogude võimul muuta eesti kirjandus publitsistlikuks propagandalasundiks, mis aja jooksul suuremalt jaolt käibelt kadus. Lühivormilise propagandakirjanduse tootmisel oli loomingulistel komanderingutel kahtlemata oma roll, võimaldades kirjanikel jooksvalt muutuvate oludega tutvuda, et siis kiiresti ja pidevalt täita ajalehti ja ajakirju luuletuste, novellide ja olukirjeldustega. Et aga lisaks sellele oli nõukogude režiimil silme ees ka vajadus luua suurt kirjandust, mis annaks tunnistust Nõukogude Liidu õitsvast kultuurielust, oli vaja midagi enamat.

Suuremate teoste näol jäi kaasajatemaatika sel perioodil praktiliselt kujutamata. Avaldus kummaline ja mõneti silmakirjalik suundumus teatud kampaania alguses nõuda kiiret reageerimist lühivormides, seejärel saavutustest kokkuvõtteid tehes aga heita ette suuremate teoste puudumist. Ka Pärt Lias oma uurimuses märgib, et esialgu pöörduiti kaasaja probleemide poole veel võrdlemisi arglikult ja eranditult publitsistlikes vormides.²²¹ Ka veel 1950. aastate teisel poolel ei ilmunud ühtki kaasajaainelist romaani, mis oma kandvuse poolest olnuks võrreldav Aadu Hindi „Tuulise ranna“ kahe esimese osaga, Erni Krusteni „Noorte südame“ või Rudolf Sirge „Maa ja rahvaga,“ mis kõik olid pöördunud mineviku poole.²²² Madalseis oli laiem, tabades kogu proosat ning eriti romaani. Eestis ilmus vahemikus 1945-1953 kokku vaid seitse romaani, paguluses samal ajal umbes kuuskümmend.²²³

Selle põhjuseks oli ühelt poolt kirjanikkonna kokkukuivamine kümnendivahetuse repressioonide tagajärjel, mitmed kirjanikud vaikisid ka omal algatusel. Neile, kes

---

²²⁰ ENKL-i juhatuse koosoleku protokoll nr 15, 16.10.1953. ERA R1765-1-113a, l 118.

²²¹ Pärt Lias. Eesti nõukogude romaan..., lk 75.

²²² Samas.

²²³ Eesti kirjanduslugu..., lk 382.

kirjutasid, oli aga kirjutamine vaatamata mitmetele stiimulitele siiski väga keeruline protsess. Eriti ebasoodus oli situatsioon just põhjalikumate teoste loomiseks. Oletades näiteks, et kirjanik oli 1946. aastal asunud kirjutama teost maareformist, oli see hiljemalt 1948. aasta alguseks juba vananenud. 1947. aasta juulis oli kirjanikel veel Aleksander Aule sõnade kohaselt keelatud kolhoose mainida, 1948. aastal oli see teema kohustuslik. Nii toob Maie Kalda näiteks, et Hugo Raudsepa maareformi ümber keerleva komöödia „Tillereinu peremehed“ käsikiri oli ladumisele antud 24. novembril 1947, esimene kolhoos asutati Valjala vallas augustis 1947, ja 1948. aasta kevadel, kui „Tillereinu peremehed“ ilmus, oli Eestis 58 kolhoosi.²²⁴ Et „mineviku“ all mõisteti sel ajal ka paari aasta tagust elu, oli selge, et kaasaja-ainelistele pikematele teostele keskendumise tegid riskantseks kiiresti muutuvad ja ennustamatud arengud ühiskonnas.

Sellele lisandus kirjanduses valitsev üleüldine kampaanialikkus, mida iseloomustas teatud teemade propageerimine hooti. 1954. aastal juba veidi muutunud poliitilistes oludes tegi Kirjanike Liidu juhatuse esimehe asetäitja Paul Rummo niisugusele kampaanialikkusele teravaid etteheiteid. „Kuna meil eranditult kõikides kirjandusliikides, kõikides žanrites valitseb heade algupäraste uudisteoste põud, siis hoiduda kirjanikku tema käsiloleva või kavatsatud töö häirimisest, tema mõjutamisest teemat või žanri vahetada. Kirjaniku töö hindamise ainsaks kriteeriumiks jäägu kommunistliku kasvatuses põhimõtteid eredalt propageeriv viljakas looming, ükskõik mis teemal või žanris see ka ei oleks.“²²⁵

Nõukogude Liidus oli olnud kollektiviseerimise ja industrialiseerimise saatjaks vastavat tüüpi nn tootmisromaan. Eesti kohta võib öelda, et taoline romaan sisuliselt puudus. „Eesti nõukogude kirjanduses“ hinnatakse Osvald Toominga romaani „Roheline kuld“ (1950) esimeseks katseks käsitleda romaanivormis otsese kaasaja probleeme. Omaaegne kriitika seostas seda raamatut stalinistliku looduse ümberkujundamise plaaniga, raamat tõstis fookusesse metsa ja laiemalt loodusega seotud probleemid.²²⁶ Vastuvõtt oli soodus ning romaani plaaniti esitada isegi Stalini preemia kandidaadiks.²²⁷ Sellele teosele tõmbas stalinismikontekstis kriipsu peale partei poliitiline jäikus. 1951. aasta 13. jaanuaril valiti

---

²²⁴ Maie Kalda. Vana kaader..., lk 61.

²²⁵ Lisa 1 ENKL-i juhatuse koosoleku protokoll nr 3 juurde, Paul Rummo „Kirjanike käesoleva aasta tööplaanidest“, 15.02.1954. ERA R1765-1-137b, l 61.

²²⁶ Eesti nõukogude kirjandus, lk 292.

²²⁷ ENKL-i juhatuse koosoleku protokoll nr 7, 9.12.1950. ERA R1765-1-54b, l 31.

Tooming parteialorganisatsiooni juhiks,²²⁸ kuu aja möödudes tuli aga välja Toominga kirjanduslik tegevus Saksa okupatsiooni ajal, mida see partei eest seni varjanud oli, ning selle valguses leiti, et Tooming tuleb parteist välja heita.²²⁹ Mõni aeg hiljem ta arreteeriti ning „Rohelist kulda“ toodi edaspidi välja vaid negatiivse näitena.

Kuivõrd ka esimesed suuremad proosavormis teosed aastaist 1945-1947 (Luts, Krusten, Roht) tunnistati ebasobivaiks, arvestatigi 1953. aastal kokkuvõtteid tehes esimese nõukoguliku romaanina eesti kirjanduses 1951. aastal ilmunud Aadu Hindi „Tuulise ranna“ esimest osa,²³⁰ mis tuli aga nõuetele vastamiseks tuntavalt ümber teha, s.o viieteistkümnele peatükile lisandus kümme, mistõttu raamat ilmus uues trükis 1952. aastal.²³¹ Selle romaani ning tema 1953. aastal ilmunud teise osa kirjutamiseks käis Hint küll korduvalt ka loomingulisel komanderingul, külastades nii rannapiirkondi kui ka arhiive ja muuseume, kuid tegemist polnud kaasaja-teemalise romaaniga, selle tegevus jäi 20. sajandi algusesse ning kuulus loomult rannakirjanduse hulka, ka „Eesti kirjanduslugu“ on märkinud Hindi romaani seotust varasema eesti kirjandustraditsiooniga.²³²

Teine olulisem komanderinguskäija Smuul jõudis 1950. aastate esimesel poolel küll ka kaasaega käsitlev segažanrilise proosaraamatuni, milleks olid „Kirjad Sõgedate külast“ (ilmus Loomingus 1951-1955, raamatuna 1955), mis aga taaskord keskendus rannatemaatikale. Siinkohal tuleb uuesti märkida, et kolmandal kohal loominguliste komanderingute sihtkohtade sageduse poolest olid just saared ning rannik. Samas ei toimunud kirjanike suunamiseks meretemaatika juurde kunagi ühtegi kampaaniat, nagu see oli omane kolhoosidele või tööstusele puhul. Seda teemat puudutati Kirjanike Liidu koosolekutel üldse harva. 1947. aastal, kui Aleksander Aule oli parteialorganisatsiooni koosolekul kirjanikele nõu andmas selle kohta, millest ja kuidas sobib kirjutada, tõstatas kirjanik Amurski küsimuse, kas Eestile omaseid kalurikolhoose üldse saab kirjanduses propageerida, mille peale too vastas, et põhimõtteliselt kindlasti saab.²³³ Hiljem võttis selle

---

²²⁸ ENKL-i parteialorganisatsiooni koosoleku protokoll nr 1, 13.01.1951. ERAF 2473-5-1, l 20

²²⁹ ENKL-i parteialorganisatsiooni koosoleku protokoll nr 4, 25.02.1951. Samas, l 49.

²³⁰ Juhan Schmuul. Eesti nõukogude kirjanduse olukorrast..., lk 1432.

²³¹ Põhjalikumalt on nende muudatuste ja täienduste olemust valgustanud Cornelius Hasselblatt, kes on leidnud, et juurdelisatud peatükid on romaani üldisest struktuurist niivõrd lahus, et neist võiks moodustada eraldi romaani. Vt Cornelius Hasselblatt. Stalini pikk vari üle tuulise ranna. Aadu Hindi „Tuulise ranna“ kohandamine/kohandamine meie päevadeni. – Kohanevad tekstid. Virve Sarapik, Maie Kalda (koost). Tartu 2005, lk 271-284.

²³² Eesti kirjanduslugu..., lk 389.

²³³ ENKL-i parteialorganisatsiooni protokoll nr 21, 10.09.1947, ERAF 2473-1-2, l 49.

teema üles veel Hint. Kui algorganisatsioonis 1949. aastal käsitleti aruannet „Kirjanikud ja kollektiviseerimise teema“, siis rõhutas Hint sel koosolekul igati kalurikolhooside tähtsust ning nõudis, et koosoleku resolutsiooni lisataks loetelu ka õnnestunud kirjandusest kalurikolhooside alal, mida ka tehti.²³⁴

Niisugust ilma suunamata toimunud liikumist rannikule ja saartele, millele ka kõrgemalt poolt otseselt vastu ei astunud, võib pidada teatud kohaliku omapära väljenduseks muidu ühetaolisuse ja unifitseerimise poole pürgivas süsteemis. Ühel korral 1952. aastal kõlasid Kirjanike Liidu parteialorganisatsiooni koosolekul järjekordset viisaastakuplaani arutades protokollki järgi küll järgmised sõnad: „[Mart] Raud märkis õigesti, et on vaja tähelepanu osutada suunamisele. Suunamist pole peaaegu olnud. Kuhu suunatakse tähelepanu? Kihnu saarele. See saar ei kannu meie majandust. Kuhu jääb tööstus, sovhoosid?“ Kuid et nende sõnade lausujaks oli üks peamisi rannatemaatikale orienteeritud kirjanikke Smuul, ehkki samas isikus oli tegemist ka Kirjanike Liidu aseesimehega, võib oletada, et selline väljaütlemine oli pigem vormitaitmine.²³⁵

Mitmed autorid on viidanud rannakirjanduse eriseisundile stalinismiaegse kirjanduse kontekstis, selle mõnevõrra vabamale ja loomulikumale olemusele, kuna rannatemaatika osas puudusid eeskujud ning seetõttu ka kindlad nõuded ja piirangud nõukogude vene kirjanduses.²³⁶ Nii toob Veiko Märka Smuuli ja Hindi ranna-aineliste teoste puhul esile nendes esinevat nii realistlikumat sündmustikku kui ka isikupärasemat stiili, Cornelius Hasselblatt leiab, et vähemalt romaani algversioonis ei olnud Hindi „Tuulise ranna“ esimese osa puhul üldse tegemist sotsrealistliku kirjandusega.²³⁷ Seejuures võib ka veel märkida, et ühed kõige sagedasemad loominguliste komanderingute kasutajad olidki just rannakirjanikud: Smuul, Hint, aktiivselt külastasid neid piirkondi ka Sikemäe ning vene kirjanik Amurski. Seega võimaldasid loomingulised komanderingud range suunamise kõrval ka teatud kohaliku eripära väljendus.

Loominguliste komanderingute osa suuremate teoste kujunemisel ei olnud siiski määrav. Kui vaadelda, kuidas sündisid olulisemad proosateosed, siis loomingulistel komanderingutel võis küll olla mõnevõrra abistav ja toetav funktsioon, romaanide

---

²³⁴ ENKL-i parteialorganisatsiooni lahtine koosolek ja selle resolutsioon 29.06.1949. ERAF 2473-3-3, l 47-52.

²³⁵ ENKL-i parteialorganisatsiooni protokoll nr 12, 8.09.1952. ERAF 2473-6-2, l 99.

²³⁶ Veiko Märka. Kala hakkas mädanema südamest..., lk 106.

²³⁷ Cornelius Hasselblatt. The Fairy Tale of Socialism..., lk 233.

kirjutamise tegelikuks aluseks oli aga ikkagi isiklik sügavam side, nii Hint kui Smuul olid pärit saartelt, Toominga puhul on samuti rõhutatud tema kodu ja põlvnemise kaudu tekkinud sügavamaid eeldusi just metsa kujutamiseks.²³⁸ Komandeeringutest võis olla slliste teoste loomisel tuge kahes mõttes. Esiteks võimaldas see liikumist, makstes kinni kirjaniku sõite ning lubades tal koguda materjali. Kuid sellest vähem oluline pole ilmselt ka teine aspekt: komandeering võimaldas kirjanikul olla eemal Tallinnast ja Kirjanike Liidust. Eelpool toodud juhtum, kus Smuulile heideti ette pidevat komandeeringutes viibimist, mille tõttu ei saavat kontrollida tema poliitilist õpet, on selles mõttes tähenduslik.

Ühe põhjusena, miks kirjanike loomingulised saavutused olid nii kesised, võib nimetada ka toonase võimu katset kirjanikke kontrollida neid võimalikult tugevalt nõukogulike institutsioonide külge sidudes, täites nende päeva kõikvõimalike koosolekute, nõupidamiste, arutelude, esinemiste ja muude kohustustega. Paul Rummo oma juba eespool mainitud ettekandes pööras sellelegi probleemile tähelepanu: „On kujunenud hoopis pentsik olukord: meil saavad enam-vähem pidevalt loomingulisele tööle anduda need kirjanikud, kellel närvihäirete või muude vigade tõttu arstid on keelanud koosolekud ja muud askeldused.“²³⁹ Rummo tegi ka konkreetsed ettepanekud sellealase mõttevahetuse algatamiseks: näiteks soovitas ta Kirjanike Liidu juhatusel ja teistel juhtivatel asutustel anda kirjanikele ainult niisuguseid ülesandeid, mille täitmine eeldas nimelt kirjaniku tööd, korraldada Kirjanike Liidu juhatuse ja seksioonide üritused nii, et neist ei oleks tarvis rohkem osa võtta kui kaks-kolm korda kuus jne.²⁴⁰

Ilmselt polnud tegemist tühja kurtmisega, mida näitab seegi, et ühed kõige viljakamad autorid (Hint, Smuul) olid ühtlasi ka need, kes kõige sagedamini komandeeringus käisid. Ilmselt oli Kirjanike Liidu kaudu teostatav kontroll kirjanike üle nii tugev, et kirjutamise huvides oli tõepoolest vaja pääseda mitte ainult kolhooside, tööstuse või ranniku ligi, vaid ka pääseda eemale võimu kontrollmehhanismist, milleks loominguline komandeering pakkus omamoodi võimalust.

---

²³⁸ Eesti nõukogude kirjandus..., lk 292.

²³⁹ Lisa 1 ENKL-i juhatuse koosoleku protokoll nr 3 juurde, Paul Rummo „Kirjanike käesoleva aasta tööplaanidest“, 15.02.1954. ERA R1765-1-137b, l 59.

²⁴⁰ Samas, l 60.

Kokkuvõte

Kõiki kirjanduselu valdkondi tabasid sovetiseerimise käigus radikaalsed muutused: lisaks Läände põgenenud autoritele represseeriti ja tõrjuti kirjandusest kõrvale ka paljud kodumaale jäänud, mitmed kirjanikud valisid ise vaikimise. Sõjale järgnenud kümne aasta jooksul vahetus välja peaaegu kogu kirjanikkond, esile tõusnud uued ning üksikud vanast ajast jäänud kirjanikud koondati kommunistliku partei poolt kontrollitavasse Eesti Nõukogude Kirjanike Liitu, mille kaudu hakati suunama kirjanikke ja nende loomingut võimu vajadustest lähtuvalt. Lõigati läbi senised kirjandustraditsioonid, nende asemel toodi sisse Nõukogude Liidus valitsenud ametlik kirjandusmeetod sotsialistlik realism, millel puudusid seosed senise eesti kirjandusega.

Sotsialistliku realismi juurutamise nime all toimus kirjanduse muutmine propagandarelvaks. Stalinismiperiood oli radikaalsete muutuste aeg kõigis eluvaldkondades. Et viia inimesteni võimupoolset nägemust neist muutustest, pidi ka kirjandus olema väga tugevalt orienteeritud kaasajateemadele. Ühiskonnas toimuva kajastamine pidi ühtima partei hetkevajadustega, selleks aga tuli kirjandust ka pidevalt suunata. Kirjanike Liidus kui kirjanikke kõige otsesemalt kontrollivas organisatsioonis oldi seetõttu kohustatud pidevalt arutama viimaseid partei otsuseid näiteks põllumajandusest või tööstusest, mõnelgi juhul käisid kõrgemad parteitegelased ka ise Kirjanike Liidu koosolekutel kohal, täpsustades kirjanike ülesandeid ning andes juhiseid, kuidas üht või teist küsimust kujutada.

Kõige sagedasemaks selliseks käsitletud valdkonnaks oli põllumajandus ja kollektiviseerimine. Kirjanike Liidu juhatuse ja parteialgorganisatsiooni koosolekute protokollide põhjal saab küllaltki edukalt silme ette pildi ka muutustest põllumajanduspoliitikas, kuna seal arutati pidevalt EK(b)P KK otsuseid põllumajanduse kohta. 1947. aasta kevadel võeti küll Moskvast vastu salajane otsus Baltikumi kollektiviseerimisest, kuid esialgu püüti maainimesi mitte hirmutada mõttega massilisest sundkollektiviseerimisest. Algse plaani kohaselt pidi kolhoosid rajatama talunikele avaldatud majandusliku surve abil, luues eeskujuks mõned näidiskolhoosid. Kirjanike Liidu parteialgorganisatsiooni koosolekul manitseti seetõttu ka kirjanikke hoiduma intensiivsest kolhoositeemalisest propagandast. Et selline taktika põllumajanduse ümberkujundamiseks

kukkus läbi ja oodatud „vabatahtlik“ kolhooside rajamine jäi ära, intensiivistus propaganda. Selle märgiks on, et 1948. aastal arutati Kirjanike Liidus partei otsuste valgusel kollektiviseerimisküsimusi juba õige mitmel korral. Propaganda ning majanduslike meetmete tulemused jäid siiski allapoole arvestust, mistõttu 1949. aasta märtsis viidi läbi peamiselt maainimesi puudutanud massiküüditamine. Samal aastal jõudsid haripunkti ka põllumajandusteemalised arutelud Kirjanike Liidus, kirjanikke suunati üha tugevamalt propageerima kolhoose. Pärast seda kui uue küüditamise hirmus kollektiviseerimine lõpuks läbi suudeti viia, muutus teema käsitlemine ka Kirjanike Liidus vähem aktiivseks, jäädes siiski edaspidigi päevakorra.

Kollektiviseerimise kõrval oli Nõukogude Liidu üheks põhiliseks eesmärgiks kiire industrialiseerimine, seepärast oli teine kõige olulisem teema ka kirjaniku jaoks tööstus – tehased, kaevandused, suurehitused. Nii tööstus kui kolhoosid olid aga eesti kirjanike jaoks seni suhteliselt tundmatud valdkonnad. Maaeluga olid küll paljud kirjanikud päritolu tõttu tuttavad, kuid uus kolhoosikord lõhkus senise korralduse maal, mistõttu vanadest kogemustest ei piisanud ei uue, nõukoguliku maaelu kujutamiseks kirjanduses. Tööstusega oli kirjanike kokkupuude veelgi põgusam, omal käel olid Eesti vabariigi ajal tehaste või kaevandustega tutvumas käinud vaid üksikud kirjanikud. Et saada kirjanikelt pidevalt ja operatiivselt kirjutisi nendel teemadel, tuli neile anda võimalus isiklikult tutvuda maaelu ja tööstusega.

Sellise tutvumise vormina kujunesid välja loomingulised komandeeringud. Kõrvuti nõudmisega kajastada partei otsustes kajastatud teemasid, pandi kirjanikele kohustuseks, et nad käiksid loomingulistel komandeeringutel, n-ö *nõukogude tegelikkusega tutvumas*. Loominguliste komandeeringute jaoks oli Kirjanike Liidu eelarves ette nähtud suuremad summad kui ühegi teise loomingulise tegevus toetamise vormi jaoks, ka kirjaniku seisukohalt olid komandeeringutega kaasas käivad päevarahad igati soliidseid. Vastutasuks pidid kirjanikud nähtut kiiresti ja ideoloogiliselt korrektselt inimesteni vahendama.

Loomingulised komandeeringud muutusid kiiresti tavapäraseks osaks toonasest loomeprotsessist, kirjanikud esitasid tavaliselt komandeeringute saamiseks rohkem avaldusi kui neid rahuldada jõuti, pakkudes omalt poolt võimule sobivaid kirjutisi. Kõige sagedamini käidi neis kohtades, kuhu võimu poliitika kirjanikke suunas, see on maal ja tööstusobjektidel. Kuid kohaliku eripära väljendusena külastati väga sageli ka rannikut ja

saari. Selle järgi, kuidas toimus kirjanike aktiivne suunamine komanderingutele, oli tegemist võimu sunnimehhanismiga. Kuid et neis komanderingutes oli ka mõndagi kirjaniku jaoks ahvatlevat, näitab see, et sooviavaldusi oli palju ning et liikuda oli võimalik mujalegi kui ainult ettenäidatud suundades.

See, et kirjanikel ei olnud seni kontakti näiteks tööstusega, ei tulenenud mitte nende huvipuudusest selle teema suhtes. Seda näitavad kirjanike positiivsed reageeringud 1938. aastal tööstusesse korraldatud ringreisile, kus enamikul kirjanikest tekkis esmakordne kontakt sellise valdkonnaga. Kaevandused, tehased ja muud tööstusobjektid olid suletud piirkonnad, kuhu tavainimesel oli raske pääseda. Seega avardas nõukogude võim selles osas oluliselt kirjanike liikumisruumi. Loomingulise komanderinguga pääsesid kirjanikud kergemini ligi muudelegi paikadele, näites oli ka rannikule ja saartele nende piiritsooni kuulumise tõttu raske ligi pääseda. Väheolulised polnud ka kinnimakstud reisirid kaugemale Nõukogude Liitu. Taolised sõidud võimaldasid aga ka lihtsalt eemalolemist Kirjanike Liidu haardest, selle pidevatest koosolekutest, aruannetest, seminaridest, poliitõppe kontrollimisest jne.

Kirjandust suunati teatud teemade juurde kampaania korras, eesmärgiga vastavasisulist propagandistlikku kirjandust kiiresti lugejateni toimetada. Ka Kirjanike Liidu koosolekutel rõhutati seetõttu sageli, et kirjanikud peaksid kasutama võimalikult palju lühivorme, mida saaks avaldada ajakirjanduses, et tagada selle jõudmine võimalikult suure hulga inimesteni võimalikult kiiresti. Seega pidi kirjanik arvestama küll loominguulise komanderinguga kaasneva kohustusega kirjutada, kuid tulemus ei pidanud olema mahukas.

Stalinismiperioodi eesti kirjandust iseloomustaski see, et enamasti keskenduti lühivormidele, suuremad teosed ja eriti proosa jäid aga kiduma, kuna sageli muutuvate nõudmistega tõttu oligi raske keskenduda pikemalt ühele temale. Mahukama proosa sündi tõkestas ka see, et paljud vanema põlvkonna prosaistid tõrjuti kirjandusest kõrvale või nad ei suutnud uute nõudmistega piisavalt kiiresti kohaneda. Võim soovis kiiret propagandistlikku kirjandust ja ka kirjanikel oli seda lihtsam kirjutada kui suuri romaane. Seepärast oli üheks kirjanduse sovetiseerimise tulemuseks, et hakkasid prevaleerima lühivormid. Proosavallas omandasid suure rolli nõukogude päritoluga olukirjelduse žanris kirjutatud lühikesed päevakajalised poolpublitsistlikud kirjutised, mis ei omanud püsivamat tähendust. Ka loominguuliste komanderingute põhjal kirjutati sageli just novelle, luuletusi,

olukirjeldusi. Põhjalikumate teoste sünd (Osvald Toominga „Roheline kuld“, Smuuli „Kirjad Sõgedate külast“) oli harv ning seotud siiski pigem kirjanike isikliku tausta kui lühiajaliste komandeeringutega, mis küll olid teoste loomisel ilmselt praktiliseks abiks.

Kuigi autoritele pakuti ka positiivseid stiimuleid, oli toonane kirjanduskeskkond niivõrd ebastabiilne ja niivõrd närviliselt kontrollitud, et isegi neil, kes oluaks nõus ja võimelised looma põhjalikumat sotsrealistlikku kirjandust, oli loominguline tegevus pärsitud. Eesti kirjanduselu jõuline sovetiseerimine ei toonud kaasa mõjukat ja mahukat sotsrealistlikku kirjandust. Kuid et senised hinnangud kirjanduse sovetiseerimise edukusele on olnud küllalt lahkuminevad, tuleb edaspidi senisest rohkem pöörduda toonase kirjandusliku loomingu sisulise analüüsimise poole.

Summary

THE SOVIETIZATION OF LITERATURE IN ESTONIAN SSR 1944-1954 ON THE EXAMPLE OF CREATIVE TRIPS.

During the Second World War Estonia became attached to the Soviet Union. This brought along a large-scale transformation in every sphere of life, the purpose of which was to adjust newly acquired territory to the Soviet model, a practice called sovietization. Alongside with the political, economical and social changes the cultural field also had to be rearranged, mostly because it was seen as means to affect people's attitudes toward the new regime.

This paper focuses on sovietization of literature in Estonia during the decade after the war, the Stalinist era, using the creative trips of writers as an example. The purpose of a creative trip (*творческая командировка*) was to give the writer a chance to get to know the collective farms and industry. Writers were to stay there for a while, usually for one to two weeks up to a month, make observations and afterwards use this material in their creative work. In principle, it was an attempt to direct literature towards covering the subjects that were important to authorities, like collectivization and industrialization. It was not the idea that the writer should pass on directly what he or she had seen. Creative trips were meant for the writer to become acquainted with the specific environment, the work and life of the people there, but the actual depiction of the reality had to follow the rules of Soviet ideology.

The first chapter of this paper gives an overview of the sovietization of Estonian literature to explain, which aspects of the Soviet ideology made it necessary to organize creative trips. The radical reorganization carried out in the Estonian literary field affected all the aspects of literature. Many talented writers had left to the West during the war. Not few of those who stayed either were forced to stop writing or Page: 64 did it voluntarily. Even those who had the will to meet the new demands did not always succeed. At the beginning of 1950s, most of the active writers had started their career after the war.

Estonian literature became controlled by a system of various institutions. The closest to the writers was the Estonian Soviet Writer's Union, but the government institutions and officials of censorship also had their important share in supervising the writers. The ultimate decision-maker in all cases was the Communist Party. By means of these institutions the official method of Soviet literature, the Socialist Realism was brought into Estonian literature. This doctrine was designed to meet the political needs in literature that is to say to turn literature into propaganda and the writer into propagandist. With propagandistic obligations came also the need to reflect the most current issues of present day in the literature. Two of the most important features of the Soviet regime were collectivization and industrialization, thus the literature had to turn to these subjects. In order to do that, the writer had to have access to these fields, which is why the arranging of creative trips came into the agenda.

The second chapter concentrates on the arrangement of these trips, on how they were put into practice by the Communist Party controlled Estonian Soviet Writer's Union. The archive documents of the Union of Writers show constant pressure on writers to use the creative trips as their method of work. This pressure usually accompanied a certain Party decision on agriculture, economy or even sports that were often compulsory to discuss in the Union of Writers. During these discussions it was frequently decided that the writers should visit the collective farms, factories or other places, depending on the specific Party decision. The writers were constantly kept posted up in the matter of the current political needs of the Party. The most intensive pressure was put on agricultural subjects. One can follow the progress of the Communist Party politics in the case of collectivization just by observing the protocols of the meetings held in the Union of Writers. The pressure on writers to observe and depict the life of collective farms grew especially strong during the speeding up of the collectivization process in 1949.

The third chapter deals with this practice from the writer's point of view and with its results in literature. Though put into practice forcibly, the active use of creative trips shows that nevertheless they had something to offer to the writer. These trips were on the one hand a necessity, as it really was difficult to depict matters like collective farms or industry without any contact. The creative trips enabled writer access to places that tended to be closed for visitation, like factories and mines. They also covered travel costs not only

within the limits of Estonian SSR but the whole Soviet Union. In addition, the daily allowance paid by the Union of Writers was quite high, 50 rubles per day. That meant about 1500 rubles for a usual one month long trip when the average salary in industry was in 1950, for example, 714 rubles per month and in education, science and culture 691 rubles a month. And finally, the writings that the writers were expected to produce, were mostly short pieces like poems, short stories or publicistical material. The reason for this was the demand that the literature should react as fast as possible to the changes in political tendencies.

This requirement had its impact on the results of sovietization in literature in general. One can distinguish two basic goals of Soviet literature, although they were fundamentally seen as inseparable. The first one was to create massive propaganda to influence people, and the second one in the same time was to establish *great* literature, one that could show the superiority of the Soviet system in cultural field, as the Soviet regime saw itself as constantly competing with all other political systems. The creative trips of writers had a large influence on creating propagandist literature. The nature of such literature was in many ways journalistic, as it had to reflect the most recent issues of the day. The call for writers to go the creative trips was nearly always followed by the request of short, quickly-written pieces of literature. One can guess that it was also easier for the writers to follow the specific rules of Socialist Realism in short forms of writing, as for at that time there was always a high risk for the written piece to be found unacceptable by criticism.

The creation of literature of permanent value was on the other hand less successful. The forms of writing like novels that called for longer period of work and sophisticated composition almost disappeared during the post-war decade. During the years of 1945-53 only seven novels were published in Soviet Estonia. It is especially hard to find a novel that would actually deal with the present-day matters as the authorities demanded. The writers tended to concentrate on historical themes. Another way to avoid the more politicized topics was to concentrate on coastal literature, on depicting the life of fishermen or sailors, which had no models in the Soviet Russian literature and was therefore less standardized. The one novel that actually dealt with the current problems, was "The Green Gold" by Osvald Tooming, published in 1950. This novel was warmly welcomed at first, but as it turned out that the author had published some works during the German occupation, he was

thrown out of the Party, the Union of Writers and even arrested. Immediately, his literary works were dispraised by criticism.

In many ways, the system itself prevented the creation of presentable Socialist Realist literature during that period. The demands of the authorities changed fast and were presented in the form of campaigns that made it difficult to focus on one work for a longer period. The criticism was strict and the risk that the newly finished novel wouldn't fit the standards was high. Against such obstacles, the positive encouragement in the form of high salaries or prestige could not do much, nor could the creative trips help to bring the current issues into the literature as shown by the weak performance of the literature of these days. They could, however, fill the magazines with short-lived propaganda.

Lisad

Lisa 1

Juhan Schmuuli aruanne loomingulise komandeeringu kohta, 31.03.1952. ERA R2067-1-10,118.

18

Tallinnas, 31. märtsil 1952. a.

NSVL Kirjandusfondi EV Osakonnale.

244

Viibisin loomingulisel komandeeringul 22.II - 23.III s.a. Orissaare rajoonis kus kogusin materjale novellide jaoks "Kirjad Sõgedate külast" ja töötasin poeemi "Mina kommunistlik noor" juures. Poeemi lõpetan käesoleva aasta maikuus ja "Kirjad Sõgedate külast" käesoleva aasta septembris.

Juhan Schmuul
Juhan Schmuul

Lisa 2

Juhan Kahk'i aruanne loominguulise komanderingu kohta, 1950. ERA R1765-1-66, 11-2.

Eesti NSV Kirjanike Liidu
Tartu osakonna Noorteleanduse
liikme Juhan Juhani p. Kahki

aruanne

1950. a. suvel Alutaaguse metsades sooritatud loominguulise komanderingu kohta, mille eesmärgiks oli vaadelda, kuidas meie üliõpilased võtavad osa stalinliku looduse ümberkujuendamise plaani ellu viimise eest. Komandering kestis 8.-14. juuli 1950

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Bioloogia Instituut korraldas 1950. a. juulis uurimisretke Alutaaguse metsadesse eesmärgiga selgitada, kas on võimalik neis metsades voolavais jõgedes reaktiivmatiseerida piibrit ja bisamratti. Ülesanne usaldati Bioloogia Instituudi laborantidele, kes on ühtlasi ka Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilased - Kalju Paaverile (E.K(B)Plüge) ja Harry Lingilo (E.L.K.N.Ü. lüge). Aruande esitaja võttis nende uurimisretkest osa algusest lõpuni.

Viimaste ilmade tõttu ei saanud uurimisretke alata enne 8. juulit. Sel päeval sõitsime rongiga Tartust Kabalasse. Sama päeva õhtul sirdusime juba Kabala peamast metsadesse, moodusime Lakesi metsarahitalist ning ööbisime ühe aja kaldal lõkke juures. Teel ol sinna vaatlesime Kuuda jõge.

9. juulil tegime matka enimesse öö laagripaigalt kuni Tudurilla metsavalvialaeni, kus ööbimine keenus. Läbi mine võrdlemise raskeid ladeid ja Puhasesse riva.

10. juulil liikusime Tudurilla metsavahi juurest Kanve (või oli see Kanja) metsavaheni, kus ööbimine keenus. Kõnnikupoolde uurisime järvesse pärve, ülejäänud päeva liikusime edasi Lõuna poole.

11. juulil jõudime edasi Lõuna poole liikudes Havijõe kaldale. Liikume seda viides, teha üööda Lõuna poole. Ööbimine metsas Havijõe kaldal.

12. juulil arusime teha Lõunasse reuna. Kuna aga meil kaardileht otsa lõppes ja kohalikud elanikud meid valvete juhatajad sattusime mustrele teele. Pool tundi peale seda, kui me võtikeverest olime läbi tulnud, toimus seal banditide kallaloleku Jõgevalikuministriumi töötajale. Jõudume mustrele kellal 11.30 paiku, kus meid õige varsti aresteeriti isiku kindlates tegemiseks reos võtikeveres toimunud kallalolekuga (selgituseks olgu märkitud, et meid tegid eriti kahtlust äratavaks meie jahipüügid ja bindelid). Viibisime järelvalve ja juundluse all 10 tundi, kuni 13. juuli ennelõunani. Peale arusaamatuse lahendamist lasti meid vabalt minna. 13. juulil sõitsime ühe juhusele autoga Jõgevale ja salt diiselrongiga edasi Tartu.

14. juulil täpsustasin koos Kalju Paaveri ja Harry Lingiga nende uuringute tulemusi.

Olgu märgitud, et minul inkelekult ümgiit vahetar-
da Bioloogia Instituudiga pole ja ma ümgiit taru neilt xllb
uurimismatka cest ei saanud

Palun lugeda minu komanderingu ajaks 8.-14. juulil
ja tasuda mulle järgmiste sõidupiletite hind

Sõit Tallinnast Tartu (komanderingule (kuusa nuel
2. juulil 1950)
elan põhihielt varemata püures Tallinnas) - rbl. 30.50

Sõit Tartust Kabala poama 8. juulil
(sõidu algus viibis vihma tõttu) - rbl. 25.60

Sõit Jõgevast Tartu 13. juulil (varemata
muutuse Jõgeva läbisime juhuliku autoga) - rbl. 23.30

Sõit Tartust Tallinna koju peale esimese
muutandi valmistamist - rbl. 30.50
Kokkuku - rbl. 109.90

Kõike piletid on aruandele juurde lisatud tämbikuse
Komandeerimisteenistusest mulle skretär m. trälgu poolt
välja ei antud, kuid minu avaldes komanderingu sa-
niseks on antud ära Kirjanike Lütü, Tallinnas.

Augusti kuul viibis sõjalise ettevalmistuse
laagris (koht salajane) ja peale sõda lähen uuesti
ülikooli õpinguid jätkama alates 1. septembrist

Minu Tartu aadress on:

J. Kahle

Näituse 7-15

Tartu

või Hoiukassa arve

Hoiukassa m. 6733 Tartus

arve m. B 1259.

J. Kahle

Lisa 3

Oskar Lutsu loominguline plaan 1951. a. kohta, 19.01.1951. ERA R1765-1-83, 1 13.

13

KIRJANIK Luts Oskar
(nimi ja eesnimi)

Loominguline PLaan
1951.a. kohta

I. 1951.aastal kavas on mul kirjutada järgmised teosed (märkida žanr, teema, ulatus):

1. Tingimata lõpetada pikem jutustus kolhooside elust - umbes 15 trükipoognat.
2. Mälestusi "Looming"ule. (Lubatud.)
3. Lühijutte "Lõdele". (Lubatud.)
4. Kavas veel 1-2 ühevaatuslist näidendiid.

2. 1951.aastal soovin oma loomingulise töö huvides saada loomingulisi komanderinguid (märkida kuhu, kui kauaks, millise teosega seotult):

Sooviksin komanderingu mõnda kolhoosi, Tartu lähedale, 2-4 nädalaks, et tutvuda kolhoosi viimaste saavutistega. (Juuni või juuli kuus.) Ehkki mul on kogutud materjale kolhooside elust ja tegevusest, siiski oleks soovitatav, et ümberjutustuses kolhoosidest oleksin täielikult asja kursis. Ma ei jäes sinna mitte ainult vaatlejaks, vaid paneksin ka ise käed kätte.

3. Millised käsikirjad kevatsete esitada 1951.aastal kirjastusele, millised "Loomingule" või teistele perioodilistele väljaannetele?:

Kirjastusele esitan sellasama käsikirja kolhooside elust, "Looming"ule pikemaid katkeid mälestusist, "Lõdele" lühijutte noorsoole.

4. Milliste Teie teoste ilmumist on 1951.aastal oodata? (märkida žanr, pealkiri, ulatus):

* Jutustus kolhooside elust "Nüüdla omad" umbes 15 trükipoognat suuruses, "Ülasküntud Uudeismaa" raamatus, kuid muidugi EKV- paraselt, nii nagu ma näen kolhooside elu siin, meil, näidates kuivõrd ühiskondlik majapidamine on igapidi kasulikum üksikmajapidamisest.

"19" jaanuaril..1951.a. Autori allkiri...Luts...Oskar.

Lisa 4

Ilmi Kolla. Kaevuri hällilaul. KM EKLA 220-m6-4, l. 72.

Maga nüüd, mu armas poju,
tuulgi tukub toomepuus.
Koiduks jõuab isa koju,
tal on öine vahetus.

Oma rõõmsad silmad sulle,
homme uus on mäng ja töö.
Kauged kaevanduste tuled
helendavad läbi öö.

Päikest täis on sinu päevad,
rõõm sind saadab, väikemees.
Aga aastad ruttu läevad,
suured tööd on sinu ees.

Kasvad tootma põlevkivi,
kaevuriks teeb sind kord kool
Parimate esikravis
oled töös ja igal pool.

Avaramaks strekid rajad,
palju uusi käike lood.
Töötad palju omal ajal
šahti rohkem valgust tood.

Tulev aeg on kõik su päralt
töökas elu ootab sind.
Maga! Sinu ümber särab
öine kaevurite linn.

26.11.1951 Jõhvis

Allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuurilooline Arhiiv (KM EKLA)

Fond 258 – Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu Tartu osakond

Fond 301 – Eesti Nõukogude Kirjanike Liit

Fond 220 – Ilmi Kolla

Eesti Riigiarhiiv (ERA)

Fond R-1765 – Eesti NSV Kirjanike Liit

Fond R-2067 – NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariiklik osakond

Eesti Riigiarhiivi Filiaal (ERAF)

Fond 2473 – Eesti NSV Kirjanike Liidu parteialgorganisatsioon

Publitseeritud allikad

Karotamm, Nikolai. EK(b)P KK sekretäri N. Karotamme tervitus EN kirjanike I kongressile. – Looming 1947/1-2, lk 3-5.

Karotamm, Nikolai. Märkmeid kirjanduslikest päevaküsimustest. – Looming 1946/9, lk 975-988.

Kirjanike ringreis lõppes. Karikatuur. – Kratt nr 38, 2.10.1938.

Kirjanike ringreis lõppes. – Päevaleht nr 266, 1.10.1938, lk 6.

Kirjanik ja kaevandus. – Kratt nr 34, 4.09.1938.

Kirjanikud peaministri juures. – Päevaleht nr 265, 30.09.1938.

Kr[usten], P[edro]. Meie bussimatk. – Päevaleht nr 265-267, 1.-2.10.1938.

Luts, Oskar. Viimane päevik (1944-1952). Tartu 1996.

Luts, Valentina. Niisugune oli Oskar igapäevases elus. – Mälestusi Oskar Lutsust. M. Kahu ja E. Teder (koost). Tallinn 1966, lk 178-195.

Peaminister korraldab kirjanikele tutvumisreisi Eesti tööstusrajoonidesse. – Päevaleht nr 259, 24.09.1938.

Schmuul, Juhan. Eesti nõukogude kirjanduse olukorrast. – Looming 1953/12, lk 1424-1440.

Schmuul, Juhan. Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu tööst ja meie kirjanduse ees seisvatest ülesannetest. – Looming 1954/7, lk 844-861.

Semper, Johannes. Eesti nõukogude kirjanduse arenguteed ja ülesanded. – Looming 1947/1-2, lk 6-30.

Semper, Johannes. Viisaastak ja kirjanikud. – Looming 1946/7-8, lk 779-791.

Viiding, Paul. Kirjanduse aktuaalsusest. – Looming 1946/7-8, lk 892-900.

Vastukajasad kirjanike ringreisist Põhja-Eesti tööstuspiirkonda. – Looming 1938/8-9, lk 929-936 ja lk 1041-1047.

Kirjandus

Annuk, Eve. Ilmi Kolla ja tema aeg. Biograafilise lähenemisviisi võimalusi nõukogude aja uurimise kontekstis. Doktoritöö. Tartu 2006.

Annuk, Eve. Ilmi Kolla viis kirja aastatest 1951-1954. – Tuna 2007/3, lk 121-130.

Annuk, Eve. „Mul on nii palju tahet kirjutada...“: Ilmi Kollast ja tema kirjadest. – Tuna 2007/3, lk 117-120.

Annuk, Eve. Naised ja kirjanduslugu: tuntud ja tundmatu Ilmi Kolla. – Ariadne Lõng 2003/1-2, lk 72-90.

Annuk, Eve. Tekstid ja vastutekstid. Kirjavahetused Stalinismi kontekstis. – Keel ja Kirjandus 2003/11, lk 838-848.

Annuk, Eve. Totalitarismi ja/või kolonialismi pained: miks ja kuidas uurida nõukogude aega. – Võim & kultuur. Arvo Krikmann, Sirje Olesk (koost). Tartu 2003, lk 13-39.

Clark, Katerina. The Soviet Novel. History as Ritual. 3rd ed. Bloomington 2000.

Clark, Katerina. Utopian Anthropology as a Context for Stalinist Literature. – Stalinism. Essays in Historical Interpretation. Robert Tucker (ed). New York 1977, lk 180-198.

Eesti kirjanduslugu. Epp Annus, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep, Mart Velsker. Tallinn 2000.

Eesti nõukogude kirjandus. – Eesti kirjanduse ajalugu. V köide, 1. raamat. M. Kalda, K. Muru, H. Puhvel, E. Sõgel, A. Tamm, A. Vinkel (toim). Tallinn 1987.

Groys, Boris. Stalin-stiil. – Akadeemia 1998/2-5.

Gorki, Maksim. Kirjandusest. – Kirjandusest. Artiklid ja kõned 1928-1935. Tallinn 1948, lk 39-55.

Hasselblatt, Cornelius. Stalini pikk vari üle tuulise ranna. Aadu Hindi „Tuulise ranna“ kohandumine/kohandamine meie päevadeni. – Kohanevad tekstid. Virve Sarapik, Maie Kalda (koost). Tartu 2005, lk 271-284.

Hasselblatt, Cornelius. The Fairy Tale of Socialism: How “Socialist” was the “New” Literature in Soviet Estonia? – The Sovietization of the Baltic States, 1940-1956. Olaf Mertelsmann (ed). Tartu 2003, lk 227-236.

Kalda, Maie. Vana kaader järel-eesti ajal võimalusi proovimas. – Kohandumise märgid. Virve Sarapik, Maie Kalda, Rein Veidemann (koost). Tallinn 2002, lk 55-66.

Karjahärm, Toomas. Sirk, Väino. Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940-1987. Tallinn 2007.

Kreegipuu, Tiiu. Eesti kultuurielu sovetiseerimine: nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944-1954. – Eesti NSV aastatel 1940-1953. Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Tõnu Tannberg (koost). Tartu 2007, lk 352-388.

Kreegipuu, Tiiu. Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel. Magistritöö. Tartu 2005

Lias, Pärt. Eesti nõukogude romaan. Monograafia. Tallinn 1985.

Liivik, Olev. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945-1953. Tartu 2006.

Liivik, Olev. EKP Keskkomitee rahvamajanduse valitsemisel. – Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991. Enn Tarvel (koost ja toim). Tallinn 2002, lk 209-241.

Lilja, Pekka. Ždanovlusest sulailmadeni. Märkmeid nõukogude eesti kirjanduspoliitikast. – Keel ja Kirjandus 1990/3-5.

Mertelsmann, Olaf. Sovetiseerimise mõistest. – Eesti NSV aastatel 1940-1953. Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Tõnu Tannberg (koost). Tartu 2007, lk 13-29.

Mertelsmann, Olaf. Turumajanduselt käsumajandusele. – Eesti NSV aastatel 1940-1953. Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Tõnu Tannberg (koost). Tartu 2007, lk 419-192.

Märka, Veiko. Kala hakkas mädanema südamest. (Sotsialistlikust realismist ENSV kirjanduses 1945-1953). – Vikerkaar 1998/10-11, lk 81-111.

Nugin, Raili. Institutsioonide roll nõukogude kunstipoliitikas ning neist lahtirakendamise mõjud 1990. aastatel. – Acta Historica Tallinnensia 2004 (8), lk 61-76.

Olesk, Sirje. Kirjandus ja kirjanduselu Eestis okupatsioonide ajal. – Kannatuste aastad. 1940-1991. Ülo Ennuste, Enn Tarvel, Peep Varju (koost). Tallinn 2008, lk 83-121.

Olesk, Sirje. Neljakümnendad I: murrang kodumaal. – Tõdede vankuval müüril. Artikleid ajast ja luulest. Tartu 2002, lk 67-88.

Sirje Olesk. Modernismist ja selle kontekstist. Kontekst kirjanduse tegijana. – Tõdede vankuval müüril. Artikleid ajast ja luulest. Tartu 2002, lk 13-23.

Olesk, Sirje. Tõdede vankuval müüril. Artikleid ajast ja luulest. Tartu 2002.

Olesk, Sirje. Võim kirjanduse kallal: dokument eesti kirjanduse juhtimisest 1950. aastal. – Võim & kultuur. Arvo Krikmann, Sirje Olesk (koost). Tartu 2003, lk 481-525.

Olesk, Sirje. Ühe kohanemise lugu: Johannes Semper. – Tõdede vankuval müüril. Artikleid ajast ja luulest. Tartu 2002, lk 89-101.

Peege, Juhan. Olukirjeldus kui žanr. – Looming 1960/8, lk 1239-1249.

Raudsepp, Anu. Kirjandus ja stalinistlik kultuuripoliitika Eestis. – Muutuste mehhanismid. Marin Laak, Sirje Olesk (koost). Tartu 2000.

Sarapik, Virve. Saar. – Kohandumise märgid. Virve Sarapik, Maie Kalda, Rein Veidemann (koost). Tallinn 2002, lk 207-237.

Struve, Gleb. Russian Literature under Lenin and Stalin, 1917-1953. Oklahoma 1971.

The Sovietization of the Baltic States, 1940-1956. Olaf Mertelsmann (ed). Tartu 2003.

Tonts, Ülo. Juhan Smuul. Lühimonograafia. Tallinn 1979.

Uljas, Jüri. Eesti Kultuurkapital 1921-1941. Tallinn 2005.

Undusk, Jaan. Stalini müstilised ja maagilised märgid. – Akadeemia 1994/9, lk 1863-1889.

Kaljo-Olev Veskimägi. Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn 1996.